

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
Филозофски факултет
Институт за педагогија
Постдипломски студии

Магистерски труд

**ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ОД АСПЕКТ НА
МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМОТ**

Ментор

Проф. д-р Анета Баракоска

Кандидат

Ирена Оровчанец

Скопје, 2013

СОДРЖИНА

	страна
Вовед	3
ДЕЛ 1 ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП НА ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	4
1. ТЕОРИСКИ АСПЕКТИ НА МУЛТИКУЛТУРНОТО ЖИВЕЕЊЕ ВО МУЛТИКУЛТУРНИ ОПШТЕСТВА.....	5
1.1 Перспективи за разновидност	5
1.2 Мултикултурализам и разновидност	14
2. ДЕФИНИРАЊЕ НА МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМОТ ВО ОБРАЗОВЕН КОНТЕКСТ	16
2.1. Мултикултурализам, „другост“, толеранција	17
2.2. Мултикултурализмот и образованието	28
2.3 Педагогија на непристрасност- на пат кон мултикултурно образование.....	31
3. АСПЕКТИ НА МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМОТ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА (ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ)	37
3.1 Мултикултурализмот од теорија и надворешни перцепции до законски основи.....	37
3.2 Законски основи на мултикултурализмот во Република Македонија.....	40
3.3 Мултикултурализмот во основното образование во Република Македонија.....	44
4. ИСТРАЖУВАЊА ЗА ПРАКТИЧНИТЕ АСПЕКТИ ОД МУЛТИКУЛТУРНОТО ЖИВЕЕЊЕ ВО СВЕТОТ И ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	48
5. МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМОТ- СТРАТЕШКА ОПРЕДЕЛБА И ВРЕДНОСТ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	51
5.1 Мултикултурно поучување и учење во Република Македонија.....	53
ДЕЛ 2 МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	58
6. Методолошки основи на истражувањето.....	59
6.1 Идентификувани проблеми:	60
6.2 Предмет на истражувањето	60

6.3 Цел на истражувањето	60
6.4 Задачи на истражувањето	60
6.5 Вид на истражување	61
6.6 Истражувачка парадигма.....	61
6.7 Истражувачка парадигма	61
6.8 Истражувачки дизајн	62
6.9 Хипотези во истражувањето	62
6.10 Варијабли во истражувањето	62
6.11 Постапки и инструменти за прибирање податоци	64
6.12 Популација и примерок	
ДЕЛ ЗАНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ПОДАТОЦИТЕ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО.....	64
7. Структура на примерокот на истражување.....	65
8. Информираност на родителите за мултикултурните аспекти на курикулумот во основните училишта	71
9. Потреба од застапеност на мултикултурни содржини и цели во курикулумот	75
10. Потреба од воведување на мултикултурни вредности во наставата во средини со застапеност на ученици од различни културни заедници	78
11. Потреба на учениците од развој на мултикултурни вредности	81
12. Оспособеност на наставникот за реализација на настава во мултикултурна средина	88
13. Способност на родителите за мултикултурално делување во Училницата	93
ЗАКЛУЧОЦИ	101
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	104
ПРИЛОЗИ	113
ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПРИБИРАЊЕ ПОДАТОЦИ	113
Прилог А. АНКЕТЕН ЛИСТ ЗА НАСТАВНИЦИ	114
Прилог Б. АНКЕТЕН ЛИСТ ЗА РОДИТЕЛИ	117
Прилог В АНКЕТЕН ЛИСТ ЗА УЧЕНИЦИ	120

Вовед

Во услови на континуирано усогласување на правната регулатива со европското законодавство, Република Македонија прави обиди за создавање услови за економски раст, заштита на правата на индивидуите, почитување и унапредување на правата на припадниците на заедниците и др. Тоа претставува предизвик и обврска на секоја институција и поединец во државата.

Правото на секој поединец да припаѓа на некоја заедница е право кое се темели на наследното, на потребата од припадност и идентификација со некој кој на соодветен начин е близок. Станува збор за избор на припаѓање во етничка заедница, културна заедница, религиозна заедница, јазична заедница и др.

Насловот на трудот го открива мојот истражувачкиот предизвик и моето животното искуство за проучување на состојбите кои непосредно ме опкружуваат од самото раѓање. Тоа сметам дека е квалитет повеќе во делот на структурата на текстот, дизајнот на методологијата, но и избор на примерокот на истражување. Исто така, тоа претставува и добра основа за начинот на обработка на податоците, каде на суптилен начин се обидов да презентирам нешто така чувствително.

Трудот е посветен на пронаоѓање на мултикултурните вредности на основното образование во основното образование.

Преку теориско истражување на оваа проблематика давам преглед на состојбите со мултикултурните вредности и искуства во останатите држави, нивна законска основа во законите на Република Македонија, поставеноста на мултикултурализмот во основното образование од аспект на теоријата и практиката.

Емпирискиот дел е насочен кон откривање на застапеност на мултикултурни содржини во курикулумот за основно образование и потребата од воведување на мултикултурни вредности во редовната настава.

Значењето на трудот е поливалентно. Имено, истиот треба да предизвика теориски импликации, практични импликации, но се разбира и стручно-научни импликации.

Теориските импликации се однесуваат на обидот на едно место да се претстави минатото, сегашноста и претпоставките за иднината на мултикултурализмот во Република Македонија. Блиското минато на мултикултурализмот се обработува преку

генезата на развојот на истото во законските основи и активностите на поединците и институциите на тој план. Сегашноста во трудот е претставена преку актуелните законски решенија, индивидуални, колективни и институционални активности, но и надворешните влијанија врз мултикултурните вредности во Република Македонија. Иднината на мултикултурализмот во Република Македонија во трудов е претставена преку елаборација на проекните активности кои во моментот се реализираат во државата, со критички осврт на позитивните и негативните искуства од нивната имплементација врз поединците, заедниците и општеството.

Практичните импликации на трудов можат да се лоцираат во делувањето на поединците, заедниците и институциите во услови на мултикултурно живеење. Имено, со трудот се прави поместување напред во однос на промоција на вредностите на мултикултурализмот во Република Македонија, запознавање со вредностите и разликите на секој поединец во општеството и соодветно однесување кон тие различности од страна на секој. Посебно е значајно што со трудот се алудира на суштината и содржината на мултикултурното живеење, а не само на формата која најчесто се запазува во државните документи заради надворешна поддршка и институционален договор.

Стручно-научните импликации се однесуваат на развој на критичка маса на научници и стручњаци експерти кои ќе се занимаваат со проблемите на мултикултурализмот како поим, суштина, вредност и практика на социјалното живеење. Резултатите од трудот треба да предизвикаат социјална акција и мобилизирање на секој поединец и институција во државата, посебно стручната и научната јавност, како носител на промените во општеството. Тоа треба да се одрази со поголем број на истражувања, креирање на обуки за родителите, педагошко-психолошките служби, наставниците и заедниците за работа во мултикултурни средини. Секако дека со трудов треба да се почувствува придвижување на акциите на државните институции во насока на консултирање, ангажирање и развој на експерти од соодветната област за соодветен институционален одговор на мултикултурализмот.

Конечно, оваа истражување има намера да предизвика интерес за мултикултурализмот како вредност на современото македонско општество, поголема почит на институциите за различната припадност на поединците и заедниците во Република Македонија.

ДЕЛ 1

ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП НА ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

1. ТЕОРИСКИ АСПЕКТИ НА МУЛТИКУЛТУРНОТО ЖИВЕЕЊЕ ВО МУЛТИКУЛТУРНИ ОПШТЕСТВА

Во теориските аспекти посебно ќе стане збор за сфаќањата на одредени автори кои го проучуваат мултикултурното образование и даваат визија за развојот на истото во различни услови на живеење. Нивните сфаќања во голем дел ги определуваат решенијата на општествата, научната и стручната јавност, но и однесувањето на групите и поединците во соодветно социјално опкружување.

Иако сме само на почетокот од оваа тема крајната цел на мултикултурното образование е активен и брз придонес кон промена на општеството и околината и на тој начин постигнување социјална правда и демократија. Промената која треба да се постигне во мултикултурните општества не може да дојде сама по себе. За таа цел потребен е полн ангажман првенствено од самите луѓе, а потоа секоја институција засебно. Од наш интерес е да се потенцира местото од каде треба да започне мултикултурализмот, а тоа се секако училиштата. Ако едно општество бара мултикултурно живеење, тогаш за него треба многу да се учи, а уште повеќе на него да се работи.

1.1 Перспективи за разновидност

Основата, темелот, на секое современо општество претставуваат различностите во социјаланото живеење. Почитувањето на различностите е потенцијалот за развој на секое современо општество. Успешноста во почитувањето на различностите доведува до раст и развој на поединецот и заедницата, но од друга страна и до нивно пропаѓање заради нивно и непочитување.

Според различни автори, перспективите за разновидност различно се дефинираат и анализираат. Според она што следува можеме да видиме дека за различноста постојат ставови и мислења кои се разликуваат по форма, но по својата суштина се само различни толкувања со исто значење. За различноста се вели:

„Разновидноста значи дека без оглед на која етничка припадност се припаѓа, секој еден има свое лично, единствено, значајно културно потекло. (Roh, 1994).

Разновидноста ги изразува бројните начини на кои младите, но и возрасните се справуваат со бескрајните барања кои животот ги наметнува (Derman-Sparks, 1989).

Разновидноста вклучува зачувување на диспозиција за почитувањето, прифаќањето и вклучувањето (Saderman-Hall Rhomberg, 1995).

Разновидноста е за секого, без разлика на етничката припадност, расата, различната социјална класа, верувањата и многуте други општествени разлики. (Nieto, 1992)

Разновидноста промовира ставови за почитување и прифаќање таму каде што има атмосфера за разновидност (Feng, 1994).

Разновидноста е учење за подготовка и почитување на културната разновидност (Gay, 1994)¹

Дефинирањето на терминот разновидност, гледан од секој аспект, кажува и истакнува една иста цел, токму тоа дека мултикултурализмот се темели на еднаквоста, признавање на различностите и толеранцијата меѓу единките. Токму акцентот е ставен на правото за култура, избегнување и искоренување на стереотипите како и потенцирање на потребата за признание на автентичен идентитет.

Токму прифаќањето на мултикултурализмот во секојдневното живеење дава сигурност како и стабилност за развој на едно здраво општество, а токму таа разновидност се темели на толеранцијата меѓу сите членови во тоа општество.

Едно друго тврдење околу мултикултурното живеење има и Banks кој (1979) е еден од водечките научници на ова поле. Истиот тврди дека во самиот ран развој на полето на мултикултурното образование „едукаторите треба внимателно да ги дефинираат концептите за терминот мултиетничко и мултикултурно образование, а истовремено да се разграничат границите меѓу овие два концепти“².

Со разграничување на термините се доаѓа до расчистување на дилемите и конечно насочување кон вистинските проблеми. Токму поради тие причини, Бенкс (Banks) има историски напредни дефиниции за мултикултурното образование кое ниту малку не е мал поим, па затоа е објаснет во пет димензии (1991, 2004, 2006). Сите овие пет специфични димензии, познати се под термините:

„Интеграција на содржината,

Процес за градење знаења,

¹ Henderson A. (2010). *Creating a Multicultural Environment that Values Diversity for Young Children*, Oklahoma Child Care Services Oklahoma Department of Human Services Retrieved October 15, 2013 from: http://www.okdhs.org/NR/rdonlyres/677A577C-AE13-471E-875F-BC9AE340DBA7/0/1019_CreatingDiversity_occs_07012010.pdf

² Banks, J. A., (1979). Shaping the future of multicultural education. *The Journal of Negro Education* 48(Summer), 237

Намалување на предрасудите,

Еднаквост во педагогијата и

Зајакнување на училишната култура и социјалната структура“ (2004).³

Секоја од овие димензии има посебна структура. Првата или *Интеграција на содржината* се занимава со воведување на различни култури, етнички и други идентитети во наставниот план. Процесот за *Градење знаења* како втора димензија се занимава со еднакво вклучување на учениците во сите воспитно – образовни нивоа. Следната димензија, или димензија за *Намалување на предрасудите* вклучува лекции и активности кои наставниците ги применуваат во текот на наставата за да ги покажат позитивните страни на етничкото групирање со цел да се подобрат меѓугрупните односи. Димензијата наречена *Еднаквост во педагогијата* го означува стилот на учење и пристапот во наставата, со цел да се поедностават достигнувањата на сите ученици. Последната или димензија за *Зајакнување на училишната култура и социјална структура* има задача да го опише однесувањето и функционирањето на училиштето како институција, како и културата на сите оние кои се вклучени во воспитно – образовниот процес.

Кога би застанале тука не би можеле во целост да ги оправдаме и анализираме погоре споменатите тврдења, па затоа дефинирањето и самата анализа ја збогатувам со дефиницијата на Нието (Nieto) за карактеристики на „мултикултурното образование од социополитички контекст“ која се однесува кон заедниците, но и кон процесот на образование во однос на еластичност наместо фиксна и статична форма“⁴

Таа се фокусира на седум карактеристики на мултикултурното образование:

- „*Антирасистички,*
- *Основни,*
- *Важни за сите ученици,*
- *Продорни,*
- *Образование за социјална правда,*
- *Процес и критичка педагогија,*“⁵.

³ Banks, J. A. (2004). Multicultural education: Historical development, dimensions, and practices. In J. A. Banks & C. A. McGee Banks (Eds.), *Handbook of research on multicultural education* (2nd ed., pp. 3–29). San Francisco: Jossey-Bass.

⁴ Nieto, S., & Bode, P. (2008). *Affirming diversity, The Sociopolitical context of multicultural education* (5th ed.). Boston: Allyn & Bacon, p:7

⁵ Nieto, S., & Bode, P. (2008). *Affirming diversity, The Sociopolitical context of multicultural education* (5th ed.). Boston: Allyn & Bacon, p: 44

Сите карактеристики имаат свои специфичности конкретно, првата или антирасистичка го опишува „антирасистичкото образование кое се занимава со антидискриминација потенцирана во наставната програма во која акцент е ставен на предавањата кои имаат задача да делуваат за изолирање на формите за угнетување и дискриминација кон одредени етнички групи“. Антирасистичкото образование е содржано во експлицитна наставна програма која ја поттикнува борбата против расизмот во училиштата и општата дискриминација во воспитно – образовниот процес.

Следната карактеристика или „*Основни образовни аванси* се однесува на основното право кое го имаат сите ученици вклучени во образовниот процес“. Се потенцира потребата на учениците да развијат социјални и интелектуални вештини за разбирање на различното општество, но и што е најважно разбирање на животот на другите заедници во едно општество. Сите овие карактеристики имаат цел да го развијат чувството за разбирање и соживување на учениците со така наречените „поинакви“ од нив ученици, најчесто ставени на тест поради нивната боја, изглед, говор.

„Продорната природа на мултикултурното образование го нагласува пристапот кој се шири низ целиот образовен процес, вклучувајќи ја и целата училишна клима, физичката средина, наставната програма како и односите во целокупниот воспитно -образовен процес“.

Ова значи дека секој ученик, односно секоја една единка вклучена во воспитно образовниот процес има задача и моќ да направи промена во досегашното функционирање на истиот. Секој еден може да ја промени средината во која работи, да ги подобри меѓучовечките односи и да ги постигне до совршенство целите за подобро мултикултурно образование.

„Во образованието за социјална правда, наставниците и учениците се обидуваат нивното учење да го спроведат во пракса. Учениците учат дека имаат можност да направат промена во општеството во кое живеат и во средината во која творат.“ Сето тоа укажува на можноста на секого кој може да придонеси за кршење и конечно надминување на стереотипите. Мултикултурното образование како процес се залага за подобрување и поправување на односите меѓу луѓето, укажува на она што е неморално и ги потенцира очекувањата од сите субјекти.

„Критичката педагогија се темели врз основа на искуствата на учениците, преку нивните култури, јазик, уметнички, академски и други форми на знаења“.⁶ Односно, критичката педагогија се залага за потпирање врз искуството на оние кои за жал имале можност на своја кожа да ја почувствуваат дискриминацијата.

Од горе наведеното може да се заклучи дека критичката педагогија има една своја рамка која во целина го опфаќа општеството. Со помош на неа се бараат објаснувања и опис на претходните услови и проблеми со кои се соочувале одредени единки. Со анализа на овие мултикултурни карактеристики се прави генерализација и опис на набљудуваните феномени или на оние кои во иднина треба да бидат набљудувани

Покрај горе наведените пристапи кон мултикултурното образование, можеме да дадеме уште еден краток преглед и секако анализа на уште пет други. Ако тргнеме кон оправданост и посочување на потребата од мултикултурно образование тогаш во никој случај не смеат да се изостават пристапите кои ги навеле Слетер и Гранд (Sleeter/Grant).

Кога би оделе со ред, тогаш прв пристап би бил така наречениот „Учење за исклучоците и културни разлики, кои на учениците им овозможуваат да се стекнат со академски вештини и вредности за функционирањето на и во институциите како и за културата во едно општество“.⁷

Целта на овој пристап е развивање на свеста и чувството кај учениците за различностите и нивното надминување, потоа го поттикнува движењето за менување на наставата и наставните програми, како и искажување на ставови од нивен аспект со цел да се развијат позитивни односи меѓу групите.

Вториот пристап или уште наречен „Човечки односи“ се состои од развивање на односи меѓу различните групи и индивидуи, но истовремено ја поттикнува борбата против стереотипите“⁸. Со овој пристап се намалуваат предрасудите и дискриминацијата, но за жал одредени аналитичари сметаат дека и покрај максималното вложување кон овој пристап се избегнува анализата и причината која

⁶ Nieto, S., & Bode, P. (2008). *Affirming diversity, The Sociopolitical context of multicultural education* (5th ed.). Boston: Allyn & Bacon, p: 44

⁷ Sleeter, C. E., & Grant, C. (2006). *Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender* (5th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.

⁸ Sleeter, C. E., & Grant, C. (2006). *Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender* (5th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.

доведува до појава на оваа нееднаквост меѓу групите и појавување на дискриминацијата на истите.

Третиот пристап од оваа категорија е наречен „Самостојна група“ и има за цел да спроведе сеопфатен пристап кон специфични групи преку кој се обезбедува информации за историјата на групата, вклучувајќи ги нивните искуства и отпорност кон угнетувањето“

Четвртиот пристап кон мултикултурното образование е само рефлексивно мултикултурно образование. Слестер и Гранд (Sleeter и Grant) го користеле овој наслов со цел појаснување на самиот термин. Тие го цитираат Голник (Gollnick-1980) кој вели дека за да се објасни мултикултурното образование потребно е промовирање на голем број цели од типот на вредноста на културната разновидност, човековите права, почитување на разликите, алтернативни животни избори, социјална правда, еднакви можности и правична дистрибуција на моќ“.⁹

Петтиот пристап кој го промовираат истите автори е „Образованието како мултикултурно и социјално,“. Се опишува како комплетно редизајнирање на образовната програма.

Од сите пет пристапи може да се заклучи дека повторно се потенцира потребата во едно општество од мултикултурно образование. Сепак, на сето тоа се наметнува и критичкиот аспект кој отвора многу прашања за ваквото функционирање. Имено може да се забележи дека се укажува на пренагласената потреба од социјалната култура и нагласување на самата структура на општеството. Со тоа се поставува прашањето за нееднаквостите кои можат да настанат од стекнатите вештини на учениците како и нагло нагласување на разликите на самата структура во едно училиште. Голем број прашања би се поставиле за дефинирањето на современото општество. Како истото би влијаело на учениците кои се од различни групи, како и прашањето кои учениците ќе преземат активна улога во овој предизвик. Повикувајќи се на сите погоре наведени пристапи, може да се заклучи дека можат да настанат глобални промени како во образовниот систем така и во самото опкружување, сепак треба да се земе предвид ефектот кој би се постигнал од вака поставената структурираност на сите делови и карактеристики на мултикултурното образование.

⁹ Sleeter, C. E., & Grant, C. (2006). *Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender* (5th ed.). Hoboken, NJ: Wiley

Доколку направиме една споредба и анализа за состојбата во нашата земја и Европските земји можеме да најдеме на апстрактни прашања и уште поапстрактни одговори. Поентата е да се прифатат позитивните влијанија од животот кои се живеат во Европа, нивната работа, образование па и јазик. Ако ги согледаме фактите реално, ќе видиме дека Европа отсекогаш била мултиетничка и мултикултурна. Токму тоа со текот на времето направи од овој континент еден културен, религиозен и јазично истакнат континент.

Податоците велат дека „концептот на културно хомогени нации е токму создаден од страна на Европската националистичка идеологија во 19 век која во многу земји е се уште функционална и е од пресудно значење за националниот идентитет на многу Европјани. Етничките малцинства кои доаѓале во Европа во 20 век влегле во земји каде националниот идентитет е тесно поврзан и испреплетен со културниот идентитет. (EIEM 2004). Тогаш се поставува прашањето што е малцинството? Општо прифатена и неформална дефиниција за тоа што е малцинство се смета дека тоа се групи кои не доминираат, но постојано се во инфериорен однос со мнозинството, чии членови имаат верски, етнички и јазични карактеристики кои ги делат или разликуваат од остатокот на населението. Овие групи покажуваат чувство за солидарност и секогаш наидуваат во пресрет кон зачувување на културата, традициите, јазикот и религијата на малцинството. (Светски канцеларија за Малцинства- World Directory of Minorities, 1997).

Иако е неизбежно тоа што одредени членови од групата ќе ги изгубат културните, јазичните или верските навики, мнозинството повторно ги идентификува според нивната етничка или национална група.,¹⁰

Сето ова води кон разгледување на различните пристапи, анализа и разбирање на социјалните потреби од кои се гледа структурата кон секој еден систем важен во едно општество. Конкретно, во образовниот систем се нагласува потребата од мултикултурното образование кое е од исклучително значење за една држава. За оправданост на горе споменатите одлики должни сме да се избориме со социјалните бариери, бариерите со кои се соочуваме во наставниот процес и да дадеме придонес за исчезнување и надминување на нееднаквоста на групите. Тенденцијата е кон

¹⁰ Launikari M. & Sauli Puukari S. (2005). (Eds.) *Multicultural GUIDANCE AND COUNSELLING Theoretical Foundations and Best Practices in Europe*, Centre for International Mobility CIMO and Institute for Educational Research, p.15, Retrieved September 23, 2013 from: <http://ktl.jyu.fi/img/portal/5258/BookMulticulturalGuidance.pdf>

ослободување, можност за изразување и секако можност за групно и самостојно вклучување во мултикултурното образование на едно современо општество.

„Од друга страна пак се вели дека мултикултурализмот, се третира како филозофски и политички проблем, но и како решение. Од една страна тој може да се пофали со унапредување на еднаквоста и општествено признание, од друга страна, критикуван е за создавање на нееднаквост и социјална фрагментација. (Според Moscovici; Jovchelovitch и Wagner & Hayes) Овие автори велат дека мултикултурализмот од социјално-психолошки аспект не може туку така едноставно да се изучува потпирајќи се само на ставовите, туку дека на него истовремено треба да се гледа како на повеќе комплексен систем на знаење и практика. Предлагаат, мултикултурализмот да се изучува како социјална појава, како колективен систем кој треба да се одвива преку комуникација и разработка. За таа цел, од социјално – психолошки пристап се мисли дека луѓето не само што ќе ја развијат свеста и смислата за мултикултурализам во секојдневието, туку ќе се добие такво значење со што се добива можност за социјална интеракција во самиот воспитно – образовен систем, како и социјална интеракција“.¹¹

И да се брани и поткрепува еден одреден став тешко дека може да се дојде до еден единствен заклучок. Сите погоре наведени ставови, гледишта се стремат кон подобра имплементација на мултикултурализмот. Не само на хартија, не само со зборови, туку практично да се применува и сосема нормално да се живее со него. Не како посебен дел, туку како еден елемент од самото општество. Кога наставните програми ќе се редизајнираат и конкретно ќе располагаат со точно определени содржини, тогаш ќе се промовира значењето на мултикултурализмот во наставата, сознавањето и можноста да се види другата страна, запознавањето со етничките заедници и нивните специфичности.

Кога едно општество прави простор за развој на мултикултурализмот и развивање на свеста кај луѓето, тогаш се создаваат услови за учење и поучување и применување на основна комуникација.

Стремежот е еден, но самите институции, односно училиштата како воспитно – образовни институции треба да имаат капацитет за надминување на моменталните

¹¹ Caroline Howarth C. & Andreouli E., *Has multiculturalism failed? The importance of lay knowledge and everyday practice*, Retrieved September 23, 2013 from: http://www.lse.ac.uk/socialPsychology/faculty/caroline_howarth/Howarth-and-Andreouli-paper-FINAL.pdf

проблеми по ова прашање. Важно е кај секој еден од нас, да се надминат конфликтите и да се промовира мултикултурализмот во процесот на воспитание и образование.

„Мултикултурализмот е еден дел од поголемата револуција за човекови права, вклучувајќи ја тука и етничката и расната разновидност. Мултикултурализмот е прв и основен модел за развој на демократско граѓанство, втемелен во идеалите за човековите права“¹²

Токму затоа мултикултурното образование има за цел да ги намали стереотипите и предрасудите со воспоставување директен контакт и интеракција меѓу различните индивидуи. Тоа ја обновува виталноста на едно општество преку ширење на богатството од различните култури и го поттикнува развојот на еден поотворен, посоефицициран поглед кон светот.

Забраната или задушнувањето на мултикултурното образование ја поттикнува нееднаквоста во општеството и нееднаквоста во самата настава. Денес, современиот модел на настава се фокусира кон ширење на мултикултурата, фокусирање главно на педагогијата како средство за поправање и надминување на нееднаквостите меѓу учениците, но со недоволно посветување внимание на другите аспекти од човековиот развој и вредности.

Како дел од мултикултурализмот во едно општество не смее да се изостави и културата која се дефинира како „систем на верување кој влијае на обичаите, нормите, практиките и социјалните институции, вклучувајќи психолошки процеси (јазик, медиуми, образовни системи, организации итн). Својствено за оваа дефиниција е признанието дека сите поединци, културни суштества учат како да се пренесуваат верувањата, вредностите, вклучувајќи ги и религиозните и духовните традиции. Културата исто така опфаќа начин на живот информиран од страна на историски, економски, еколошки и политички сили на една група.¹³ Сите овие дефиниции укажуваат на важноста на културата и спецификациите на едно општество во кое владее таа. Начинот на кој функционираме, перципираме и се прилагодуваме на условите, појавите и луѓето околу нас, во голема мера зависи од тоа до колкава степен е развиена нашата свест. На тој начин се развива чувството за идентитет, култура, обичаи и се она што го поседува

¹² Kymlicka W. (2012). *MULTICULTURALISM: Success, Failure, and the Future*, Transatlantic council on migration, Retrieved September 23, 2013 from: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/multiculturalism.pdf>

¹³ Guidelines on Multicultural Education, Training, Research, Practice, and Organizational Change for Psychologists, *American Psychological Association*, p.380, Retrieved September 19, 2013 from: <http://www.apastyle.org/manual/related/guidelines-multicultural-education.pdf>

една нација. Се она што ги преминува границите, односно преголемата фокусираност кон сопствената култура, а притоа изоставување и не прифаќање на останатите води кон етноцентризам.

Спознавањето на мултикултурата овозможува надминување на стереотипите и предрасудите, затоа е нагласена потребата за интеракција. Се она што е спротивно доведува до изолирање и резултира со зајакнување на негативни ставови и делувања кон останатите култури.

1.2 Мултикултурализам и разновидност

Кога станува збор за мултикултурализмот, а посебно мултикултурализмот во образованието, ретко кога може да се најдат истражувачи кои можат да дадат иста дефиниција за мултикултурализмот. Некои сметаат дека треба да се направи промена во самата наставна програма, други пак дека мултикултурализмот треба да се бара во самата училница и климата во неа. Но, и покрај големиот број на различни мислења и дефиниции, мултикултурализмот прави еден вид трансформација на целата педагошка практика.

„Мултикултурализмот во полн опсег признава широк спектар на димензии за раса, етничка припадност, јазик, пол, сексуална ориентација, возраст, класа, статус, образование, верска и духовна ориентација и други културни димензии. Сите овие се критички аспекти на етничкиот и расниот идентитет на поединецот“.¹⁴

Кога би се направила поврзаност меѓу сите овие аспекти во областа на образованието би се дала предност на главниот субјект, односно ученикот кој во секоја смисла треба да има ист третман како сите останати од малцинството. Секој оној кој е дел од мултикултурализмот треба да знае како да учествува во општеството во кое живее. Самиот образовен процес треба да биде фокусиран на учениците и на нивните претходни доживувања, важно е да се развие разбирање и да се постигне соживување со секојдневните проблеми со кои учениците се соочуваат.

¹⁴ Guidelines on Multicultural Education, Training, Research, Practice, and Organizational Change for Psychologists, *American Psychological Association*, p.380, Retrieved September 19, 2013 from: <http://www.apastyle.org/manual/related/guidelines-multicultural-education.pdf>

Истражувајќи низ многубројната и разновидната литература неретко имаме можност да се сретнеме со видувања кои се однесуваат на мултикултурното образование. Имено, за него се вели дека е, прогресивен приод за трансформирање на образованието што холистички ги критикува и решава тековните недостатоци, неуспеси и дискриминаторски практики во образованието“¹⁵

Сето ова укажува на потребата од детална трансформација, првенствено во самото општество, а потоа и во сите институции. Целта е постигнување на граѓанска промена, а потоа промена во образовниот процес. Таму каде што педагогијата има водечка улога, таму се прават и првите чекори. Само на тој начин учениците ќе бидат во центарот на вниманието, односно во прв план со што ќе се постигне критичко, креативно мислење, вештини и развивање на висока социјална свест.

¹⁵ *Прирачник за социјална правда* (2009), Скопје: Фондација институт отворено општество, стр. 70

2. ДЕФИНИРАЊЕ НА МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМОТ ВО ОБРАЗОВЕН КОНТЕКСТ

Мултикултурализмот како тема на истражување во овој труд, секако и меѓу етничките односи во едно општество, а посебно во образованието, ја анализира моменталната состојба како и состојбата на самиот образовен систем со цел да се види колку истиот промовира и е во можност да се избори со разликите меѓу учесниците во овој систем.

Предизвикот е голем. Дефинирањето на основните поими кои се од клучна важност за ова истражување е навистина тешко и стресно. Имено, во многу литератури се сретнуваат голем број дефиниции, некои конкретно и децидно го дефинираат мултикултурализмот, други пак, опширно се обидуваат да го прикажат неговото значење.

Генерално гледано, мултикултурализмот е термин кој подразбира различна култура која не треба да биде само декларативна, туку истата треба да се примени и во праксата. Кога секој од нас има можност за да го дефинира овој поим, сигурно ќе наведи неколку општи карактеристики од типот, прифаќање на различности, преминување на граници меѓу личностите, оформување односи меѓу различни социјални групи итн.

Ако разгледаме малку подетално ќе се види дека мултикултурализмот има две интерпретации: политичка и културна. Првата секако дека тежнее кон прифаќање на политичките права и признавање на идентитет, а другата интерпретација се однесува и бара групи кои не се политички или социјално засновани.

Мултикултурализмот секако дека тесно се поврзува и со други поими кои се од големо значење за разбирање на нашиот поим од интерес. Конкретно мултикултурализмот се поврзува со интеркултурализмот кој претставува „културна политика која прави рамноправни размени меѓу сите култури кои се во контакти во едно општество,,¹⁶

Што значи дека треба да постои заедничко разбирање, почитување на самата личност, постоење на толеранција како и знаење за различната култура. Од практиката можеме да заклучиме дека проблемите настануваат тогаш кога едните за другите

¹⁶ Fabrykant M. (2012). Beloruski drzavni univerzitet, Minks, Belorusija. Nacionalni istrazivacki univerzitet. Sankt Petersburg, Rusija. Извадено од:
http://www.academia.edu/3368493/Kulturni_identitet_interkulturalizam_multikulturalizam_-_istarska_iskustva

немаат доволни сознанија за разликите и сличностите. Меѓутоа, кога ќе се имаат предвид сите разлики и кога учесниците ќе ги увидат тогаш може да се разбере дека станува збор за интеркултурна комуникација, а со тоа да ги прошират погледите до мултикултурализмот.

Друг термин со кој се поврзува главниот предмет од интерес на овој труд е алкутурацијата која е добро позната како „културен контакт и интеракција меѓу културите“¹⁷ при што се доаѓа до промени во културните вредности и начинот на однесување на единките во една група, за подоцна да се промени и однесување на цела група. Како најопшт и прифатлив термин кој тесно се поврзува со мултикултурализмот е глобализацијата. Истата подразбира необично мислење и разбирање на односите во мултикултурализмот

За да се разбере мултикултурализмот пред се треба да се разграничи и терминот мултикултурален и терминот мултикултуралистички. Првиот поим се однесува на емпириски вид за постојните културно различни групи во некои земји, а вториот подразбира позитивна и активна ориентација за таа иста култура.

Мултиетничноста, мултикултурализмот и интеркултурализмот претставуваат реални состојби во повеќето општества. „Додека поимот мултикултурализам се однесува на плуралитетната култура на еден ист простор, на општествениот мозаик во кој групите и заедниците имаат различен јазик и култура со тек на време се навикнуваат да живеат едни покрај други, поимот интеркултурализам го нагласува односот меѓу културите и неопходноста од нивна интеракција“.¹⁸

И двата термини се од исклучителна важност за образованието од каде што може да се види нивната улога и во самите наставни програми од различни формални и неформални цели за унапредување на односите во воспитно – образовниот систем.

2.1. Мултикултурализам, „другост“, толеранција

Диверзитетот претставува древна реалност во човековото живеење во општество во коешто различни културни групи ги негуваат своите културни белези, и притоа се манифестираат разликите помеѓу „нас“ и „другоста“. „Другиот“ и „другоста“ се

¹⁷ Jelic J., *Akulturacija*. стр. 127. Извадено Јуни 21, 2013 од:
<http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/CasopisKultura/910.pdf>

¹⁸ Kostovic S. Djermanov J., *Izasovi interkulturalizma i škola*. Novi Sad. Извадено Август 23, 2013 од:
<http://www.ff.uns.ac.rs/stara/elpub/susretkultura/66.pdf>

присутни уште од антиката како елементи на бинарна спротивставеност со „јас“ и сопството преку кои се формира сопствениот идентитет. Имено, во античка Грција припадниците на другите етникуми (сите оние кои зборувале јазик поинаков од грчкиот) биле именувани од жителите на античките полиси како варвари, т.е. „оние што брборат“, односно зборуваат неразбирливи јазици. Дури, и припадниците на населението надвор од урбаната заедница се именуваат како „туѓинци“, како други.¹⁹ Меѓутоа, за хибридноста на античка Грција, еминентниот светски научник Мартин Бернал, во епохалното дело *Црна Атина* ќе истакне „...како и модерна Грција, античка Грција примила население и културни влијанија и од север и од југ и дека таа хибридноста, а не некоја хипотетична „чистота“ ја направиле креативна цивилизација каква што станала подоцна.“²⁰

Долго време наназад се негувала мислата дека културите се остро разграничени, дистинктивни, релативно хомогени и стабилни, а на светот се гледало како на архипелаг од култури, во којшто секоја култура содржи своја внатрешна логика и сопствени вредности коишто исклучиво можат да се разберат преку сопствените и единствените поими. Вредноста на културите била дефинирана однатре и не постоеле „објективни“ стандарди на рангирање на културите. Со ширење на комуникациите во современиот глобален свет со енормна брзина се менувале и карактерот и суштината на етничките и националните идентитети. Современите процеси на глобализација, миграција, емиграција, хибридизација, процесот на европските интеграции, и сите видови на допирања, мешање или исклучување на различните култури, ја нагласуваат потребата за размислување околу мултикултурализмот како идеја или идеал за складен соживот на различни културни и етнички групи во рамки на плуралистичкото општество. Канадскиот теоретичар и професор Вил Кимлица - централна фигура во теоријата на либералниот мултикултурализам и најистакнат застапувач на културните групни права, за влијанието на глобализацијата врз појавата на мултикултурализмот истакнува дека „глобализацијата направи митот за една културна хомогена држава да стане уште понереален и го принуди мнозинството во секоја држава да стане поотворено за плурализам и разновидност“.²¹

¹⁹ Цепароски И., (ур.) *Аспекти на другоста: Зборник по културологија*. Скопје: Евро-Балкан Пресс, Менора 2007, стр.11.

²⁰ Бернал М., (2009). *Црна Атина – Афроазиските корени на класичната цивилизација*, Прв том *Фабрикувањето на античка Грција 1785-1985*, Скопје: Табернакул, стр. XVI

²¹ Кимлика В., *Мултикултурно граѓанство*, Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, 2004, стр.23.

Историска претходница на мултикултурализмот беше културниот плурализам, дефиниран како толерантен однос помеѓу националните култури, без уважување на односите помеѓу културите на субнационално ниво. Терминот мултикултурализам прв го употреби канадскиот премиер Пјер Тридо, кој во еден говор во 1971 година истакна дека терминот бикултурализам не ја отсликува реално состојбата во канадското општество, и во тој контекст поимот мултикултурализам е многу посоодветен и попрецизен. Зачетоците на мултикултурализмот се појавија уште во 60-те години на 20-от век во универзитетските кампуси на САД како движење за политичка коректност спрема различностите, а општествено-научните дисциплини и филозофијата сериозно се впуштија во неговото разгледување дури во 80-те години, за особено да се ангажираат од последната деценија на 20-от век наваму.

Потпирајќи се на ставовите на Кимлица, во коавторство со Магда Опалски, Томислав Жигманов го одреди мултикултурализмот како: „свкупност на напорите на државните или политичките власти на планот на признавање на идентитетите на етно-националните групи во сферите на јавноста, како и за различните активности за прилагодување на постоечките културни разлики во дадено општество“.²² Мултикултурното општество тешко може да ги игнорира барањата на различноста, зашто „другоста“ ниту може да се избрише од реалноста, ниту пак може да се потисне без одреден степен на присила, а често дури ни тогаш. Проблемите на мултикултурализмот во една држава или регион се одразуваат на глобалниот развој на општеството и ја обликуваат современата глобална социјална и политичка свест.

Концептот на мултикултурализмот во неговото дескриптивно значење денес е широко прифатен. Да се каже дека некое општество е мултикултурно значи да се посочи на културната разноликост на тоа општество. Таквата употреба на концептот е идентична на значењето на културниот плурализам. Нормативното значење на мултикултурализмот се однесува на можните начини на општествена организација, типично заснована врз правата на респект и признавање на различните културни групи, или врз претпоставените бенефити од општеството што содржи морална и културна разноликост.

Тешкотиите и предизвикот на функционирањето на демократијата во етнички плуралните општества се познати од почетоците на формулирањето на демократската

²² Годоровиќ Д., *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, (2007). Ниш и Нови Сад: Stylos, стр. 42.

теорија. Џон С. Мил го изразува тоа со тезата „демократијата е речиси невозможна во општества со различни јазични, етнички групи и поделби...“²³ За асимилационистите нацијата-држава претставува идеал и ниту една политика не може да биде кохезивна и стабилна ако нејзините членови немаат заедничка национална култура. Во последните две децении на минатиот век етничките групи во американскиот континент, за кои се веруваше дека беа „стопени“, сè погласно изнесуваа ставови против идејата за „melting pot“ како заеднички именител за претопување на различните етнички искуства, при што се залагаа за сочувување на сопствениот идентитет. Во перцепцијата на некои социолози Фернанд Лубугин (Fernand Lubuguin), метафората „melting pot“ еволуираше кон "tossed salad", според којашто американското општество се споредува со салата во којашто секоја состојка го задржува и одржува својот интегритет и идентитет, притоа „придонесувајќи позитивно кон целината“.²⁴

Токму со ова се нагласува потребата од меѓусебна, односно меѓукултурна комуникација која ќе настапи во оној момент кога во интеракцијата стапуваат припадници од различни култури. И тоа не се случува само во едно општество, во едно место, тој пример е нашироко познат како во минатото така и денес. Токму тесната врска со мултикултурализмот доаѓа до израз тогаш кога на едно место се присутни повеќе култури, само тогаш луѓето со различни културни вредности се “принудени“ да комуницираат меѓусебно.

Мултикултурализмот ги напушти рамките на САД и ги врати на европското тло „расправите за начините на уредување на плуралистичките идентитарни односи“.²⁵ Од крајот на студената војна наваму, светот се соочува со тенденции на културна фрагментација во форма на културна автономија, етнички и национални движења. Културните и етничките разлики влегоа во фокусот на истражувањата како важна категорија на интеграција на општеството.

Во историјата непобитно се докажа дека наместо игнорирање, мултикултурното општество треба да ја инкорпорира толеранцијата како темелна претпоставка на граѓанското општество и тоа во повисокото ниво на своето значење што ќе рече

²³ Mill J.S., *Considerations of Representative Government*, прво издание во 1861, во делот за операционализација на демократските институции.

²⁴ Lubuguin F. (1998). *Melting Pot and Tossed Salad*, Presidential Address given at the Twentieth Annual Conference of The Society for Descriptive Psychology September 24-27, 1998 Estes Park, Colorado. Retrieved May 21, 2013, from: <http://www.sdp.org/sdp/papers/lubuguin.html>

²⁵ Тодоровиќ Д., *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, (2007). Ниш и Нови Сад: Stylos, стр. 42.

толеранција како самосовладување, грижа за „другиот“ и „различниот“ и воспоставување дијалог. Дијалогот, како пат кон хармонија, е процес во чиишто рамки без престанок се менуваат улогите на „учител“ и „ученик“ преку подготвеноста заемно да се „дава“ и да се „прима“. Во усвоената Декларација за принципите на толеранцијата на УНЕСКО на Генералната конференција одржана од 25.10-16.11.1995 година, толеранцијата се дефинира како: „почитување, прифаќање и ценење на богатата разновидност на културите од нашиот свет, нашите форми на изразување и начини да се биде човек...Толеранцијата е хармонија на разликите...(член 1.1). За да се оствари потолерантно општество, државите можат да ги ратификуваат постоечките концепции за човекови права и да изготват нови закони во кои е неопходно да се обезбеди еднаков третман и еднакви можности за сите групи и поединци во општеството (член 2.2). Образованието е најефективната мерка за спречување на нетолеранцијата. Првиот чекор во образованието за толеранцијата е да се подучат луѓето кои се нивните заеднички права и слободи за да можат да бидат почитувани и да се промовира волјата за заштита на истите од другите (член 4.1).“²⁶

Учењето еден за друг се смета како едноставна промена и збогатување на знаењето, меѓутоа фокусот не треба да биде во учењето, туку во самите институции кои ќе одговорат на многу институционални и систематски прашања како што се следењето, почитувањето и одговарањето за другиот до онаа мера каде ќе се постигне целосно изедначување.

Препознавањето и проучувањето на општествата како целини составени од различни меѓусебно поврзани културни традиции и практики (често поврзани со различните етнички елементи), неминовно доведува до две теориски и практични последици. Прво, мултикултурализмот нужно подразбира доведување во прашање на дотогашните претпоставки за унитарниот карактер на културата со цел таа да ги вклучи различните етнички и културни групи. Во услови на демократија не е возможно проектирање на лажна хомогеност, односно супресија и запоставување на постоечката сопствена хетерогеност и исклучување на различните културни идентитети. Како второ, не е доволно само да се препознае постоењето на мноштво различни групи и култури. Интересот за другите култури не е нужно еднаков на „вистински“ мултикултурализам. Ниту една група не би требало да има монопол во одредувањето

²⁶ Декларација на УНЕСКО за принципи на толеранцијата, Извадено Февруари 13, 2013 од: www.mhc.org.mk/WBStorage/Files/Deklarazija%20za%20tolerancija.doc

на тоа кои култури и традиции имаат вредност, а кои не. Сите култури треба да се прифатат со рамноправни вредности како култури кои можат да дадат значаен придонес во општественото живеење, односно „сите култури меѓусебно се испреплетени; ниту една не е сама за себе чиста, сите се хибридни, хетерогени, невообичаено диференцирани и немонолитни.“²⁷

Во контекст на погоре споменатите испреплетени култури, потребно е да се означи една рефлексивна претстава која секој од нас ја има за секој од нас, но за секој оној кој во нешто се смета за поразличен. Целта во никој случај не е изедначување, односно правење идентична иста култура, туку целта се состои од меѓусебното разликување, учење за поразлично гледање и почитување на секој поради тоа што во суштина е.

Во дискурсот за либерал-демократијата и мултикултурализмот, во јавниот простор се судрија две политики: „политиката на еднакви граѓански права“ и „политиката на разликите“. Додека политиката на достоинство настојува да промовира недискриминација на начин што е „слепа за разликите“, политиката на разликите ја рedefинира недискриминацијата и бара издиференциран третман врз основа на индивидуални и културни особености. Во таков судир помеѓу двете политики кога едните настојуваат да ја сочуваат културната особеност, а другите да промовираат интереси на индивидуата, неутралноста не е возможна.²⁸ И затоа Тејлор предлага диференцирано гледање на концепцијата за јавниот живот во услови кога се зголемува бројот на општествата кои постануваат мултикултурлни вклучувајќи повеќе од една заедница која тежнее кон културен опстанок. Според Тејлор, непризнавањето и неточното признавање можат да нанесат штета преку различни манифестации на потчинување и да го затворат поединецот или групата во лажна, изобличена и редуцирана форма на постоење. Пример за тоа се припадничките на женскиот род во патријархалните општества, речиси постојано во историјата наведувани да ја прифатат потценувачката слика за себеси со претставата за сопствена инфериорност, поради што не се во состојба да ги искористат новите можности за напредок, заглавени во состојба на осуденоста да страдаат од недоволното самопочитување. Слична аналогија Тејлор

²⁷ Саид Е., *Оријентализам*, Београд: Библиотека XX век, 1994, стр.67. Оваа премиса би можела да биде појдовна и прифатлива во процесот на промената на парадигмата на Балканот. Така, мнозинството може да ги прифаќа па дури и заштитува малцинските културни заедници пришто би ги штителе „туѓите“ култури на заедничките простори како „сопствени“. Е.Саид е еден од ретките научници кои вистински го разбраа мултикултурализмот обидувајќи се да го прикаже мистеризониот Исток во вистинско светло на западните теоретичари.

²⁸ Т. Чарлс., *Мултикултурализам: Погледи за политиката на признавање*/Чарлс Тејлор, К.Ентони Апаја, Јирген Хабермас, Стивен К. Рокфелер, Мајкл Волзер, Сузан Вулф, Евро-Балкан прес, 2004, стр.25- 48.

прави со Афро-Американците на кои белото општество со генерации им проектирало понижувачка слика за нив самите такашто страдањето од самопотценување постанало едно од најсилните средства за нивно потчинување. Важноста на признавањето е универзално прифатена на двете рамништа – интимното и општественото рамниште. Сфаќањето дека идентитетите се обликуваат преку отворен дијалог, а не според претходно утврдени општествени сценарија, донесе на политиката на еднакво признавање централно и видно место. Современиот феминизам и расправите за мултикултурализмот поаѓаат од премисата дека непризнавањето е еден вид на репресија. Политиката на различноста претпоставува отфрлање на дискриминацијата и ја рedefинира недискриминацијата барајќи разликите да се гледаат како основа за различен третман.²⁹ Тејлор останува да се движи во маѓепсаниот круг на либералното општество коешто тежнее кон помирување помеѓу „еднаквото признавање“ на либерализмот и „посебното признавање“ на мултикултурализмот.

Мелита Рихтер-Малабота тврди дека мултикултуралистичките модели во земјите на ЕУ би можеле да се групираат како: француски (асимилаторски), германски (гастербајтерски), италијански (сегментран плурализам) и британско-холандско-северноамерикански модел на „паралелни светови“.

Според францускиот политички аналитичар Андреа Семприни, мултикултурализмот покренува три суштински прашања: 1) прашање за различноста, 2) прашање за малцинските права во однос на мнозинството, и 3) прашање за идентитетот и неговото признавање. Тој врши класификација на бројните пристапи кон мултикултурализмот во современите развиени земји, пришто критериумите за поделба се особено комплексни зашто во нив се интегрирани, освен спомнатите три суштински прашања, и јавната и приватната сфера. Ако ја прифатиме перцепцијата за јавната сфера на Џон Рекс³⁰, тогаш таа се однесува на единствената култура, заснована врз концептот за еднаквост меѓу индивидуите и го вклучува светот на законите, политиката, економијата, како и образованието кога е тоа резултат на селекција и кога вклучува содржини за стекнување вештини за живеење и граѓанска култура. Приватната сфера го овозможува диверзитетот меѓу групите во општеството и го

²⁹ Тодоровиќ Д., *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, (2007). Ниш и Нови Сад, Stylos, стр. 44

³⁰ Rex J., *The Boundaries of the Public Domain во Мултикултурализмот и родовата еднаквост*, Институт „Евро Балкан“, Академска 2008/2009, *The concept of a multicultural society*, стр.218.

вклучува образованието за етиката, примарната социјализација и религиските верувања од приватната област.

Моделите на пристапи кон мултикултурализмот на Андреи Семприни³¹ се следни:

- Класичен политички либерален модел (со остра дистинкција помеѓу јавната (право на глас, слобода на изразување и здржување, почитување на законот, плаќање на даноци) и приватната сфера (религиозни верувања, полова припадност, морален избор, обичаи/ однесување на човековиот живот во општеството).
- Мултикултурен либерален модел (со омекната граница помеѓу јавната и приватната сфера, прокламирајќи внатре во општествениот простор постоење на една централна „монокултурна“ зона и мноштво периферни зони во кои сите групи располагаат со своја автономија).
- Максималистички мултикултурен модел (ја отфрла можноста на постоење на една заедничка сфера и на прво место ги става различните видови колективни идентитети/расни, етнички, верски итн./ и барањата за нивно признавање), и
- Модел на корпоративен мултикултурализам (различните етнички, расни, верски групи и општествени движења само се инструментализираат од страна на големи мултинационални компании поради остварување на сопствени профити, а не и поради афирмирање на групите и остварување на нивна благосостојба).

И покрај привидот на алтернативи, авторот упатува на тешкотиите да се согледа еден автентичен мултикултурен простор во којшто различните групи би биле задоволни од барањата за признавање и идентитет, но и сочувување на можноста за постоење на колективна димензија којашто би ги надминала хоризонтите на етницитетот, како и граѓанските и демократските институции. Според Семприни, условите за градење на таков простор произлегуваат од улогата на индивидуалистичките инстанци (лично остварување, внатрешен свет на битието), социо-културолошките фактори (вредности, животни стилови, приватна сфера) и барањата за идентитет (потреба за признавање, афирмација на посебноста). Семприни цени дека политичките институции во западните култури и нивните истакнати теоретичари не се реално заинтересирани за промоција на различностите. Семјуел

³¹Тодоровиќ Д., *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, (2007). Ниш и Нови Сад, Stylos, стр. 44.

Хантингтон, авторот на „Судирот на цивилизациите“ и „Третиот бран“, во својата книга „Who Are We? (The Challenges to America’s National Identity)“, ја прокламира мисијата за спасување на „американската душа“ со повторната афирмација на единството на заедницата наспроти диверзитетот. Директно атакувајќи го мултикултурализмот, тој го прогласува за антизападна идеологија заради промоцијата на расните, етничките, културните и другите субнационални идентитети, особено во образовната сфера. Таквата промоција го деконструира американскиот културен и политички идентитет, а неговата посакувана американска визија за мултикултурализам е реанимирањето на „melting pot“. Во заднината на посакуваната реанимација се крие неспособноста на американската влада да обезбеди еднакви можности за сите свои граѓани независно од нивното потекло, раса и вероисповед. И како што ќе заклучи авторот Драган Тодоровиќ „повеќедецениската либералистичка економска политика ги институционализира подредените социјално-економски позиции и ја запечати колективната судбина на широките народни слоеви, пред сè од редовите на етничките малцинства“.³² Потребата од кохезија во широки размери значајно ја поттикна синдромот „11 Септември“ и паниката од „повампирувањето“ на исламскиот фундаментализам. Најновите демографски проекции, пак, укажуваат дека белите Американци во услови на големиот продор на имигрантите во урбаните средини од Латинска Америка, ќе достигнат ниво на малцинство до дури 35-50% во најголемите американски градови.³³

Слично сценарио на погрешни потези во Франција беше причина за бурните социјални и расни протести на обоените малцинства како реакција на уникатниот „урбан апартхејд“ во 2005 година. Француската политичка, културна и верска сцена беше потресена од донесувањето на законот за забрана на носење на религиозни симболи во државните институции - хеџабот и симболите на другите религии-традиционалните еврејски капи, христијанските крстови. Серијата на силно изразени еднонационални политики ја отпочна францускиот премиер Никола Саркози со одлуката за протерување на доселените Роми во Франција.

Потезите и настаните во Европа евидентно говорат дека иако Европа прокламира мултикултурализам, диверзитетно општество, почитување на правата на

³² Тодоровиќ Д., *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, (2007). Ниш и Нови Сад, Stylos, стр. 48.

³³ Тодоровиќ Д., *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, (2007). Ниш и Нови Сад, Stylos, стр. 50.

различностите, таа не го раководи ефективно и доследно. Мултикултурализмот потекнува од САД, а доследно се имплементира во Канада и во Австралија. Пред неколку години француската влада, поради идентитетски проблем во судирот со нивниот концепт за замисленост на француската нација, отвори дебата за тоа што значи да се биде Французин. За мултикултуралистичкиот проблем во Европа, поконкретно, за говорот на Камерон којшто очигледно го открива неговото мешање на поими мултикултурализам со екстремизам, Рубин Земон ќе каже:

„... кога Британците зборуваат за мултикултурализам, тие не зборуваат за автохтоните малцинства. Камерон не зборуваше за Ирците, за Шкотите или Велшаните, кои се исто така мултикултуралистички проблем, туку тој зборуваше за мигрантите. Мултикултуралистичкиот проблем е и проблем на тие малцинства што се автохтони. Тоа е вистинскиот проблем на Европа. И во Германија тоа е проблем. Значи, воопшто не се грижат за Лужичките Срби, за Фризите, за Алзасците итн. По дефиниција, мултикултурализмот е почитување на диверзитетот, на културите и менаџирање со диверзитетот. Ако имаме само еден човек кој е носител на една култура, таа треба да се заштити. Тоа е есенцијата, а не се бројките... Зошто во Белфаст сè уште да имаме тенкови? Тоа се вистински мултикултуралистички проблеми, а не мигрантите. Мигрантите се проблем на интеграција во општеството.“³⁴

Мултикултурниот либерален модел на Вил Кимлицка означува институционално издвојување на културните заедници во рамки на една политичка заедница поради зачувување и заштита на нивниот посебен идентитет, и тој досега најдобро ги поднесува тестовите на секојдневието. Кимлицка го нуди либерално-демократски концепт на етнокултурна правда критикувајќи ги класичниот политички либерален модел и етнокултурната неутралност, очебијни пред сè во политиката на САД при справувањето со етнокултурната хетерогеност. Кимлицка се залага за заштитување на културите на заедниците, а не за заштитување на заедниците. Либерално-демократскиот модел на етнокултурна правда вклучува издвоен простор за малцинствата во услови на порамномерна поделба на јавниот простор во општеството, и е базиран на интеграција на малцинствата во доволно широка поставена социетална култура. Социеталната култура, како територијална концентрирана култура втемелена во заедничкиот јазик што се користи во широкиот спектар на социетални институции,

³⁴ Изјава во написот *Македонија не гради мултикултурно општество*, Форум, година VII, број 279, 18.2.2011, стр.52

„им обезбедува на членовите на групата различни начини на живот во рамки на богати и различни активности, вклучувајќи го социјалниот, образовниот, религискиот, рекреативниот и економскиот живот при што се опфаќа јавната и приватната сфера.“³⁵

Ирис Марион Јанг дискутира за разликите во социјеталните култури со фокус кон проблемите на родот, сексуалните преференции и малцинските групи што се територијално дисперзирани во државата. Според Ирис Јанг, на политичката филозофија ѝ е потребен фундаментален пристап во однос на елиминацијата на институционализираната доминација и репресија врз малцинските групи. Главните институции во секое општество, независно од тоа колку е тоа либерално и демократско, се вкалупени во имицот на доминантната култура како резултат на долгогодишните процеси на хегемонистичкото градење на нацијата. Од тие причини општеството е организирано во согласност со хегемонистичките норми и се повикува на „финансиски независниот и хетеросексуален бел маж“.³⁶ Ирис Јанг предлага политики за редуцирање на хегемонистичките норми, а примери за такви политики се укинување на ропството, овозможување жените да гласаат, бракови за припадниците на исти полови и афирмативни акциски програми.

Меѓукултурната хармонија подразбира вистинска интеракција меѓу културните групи и претставува вистински чин на почитување и уважување на различностите. Доминантната култура би требало, на сопствениот пример и пред сите останати, да ја поддржува културната хетерогеност, непристрасно зајакнувајќи ги и унапредувајќи ги малцинските култури и збогатувајќи се себе со содржини на различни културни форми на живот.

Според некои теоретичари³⁷ големите академски придонеси на полето на мултикултурализмот се изградени врз основа на ставовите на на Вил Кимлицка и Ирис Марион Јанг.

Појаснувањето и разграничувањето на основните поими подразбира компромис и меѓусебно разликување, поточно секој еден да научи да ги гледа и доживува луѓето на поинаков начин и да ги почитува поради тоа што се. Во ситуација во која меѓукултурната комуникација се смета за неуспешна и доколку во неа лицата

³⁵ Кимлицка В., *Мултикултурно граѓанство*, Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, 2004, стр. 89

³⁶ Fitzpatrick T., Manning N., Pascall G., Midgely J. & Kwon H. (eds.), *International Encyclopedia in Social Policy*, Routledge, in preparation, Multiculturalism во *Мултикултурализмот и родовата еднаквост*, Институт „Евро Балкан“, *The Concept of a Multicultural Society*, Академска 2008/2009, стр.2

³⁷ Наведените автори во претходната фуснота.

со различни обичаи, однесувања, разбирања и погледи кон светот се сметаат за проблем, тогаш едно општество не може да се смета за здраво.

2.2. Мултикултурализмот и образованието

Време е да почнеме да учиме за оние работи за кои ни велеа дека не ни се потребни да ги знаеме...да учиме за себе, да учиме за нив, да почнеме да учиме за неа, наместо да учиме за него. Тоа е врската што го прави образованието да биде образование.³⁸

Студентка од групата за европско и
африканско-американско наследство во САД

Размислувањето на оваа студентка за нејзиното образование сигнализира двојна трансформација што нè тера да ги преиспитаеме нашите традиционални начини на поучување. Првата е дека учениците во училиниците стануваат сè поразлични, а втората е дека традиционалната содржина на наставната програма е збогатена со проучувања за културите и за мултикултурата. Овие проучувања се соединуваат токму во училиницата и од наставникот зависи како ќе го направи образованието да биде „вистинско“ образование, за мнозинството кои сметаат дека образованието не е конципирано според нивните потреби – за сите луѓе од сите општествени слоеви, за припадниците на сите родови и за оние кои немаат привилегии зашто припаѓаат на одредена заедница или општествен слој – поврзувајќи ги во една целина.

Ако опсервираме некои од промените во традиционалните начини на учење и поучување, како на пример практиката со феминистичкото учење во САД³⁹, ќе видиме дека тоа помогнало да се сфати дека целокупниот стекнат капацитет во училиницата, претставува општествена конструкција. Овој увид ги потврдува еволуционата природа на знаењето и улогата на наставниците и на учениците во неговата конструкција, коишто постојано се менуваат. Воедно тоа повикува на неминовноста од воведување на мултикултурно образование на сите нивоа од образованието.

³⁸ Banks, J. A. & Cherry A. McGee Banks, *Multicultural Education: Issues And Perspectives*, John Wiley & Sons, USA, 2007, стр.171

³⁹ Banks, J. A. & Cherry A. McGee Banks, *Multicultural Education: Issues And Perspectives*, John Wiley & Sons, USA, 2007, стр.181 во главата со наслов „Менување на традиционалните начини на поучување“.

Мултикултурното образование е реформско движење чијашто цел е трансформација на училиштето во кое учениците од различните родови и од различните културни, јазични и етнички групи ќе имаат еднакви можности за постигнување на успех во училиштето и заедницата. Според оваа идеја сите ученици, без оглед на групите на кои им припаѓаат, а се поврзани со родот, етничката припадност, јазикот, религијата, расата, културата, општествената класа или посебноста, треба да имаат образовна рамноправност во училиштата. Некои ученици, поради нивните посебни карактеристики, имаат подобри можности да успеат во училиштето со постојната структура отколку учениците од други групи.

Мултикултурното образование училиштето го перцепира како општествен систем составен од силно поврзани делови и варијабли. Затоа, за да се трансформира училиштето и за да се постигне образовна рамноправност, сите главни компоненти на училиштето треба да претрпат суштински промени. Фокусот само на една од варијаблите во училиштето, како што е формализираниот (пропишаниот) курикулум, не овозможува имплементација на мултикултурното образование, коешто е континуиран процес зашто поставените и идеализирани цели (како што се образовната рамноправност и искоренувањето на сите форми на дискриминација) никогаш не можат да бидат целосно остварени во човековото општество.⁴⁰ Главна цел на мултикултурното образование е да им помогне на учениците да ги унапредуваат знаењата, ставовите и вештините неопходни за функционирање во своите микрокултури, во макрокултурата, со другите микрокултури и со глобалната заедница заснована врз демократски принципи.

Кога наставниците размислуваат за мултикултурното образование, многумина од нив мислат единствено или примарно за содржините поврзани со етничките, расните и културните групи.⁴¹ Ваквото сфаќање на мултикултурното образование е проблематично поради неколку причини. Наставниците кои не можат лесно да ја согледаат поврзаноста на нивната содржина со културните прашања, лесно го отфрлаат мултикултурното образование со аргументот дека тоа не е релевантно за предметот што го предаваат. Ова често пати се случува со наставниците по математика и природна група предмети, кои често велат: „Мултикултурното образование е одлично

⁴⁰Banks, J. A. & Cherry A. McGee Banks, *Multicultural Education: Issues And Perspectives*, John Wiley & Sons, USA, 2007, во главата со наслов „Менување на традиционалните начини на поучување“, стр 24.

⁴¹Banks, J. A. & Cherry A. McGee Banks, *Multicultural Education: Issues And Perspectives*, John Wiley & Sons, USA, 2007, во главата со наслов „Менување на традиционалните начини на поучување“, стр.20.

за наставниците по општествени науки и по литература, но нема никаква врска со мене. Математиката и науката се исти, без оглед на културната припадност на децата“.⁴² Токму тој аргумент „ирелевантно за содржината“ може да постане легитимизирана форма на отпор против мултикултурното образование кога тоа се сфаќа примарно како содржина. Мултикултурното образование треба пошироко да се дефинира и разбере од наставниците по сите предмети за да можат соодветно да реагираат и да се минимизира отпорот кон него.

Терминот педагогија не се однесува само на техниките на подучување туку и на целокупната продукција на знаење во училищата. Педагогијата опфаќа најразлични релации меѓу наставните материјали, наставниците и учениците. Ваквото проширено сфаќање на педагогијата е предизвик за вообичаените претпоставки за наставникот како „незаинтересиран“ експерт за наставните содржини како „објективни“ по својата природа и за методот на предавање како ирелевантен за пораката. За да ги едуцираме учениците за сложениот, мултикултурен свет во којшто сите заедно живееме, треба да ги вклучиме перспективите и мислењата на оние кои традиционално не биле вклучени – жените од сите општествени слоеви, луѓето со поинакво етничко и религиско потекло, со различна сексуална ориентација, боја на кожата, како и сите оние кои сметаат дека образованието не одговара на нивните потреби. Антропологот Ренато Росалдо (Renato Rosaldo, 1994) го формулирал начинот на кој разновидните училиници придонесуваат за новите структури во знаењето и ги менуваат односите меѓу наставниците и учениците: „Прашањето со кое се соочуваме е како да подучуваме поефикасно во изменетиот амбиент на училищата. Новите училиници не се како старите... Во разнородните училиници, прашањето на „другиот“ почнува да се разложува. Кој ќе биде „ние“ а кој „другиот“ ротира ден за ден, зависно од темата на дискусија. Набргу стабилната линија што ги двои „нас“ од „нив“ испарува во една поголема мешавина од разлики и солидарност.“⁴³

И покрај големиот број на различни дефинирања и концепти за мултикултурното образование, само неколку од нив детално и јасно даваат основа за истото да се разбере. Покрај желбата да се потенцираат индивидуалните разлики на улениците, сепак доколку се согледа на нив како група ќе се види дека сите тие имаат своие корени и според нив функционираат во сите сфери од животот. И покрај тоа што е од

⁴² Ибид.

⁴³ Види: Banks, J. A. & Cherry A. McGee Banks, *Multicultural Education: Issues And Perspectives*, John Wiley & Sons, USA, 2007, стр.181

исклучителна важност да се проучи и примени мултикултурното образование, пред се треба да се знае што е тоа практична примена на истото и која е таа работна дефиниција за мултикултурното образование. „Мултикултурното образование е прогресивен приод за трансформирање на образованието што холистички ги критикува и решава тековните недостатоци, неуспеси и дискриминаторски практики во образованието“⁴⁴ Според споменатата дефиниција мултикултурното образование е суштинско за училиштата како образовни центри, со цел токму таму да се отпочне и одвива целокупната трансформација на учениците, а со тоа и менувањето на навиките кои ги стекнало едно општество.

Контакт хипотезата на Олпорт (Allport, 1954) содржи корисни насоки за поддршка на учениците во градењето позитивни меѓуетнички и меѓурасни ставови и постапки во ситуации што овозможуваат контакти. Тој тврди дека „контактите меѓу групите ги подобруваат интергрупните односи кога се исполнети следниве услови: 1) рамноправен статус, 2) соработка, а не натпревар, 3) санкции од овластените лица (во наши услови: наставниците, директорот и стручните служби), и 4) интерперсонални интеракции преку кои учениците се запознаваат како личности.“⁴⁵

2.3 Педагогија на непристрасност- на пат кон мултикултурно образование

Наставниците по секој предмет треба да ги анализираат своите постапки и стилови во наставата за да определат до кој степен тие ги одразуваат мултикултурните прашања и проблеми. Педагогија на непристрасност постои кога наставниците така го модификуваат своето поучување што ги олеснуваат академските постигања на учениците од различни етнички, родови, расни, културни и општествено-класни групи. Тука спаѓа користењето на разни наставни стилови и пристапи што се усогласени со широкиот опсег на стилови на учење кај различни културни и етнички групи, кога од учениците треба да се очекува на мошне персонализиран начин и со користење на кооперативни техники на учење по математика и по природни науки за да се подобрат академските постигнувања на учениците од микрокултурите.⁴⁶

Подобрување на училишната култура

⁴⁴ *Прирачник за социјална правда* (2009), Скопје: Фондација институт отворено општество. стр. 70

⁴⁵ Ибид.

⁴⁶ Ибид. 22

Културата и организацијата на училиштето треба да се преиспитаат од целиот персонал со заедничко учество на сите во нивната реконструкција. Важни варијабли што треба да се испитаат за создавање на училишна култура за учениците од разните родови, етнички и расни групи, се: практиките на групирање и етикетирање, учеството во спортските активности, (не)пропорционалноста помеѓу постигањата и вклученоста на специјалните образовни програми за надарени, како и интеракцијата на персоналот и на учениците по родова и етничка линија.

Според Бенкс, за успешно да се имплементира мултикултурното образование „училиштето треба да си го претставиме како општествен систем во кој сите главни варијабли се тесно меѓусебно поврзани.“⁴⁷ Ваквата претстава сугерира дека треба да се формулира и иницира стратегија за промена што ќе го реформира вкупниот училиштен амбиент за да се имплементира мултикултурното образование. Главните училишни варијабли што мора да се реформираат се прикажани илустративно на Сликата 1.⁴⁸ Реформирањето на која и да е од варијаблите на Слика 1, како што е пропишаниот курикулум или наставните материјали, е неопходно-не и доволно. Мултикултурните и сензибилираните наставни материјали немаат ефект во рацете на наставници кои имаат негативни ставови кон различните родови, етнички, расни и културни групи. Тие ретко би ги користеле мултикултурните материјали или веројатно би ги користеле на штетен начин. Оттука, поддршката на наставниците и на стручните служби во училиштата да стекнат знаења за различните групи и за демократските ставови и вредности е од пресудна важност кога се имплементираат мултикултурни програми.

⁴⁷ Ибид.

⁴⁸ Ибид.стр.23

Сл. 1 Димензии на мултикултурното образование

За да се имплементира мултикултурното образование во училиштата, Бенкс сугерира "...да ги реформираме односите на моќ, вербалната интеракција меѓу наставниците и учениците, училишната култура, курикулумот, воннаставните активности, ставовите кон јазиците на малцинствата (Beukont, 2000), програмата за тестирање и практиките на групирање."⁴⁹

Односно кога веќе се прават вакви промени, односно реформи пред се треба на ум да ги имаме промените кои им се нанесуваат на учениците, промените со кои се соочуваат учениците и промените во кои учествуваат учениците. Не случајно е кажано дека промената најпрво треба да ја направиме со самите себе, а потоа доколку позитивно влијаеме, истата може да се примени и кај другите.

Едукаторите, односно наставниците мораат да продолжат да практикуваат учење во кое ќе се применува мултикултурализмот. Во никој случај не е дозволено да се доведе до прашање можноста и способноста на нашите училишта да постигнат едно високо ниво за развивање на свеста кај учениците, но истовремено не е отфрлена можноста во секоја образовна институција да се појави обесправување на одредена група ученици.

⁴⁹ Ибид.

Институционалните норми, општествените структури, исказите во врска со причините и верувањата, вредностите и целите на училиштето треба да се трансформираат и да се реконструираат. Големо внимание треба да му се посвети особено и на латентниот курикулум на училиштето, како и на неговите имплицитни норми и вредности. Очигледниот курикулум се состои од следните фактори: насоки, учебници, огласни табли и наставни планови. Овие аспекти на училишниот амбиент се важни и мора да се реформираат за да создаде училишна култура што промовира позитивни ставови кон различните културни групи и им помага на учениците од овие групи да постигнат академски успех. Сепак, често се случува скриениот курикулум на училиштето да биде поважен отколку очигледниот. Латентен курикулум е оној што ниеден наставник не го предава, но сите ученици го учат, којшто Џексон (Jackson, 1992) го нарекува „лекциите што не се предаваат“. Тој е моќен дел од училишната култура којшто со учениците ги комуницира ставовите на училиштето во врска со разни прашања и проблеми, како на пр. какви се ставовите кон учениците од различни родови, етнички, религиозни и културни групи.

При разгледувањето на училиштето како општествен систем, може да го согледаме целокупниот училиштен амбиент како систем што се состои од повеќе главни варијабли и фактори што би можеле да се идентификуваат: училишната култура, принципите и политиката на училиштето, пропишаниот курикулум и програмата на училиштето.⁵⁰ Секој од овие фактори може да биде во фокусот на првичната училишна реформа, но во секој од нив треба да се случат промени за да се создаде и одржи ефикасен мултикултурен училиштен амбиент. Кога се формулираат плановите за мултикултурното образование, едукаторите треба да изготват концепт за училиштето како микрокултура која има свои планови, норми, вредности, статуси и цели како и другите општествени системи. Училиштето има доминантна култура, но тоа содржи во себе и разни микрокултури.⁵¹ Училиштето, илустративно претставено како општествен систем е прикажано на Слика 2.⁵²

⁵⁰ Ибид., стр.24.

⁵¹ Бенкс ги врши истражувањата во САД кадешто речиси секоја училишница е диверзитетна а учениците од белата, црната и кафеавата раса социјализирани во различни култури.

⁵² Ибид., стр.25.

Сл. 2 Училиштето како општествен систем

Мултикултурното образование налага промена во самите училишта, таа промена бара голема трансформација во школството, налага критичко мислење на сите аспекти од воспитно образовниот процес преку кои треба да се потенцираат потребите од едно мултикултурно училиште.

Училиштето треба да претставува културен амбиент во кој ќе се одвива динамична интеракција, низ којашто наставниците и учениците во меѓусебните односи усогласуваат некои од гледиштата, перспективите и етосот. Низ овој процес, наставниците и учениците ги збогатуваат своите знаења, а академскиот успех на учениците од различните групи се подобрува зашто нивните перспективи постануваат легитимни во училиштето. И наставниците и учениците стекнуваат бенефити од овој процес на културна размена и интеракција, којшто резултира со етаблирање одржлива патека на соживот преку разбирање, респект и дијалог помеѓу припадниците на различните културни групи. Наставниците можат да црпат од своите култури и да ги користат перспективите и согледувањата што ги стекнале како инструмент што ќе им помогне да ги сфатат културите на своите ученици.

Ако се земе предвид современата настава која постојано го фаворизира ученикот, односно го става во прв план пред се останато, тогаш јасно е дека станува

збор за педагогijата како наука која како предмет на истражување го има главниот субјект во образовниот систем. Бидејќи мултикултурализмот во образованието бара меѓусебно почитување, разбирање и учење еден за друг, искуствата кои ги имаат учениците треба да бидат во преден план во самата настава. На тој начин не само што ќе се постигне активација на учениците, туку самата настава може слободно да се нарече интерактива и успешна. Кога над сето тоа ќе се знае дека промените или трансформациите се направени уште на самиот старт во наставните планови и програми, тогаш јасно е дека станува збор за желба и упорност кон надминување на предрасудите и дискриминацијата. Од искуството во практиката и од општата слика која ја имаме од наставата сериозно треба да се разгледа и критички да се определат недостатоците кои придонесуваат до обесправување на практиката. Критиката не смее да се однесува само на рамките на воспитно образовниот систем, не смее да стои само во наставната програма, туку задолжително треба да се спроведат промени и во наставниот час и во начинот на оценување и секако на рангирањето на учениците.

Кога се спојуваат мултикултурализмот во општеството и мултикултурализмот во образованието не смееме да дозволиме разликување меѓу индивидуите, туку напортив треба да се создаде една флексибилност која на секој ученик ќе му овозможи еднакви можности за учење, стекнување знаења, умеања и способности. Секој од учениците има право да го развива својот потенцијал и истиот да го прикажи во вистинско светло. Токму затоа постојано сме во трка по инклузивното образование, како дел од современата настава, како дел од мултикултуралното образование.

3. АСПЕКТИ НА МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМОТ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА (ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ)

Денес е навистина редок случај каде едно општество не може да се нарече современо и демократско, односно мултикултурно. Како што е и претходно кажано за датирањето на мултикултурализмот, истиот како поим се однесува на терминот компромис, меѓусебна зависност и разбирање на заедницата. Денес овој ист термин не е врзан само за општествената пропуст туку за различноста меѓу граѓаните во едно општество. Мултикултурализмот во една држава бара реконструкција, рехабилитација и меѓусебна почит се со цел да се постигне максимална слобода и еднакви можности за сите. Токму оваа нова идеологија може да прави конфликт меѓу културите, но истовремено да делува за признавање и прифаќање на различностите како услови за човечката егзистенција. И во вакви современи денешни услови, мултикултурните општества се соочуваат со проблеми од ист вид. Тие настануваат во оној момент, кога во една држава настанува генерализирање на мислењата, настанува проблем тогаш кога се поставува прашањето дали е возможно да се постигне демократизација, тогаш кога концептот не е критички разработен, и тогаш кога рационално и трезвено не се разгледува на терминот мултикултурализам и се она што опфаќа овој термин. Од интерес и од потреба за дискусија околу оваа тематика надолу следува една анализа и еден поинаков пристап за постоењето и функционирањето на мултикултурализмот во основното образование на Република Македонија.

Имено кога станува збор за држава која се стреми кон евроатланските интеграции, држава кој има намера да покаже пред светот дека го заслужува своето „место под сонцето“, мултикултурализмот претставува поле на кое истата треба да гледа како на предизвик, но и моќност за истакнување на активностите за почитување на правата на човекот. Така Македонија е исправена пред предизвикот на внатрешна реорганизација и делување и надворешна промоција на почитувањето на човековите права. Во овој дел ќе посветиме внимание на процесот на преточувањето на мултикултурни вредности во законските решенија во Република Македонија и законските решенија за мултикултурното живеење во Македонија и практичните решенија во поглед на мултикултурното образование и учење во Македонија, со посебен осврт на основното образование.

3.1 Мултикултурализмот од теорија и надворешни перцепции до законски основи

Човековите права се базираат на признавањето, прифаќањето на човекот со сите негови различности. Универзалната декларација за човекови права на Организацијата на обединети нации (ООН)⁵³ се усвои како резултат на потребата на државите членки на ОН да ја прогласат вербата во основните човекови права, во достоинството и вредноста на човековата личност, како и да го поттикнат општествениот напредок и унапредувањето на условите за поголема слобода преку учењето и воспитувањето.

Принципот дека човечките суштества се еднакви и дека имаат еднакви права е јадро на концептот за човековите права и основни слободи, но и негов постојан стремеж и предизвик. Овој принцип е темел на филозофско-правната мисла врз основа на која се гради концептот кој поаѓа од фактот дека луѓето не биле третирани како еднакви во минатото, ниту пак е тоа постигнато во сегашноста. Принципот на недискриминација се провлекува како константа низ целокупната меѓународна регулатива. Во теоријата, за најшироко сфаќање на терминот дискриминација станува збор кога властите, институциите или поединците ги третираат луѓето различно врз основа на некои нивни лични карактеристики, што во најголема мера се должи на стереотипите и предрасудите. Стереотипите и предрасудите се најчеста причина за неприфаќање на „другоста“, и на одбивање или негирање на нивните вредносни системи, затоа и реакцијата манифестирана преку одбивање врз основа на стереотипите и предрасудите често се нарекува „предрасуда во акција“, што резултира со дискриминација, преку нејзините многубројни манифестации - ксенофобија, расизам, сексизам и сроден вид нетолеранција.⁵⁴

Европската димензија на образованието се засновува на потребите на младите да се запознаат со заедничкото духовно наследство и историска поврзаност на културата

⁵³ Усвоена и прогласена со Резолуција на Генералното собрание на ОН 217 (III) од 10 декември 1948 г.: 48 држави гласале за, а ниедна против, додека 8 држави биле воздржани (меѓу кои Југославија, Саудиска Арабија, Јужна Африка и СССР). Во неа се изнесени начелата кои и натаму имаат силно влијание во целиот свет. Иако Декларацијата сама по себе не е обврзувачка, многу правници би го изнеле аргументот дека истата станала правно обврзувачка преку меѓународниот обичај и практика, преку примената во уставите и правните случаи на многу земји.

⁵⁴ Види во: *Прирачник за отстранување на дискриминацијата врз основа на етничка припадност*, Фондација Институт отворено општество – Македонија, Здружение на граѓани за поддршка на меѓуетничкиот дијалог и развој на заедницата „Заеднички вредности“, 2009.

на европските народи, да развиваат толеранција на разлики и солидарност со другите во духот на заедништвото и обединувањето на народите преку Европската Унија (ЕУ). Особено поради фактот што повеќе држави во Европа се карактеризираат со културно различје, повеќејазичност, етничка и конфесионална припадност на населението, односно скоро и да нема јазична и етнички хомогена држава. Глобализацијата и демократизацијата на општествата наметнуваат потреба од усогласување на универзалноста на човековите права со разноличјето на културите. Оттаму, современите мултикултурни општества се принудени да ги решаваат проблемите на културна хомогенизација и интеграција на различните културни групи во општеството. Сферата којашто значајно придонесува кон ваквата интеграција е образованието, кое треба да овозможува постојан развој на свеста на граѓаните за нивната припадност на широката заедница. Тоа треба да овозможи припадниците на различните културни групи, односно припадници на различен етникум, род, раса, религија, да ја негуваат и развиваат културата, јазикот и идентитетот како карактеристика по којашто се разликуваат од другите културни групи.

Откако воспостави дипломатски односи со ЕУ во декемри 1995 година, Република Македонија стана легитимен партнер и вистински сојузник на ЕУ. Реформите во образованието и следењето на процесот на европска интеграција во образованието и науката, активностите околу хармонизација на законите и подзаконските акти во образованието и науката со оние на ЕУ, остварувањето на обврските зацртани во Охридскиот рамковен договор, се евидентни докази дека Република Македонија има за цел да ги преземе критериумите и стандардите за да стане полноправна членка на ЕУ.

Во услови кога Република Македонија е во потрага по создавање и практикување на модалитети на применлива и одржлива политика на културната разноликост, прашањето за третманот на „другоста“ и „различноста“ се наметнува како едно од приоритетните. Живеејќи во време на постојани промени и реформи, образовниот систем во Република Македонија ја има истата судбина и во тој пат. При напуштање на старото и прифаќање и прилагодување кон новото, дел од вредностите и постигањата се занемаруваат и се забораваат за сметка на нови и свежи пристапи и решенија. Најверојатно е дека културниот, етничкиот и религискиот диверзитет во македонското општество обезбедува богат контекст за да децата и младите, преку солидно воспоставена наставна програма со широко опфатен мултикултурен аспект, стекнуваат

мултикултурно разбирање и вештини за ефективно функционирање на сите нивоа: во локалните заедници, внатре во нацијата и глобално во светот.

Една од главните улоги на образованието е овозможување на децата и младите да развиваат интелектуални, социјални и практични умеења, значи и да ги разберат и применат методите за градење на демократијата и учество во демократските процеси како идни професионалци и граѓани. Напредокот на демократски процеси, значи и еднакво вклучување на културите на различните групи во сите сегменти и на сите нивоа на образованието во општеството.

Личноста, нејзиното осознавање и свесност за културниот идентитет се формираат во периодот на основното образование преку добивањето на информации и знаења, стекнување вештини, формирање на ставови и воспоставување на интеракција во процесот на социјализација во и вон училиштето. Во училиштето, се градат и ставови за начинот на однесување кон општествените норми и односи. Под влијание на целокупниот училишен етос се обликува психо-социјалниот идентитет на родовите, такашто на учениците, припадници на различен род и културна група, им се поставуваат задачи и очекувања, чиешто исполнување и прифаќање доведува до различна психо-социјална адаптација и одговорност. Воспитно-образовниот процес, посебно основното образование има клучна улога врз формирањето на ставовите кај учениците од аспект на припадност на различни културни групи.

Обезбедувањето на наставни содржини, учебници и материјали кои се културно чувствителни во однос на јазикот, илустрациите, примерите што ги содржат или прикажуваат преку експлицитните и имплицитните пораки што ги испраќаат, ставови и статусни симболи, значајно влијаат врз квалитетот на образованието и односите на училишниот час и во целиот образовен процес. Оттаму, унапредувањето на мултикултурното образование не е ограничено само на промени во курикулумот (Бенкс & Бенкс, 2004), туку, тоа подразбира промени во вкупниот училишен етос и комплетното образовно опкружување.

3.2 Законски основи на мултикултурализмот во Република Македонија

Со оглед на тоа дека мултикултурализмот во Република Македонија, а и пошироко во светот, не се однесува само на разликите меѓу групите, туку на оние работи кои се содржани во културата, пред се во начинот на живеење, верувањата и

навиките, една група на луѓе себе си и светот го разбира според сопствените потреби. Токму затоа борбата има една јасна цел, да во секое подрачје се избори со прифаќање на различните етнички групи, религиите, јазикот и идентитетот. Кога би се анализирала состојбата на мултикултурализмот во нашата земја би се видело дека има одредени специфики кои зависат од етничките заедници кои живеат токму во границите на државата. Токму затоа нашата земја како и секоја друга која е мултикултурна, треба да има сопствена стратегија која ќе биде идеална за соочување со различностите и сочувување на интересите на сите етнички групи кои живеат во неа. Истите критериуми кои ги исполнува едно општество треба да ги применува и во институциите. Конкретно, мултикултурализмот во едно општество е од пресудно значење за толеранција и поттик на мултикултурализмот во образовниот систем, односно во самите образовни институции.

Постоечките констелации во нашата држава укажуваат на потребата од преиспитување на целите, задачите и содржините на курикулумот во основното образование.

Компоненти на курикулумот се наставниот план и програма, наставните методи и практики во училиштето, наставните материјали, дополнителните материјали за учење, оценувањето на постигањата кај учениците и законските одредби.

Следењето на тенденциите во поглед на почитување на различностите на поединците и заедниците може да се насети во законските основи на мултикултурното живеење во Република Македонија идентификувани и селектирани од страна на Илиев Д.

Тоа се законите кои ја регулираат оваа област во Република Македонија, а се однесуваат на: предучилишното воспитание, основното образование, сферата на празниците, регулирањето на државните служби, спречувањето и заштитата од дискриминација и Националната стратегија за развој на културата за периодот 2013-2017.

Табела Опис на практиката на меѓуетничкото живеење во Македонија⁵⁵

Перцепираме	Доживуваме	Комуницираме
„Форма“ без суштина	Нерамноправност	За мое лично добро
Постоење и користење на поим „етничка заедница“	Неправда	За добро на моето семејство
Закони претставени преку бројка	Лична небезбедност	За финансиска добивка
Малцинство и мнозинство	Загрозеност од „другите“	
Теорија со привидна практика	Доминантност на едни во однос на други	За добро на мојата работа
Постоење на „наши“ и „ваши“	„Повторно тие“	
Несоодветна застапеност на едни во однос на други	Редуцирани емоции за другиот	За добро на мојата заедница
Заедница претставена преку бројка		

За предучилишното воспитание се вели дека потребно е „...почитување на половите разлики, социјалното и културното потекло. Се почитува различноста и мултикултурализмот при изборот на активностите, средствата и материјалите, што на децата им овозможуваат негување на сопствениот идентитет и стекнување искуства и знаења за различноста на луѓето и културите.“⁵⁶

Во Законот за празници регулирано е празнувањето на: - Рамазан Бајрам, првиот ден на Рамазан Бајрам.” (Член 1) и - Курбан Бајрам, првиот ден на Курбан Бајрам за верниците од муслиманската вероисповед; - 22 Ноември, Ден на албанската азбука за припадниците на албанската заедница; - 21 Декември, Ден на настава на турски јазик за припадниците на турската заедница; - Јом Кипур, првиот ден на Јом Кипур за припадниците на еврејската заедница; - првиот ден на Божик, вториот ден на Велигден и Празникот на сите светци, според Грегоријанскиот календар за верниците од католичката вероисповед; - 27 Јануари, Свети Сава за припадниците на српската заедница; - 8 Април, Меѓународен ден на Ромите за припадниците на ромската заедница; - 23 Мај, Национален ден на Власите за припадниците на влашката заедница и -28 Септември, Меѓународен ден на Бошњаците за припадниците на бошњачката заедница.“(Член 2)⁵⁷

⁵⁵ Во Илиев Д. (2013). *Македонија и меѓуетничката доверба- законски основи со редуцирана пракса*, воведен текст на тркалезната маса на тема Кој и како работи на изградба на меѓуетничката доверба во Република Македонија, реализирана во Битола, а организирана и поддржана од страна на Форум „Мост на пријателство“ Бачка Паланка

⁵⁶ Решение за донесување на основите на програмата за воспитно-образовната работа со деца од предучилишна возраст во јавните детски градинки „Службен весник на РМ“ бр. 125 од 15.10.2007 година, стр 3

⁵⁷ Закон за изменување на законот за празниците на Република Македонија, „Службен весник на РМ“ бр. 18 од 15.02.2007 година

Со Законот за државните службеници и Законот за јавните службеници се предвидува вработувањето да биде „... врз основа на критериумите на стручност и компетентност и примена на начелото на соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците“⁵⁸, и дека „При вработувањето на јавните службеници и формирањето на Комисијата за селекција на јавен службеник се применува начелото на соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците.“⁵⁹

Според Член 3 од Законот за спречување и заштита од дискриминација од 2010 година, во Република Македонија, се забранува секоја директна и индиректна дискриминација врз основа на пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етникум, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверувања, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална и телесна попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба или која било друга основа која е предвидена со закон⁶⁰.

На сличен начин, со посебно внимание е третирано оваа прашање во Националната стратегија за развој на културата за периодот 2013-2017, во која се потврдуваат уставните права за „...заштитата и афирмацијата на културното наследство и на современото културно и уметничко богатство на македонскиот народ и на другите народи кои живеат во Република Македонија. Исто така, со Уставот на Република Македонија, особено со Уставните амандмани во корпусот на културните права, се предвидува дека припадниците на различните заедници имаат право слободно да го изразуваат и да го развиваат својот културен идентитет, да основаат културни и уметнички институции, научни и други здруженија.“⁶¹

Погоре наведеното ни дава за право да констатираме дека законските основи во Република Македонија се позитивни и обезбедуваат услови за соодветно, автентично и суверено толкување и практикување на мултикултурализмот. Ова претставува и реален предуслов за соодветни мултикултурни решенија во основното образование.

⁵⁸ Закон за државните службеници Службен весник на РМ, бр. 76 од 07.06.2010 година, член 12

⁵⁹ Закон за јавните службеници во Службен весник на РМ, бр. 52 од 16.04.2010 година

⁶⁰ Законот за спречување и заштита од дискриминација Указ на владата во Службен весник на РМ, бр. 50 од 13.04.2010 година

⁶¹ Национална стратегија за развој на културата за периодот 2013-2017, Службен весник на РМ, бр. 15 од 25.01.2013 година, стр: 3

3. 3 Мултикултурализмот во основното образование во Република Македонија

Во глобалниот планетарен културен модел, балканскиот културен простор треба да се вклучи токму со истакнувањето на својот диверзитет и богатство. Дијалогот е исправното средство за комуникација меѓу балканските народи сместени сред раскрсницата на светските магистрални патишта низ коишто се оформувале цивилизациите на хеленскиот свет и Римската империја, Византија, Отоманската империја, православниот Исток и модерниот Запад. Развивањето на концептот на културна и образовна политика за унапредување на респектот кон културниот диверзитет е единствениот модел за градење на општество во кое се испреплетуваат различните култури.

Република Македонија, како дел од балканскиот културен простор со изразен диверзитет, се состои од повеќе етнички групи кои имаат посебни културни идентитети. Според пописот во 2002 година⁶², националниот состав вклучува: Македонци (64,17%), Албанци (25,17%), Турци (3,85%), Роми (2,66%), Срби (1,78%), Бошњаци (0,84%), Власи (0,48%) и останати (1,04%). Религијата и етничноста во нашето општество се тесно поврзани и заемно испреплетени со оглед на фактот дека постои големо преклопување на границите на етничките заедници со границите на религиозните заедници. Религиозната разновидност во нашето општество, еднакво како и етничката разновидност, ја наметнува потребата од градење на личности кои негуваат респект и толеранција кон различните вредности вградени во „другите“ религиски системи. Православната религија преовладува во просторите кадешто се населени преставници на македонската, српската, влашката заедница и други (Црногорци, Ерменци), додека муслиманската таму каде што се населени претставници на албанската, турската, ромската заедница и други (Македонци муслимани или Горбеши, Египќани,).

Низ целата позната историја на просторот низ кој се простира Република Македонија денес, паралелно опстојувале различни групи. Континуираните доселувања и иселувања влијаеле врз промените на етничката структура во текот на времето, при што овие промени не ја доведувале во прашање нејзината сложеност. Меѓутоа, социјалната кохезија во периодот 1991-2001 година, како и периодот потоа, повеќе наликува на

⁶² *Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија*, попис 2002, Книга XIII, Државен завод за статистика: Скопје, 518

смеса од две дистинктивни супстанции, македонската и албанската. Покрај постоењето на некои позитивни елементи во процесите на структурна интеграција, тие отсутнуваат во процесите на културна интеграција, а ги има уште помалку во процесите на прифаќање на заеднички вредности и интереси. Постоењето на изразени тенденции за затварање во национални и конфесионални рамки на политички, образовен, демографски, стопански, комуникациско-информативен и брачен план, се јасни индикатори на меѓуетничка нетрпеливост и исклучивост.

Овој процес има далекусежни последици врз сите сфери на општеството и како таков се пресликува и во образовниот систем (во наставните планови и програми, учебниците, литературата за децата и младината). Прашањата за родот, етничката припадност, расата имаат големо влијание врз постигнувањето на образовните цели во чиешто поставување треба да се вклучат сите засегнати страни во општеството. На пр., проектот на владата на Република Македонија за интегрирано образование⁶³ отвори многубројни дебати за изучувањето на македонскиот јазик од учениците во основното образование кои посетуваат наставен јазик на јазиците на различните етнички заедници. На крајот на дебата помеѓу претставниците на заедниците, на граѓанскиот сектор и на меѓународните организации во 2010 година, во којашто беше вклучен и Високиот Комесар за национални малцинства Кнут Волебек, не произлезе јасна стратегија за интегрирано образование, не се поставија рокови за изготвување на наставните програми и учебниците по предметите за јазици (македонски, албански, турски и српски јазик). Единственото нешто што беше јасно е дека родителите на учениците кои посетуваат настава на албански јазик ќе одлучат кога нивното дете ќе се интегрира во системот преку учењето на македонскиот јазик.⁶⁴

Република Македонија е една од преовладувачкиот број на држави во светот во која се зборуваат повеќе јазици. Притоа, четири јазици се јазици на образованието (македонски, албански, турски и српски), додека три други јазици (влашки, ромски и бошњачки) се изучуваат преку изборниот предмет Јазик и култура на Власите, Бошњациите и Ромите. Практиката на изведување на наставата на повеќе наставни јазици е заснована врз принципите на „Универзалната декларација за човекови права“,

⁶³ Усвоен од страна на Министерството за образование и наука во октомври 2010 г., по предложената програмата на меѓународниот експерт за образование Харолд Шенкер.

⁶⁴ Види во: *Меркел призна: Мултикултурализмот е мртв, ќе опстане само кај нас*, Нова Македонија бр.22111, 19 октомври, 2010.

<http://www.novamakedonija.com.mk/NewsDetal.asp?vest=101910105363&id=9&setIzdanie=22111>

вградени во Уставот и сите законски акти кои ја регулираат сферата на образованието. Најголемиот број ученици, односно родители, својот мајчин јазик го избираат како наставен јазик. Сепак, постојат и отстапувања кои можат да бидат втемелени врз понудата на образовните програми на различните јазици во одделните општини, но и на сопствениот избор на учениците и нивните родители. За таа цел е формирана „Управата за развој и унапредување на образованието на јазиците на припадниците на заедниците“, со задача да постигне соработка и координација помеѓу сите надлежни институции и индивидуи вклучени во воспитно-образовниот систем за обезбедување на еднакви можности за квалитетно образование на сите деца без разлика на етничката или каква било друга основа.

Во системот на образование во Република Македонија, моделот на паралелизам и поделеност е попрепричан отколку моделот на интеграција и тоа: кога се споделува физичкиот простор помеѓу учениците во училиштето, и кога се работи за вклучување во заеднички активности. Во добар дел од основните училишта со повеќе наставни јазици, воннаставните активности се организираат сепарирани, според јазикот на наставата. Дистинкцијата „ние“ наспроти „тие“ е остра и јасна.⁶⁵

Целокупната воспитно-образовна организација на училиштето произлегува од поставените цели кои се реализираат преку наставниот план и наставните програми. Наставните програми на деветгодишното воспитание и образование, отвара пошироки хоризонти за промовирање на мултикултурната реалност во земјата, и за унапредување на меѓукултурната толеранција кај учениците. Такви примери се сретнуваат во наставната програма на задолжителните предмети Запознавање на Околината, Општество и Граѓанско образование, кадешто целта на наставата, меѓу другото е и детето да ги запознава и почитува културните различности на луѓето во пошироката околина; да познава примери од традициите и културите на заедниците во државата; да покажува подготвеност за мирно решавање на конфликтни состојби предизвикани од културни, етнички и религиозни разлики. „Меѓутоа, и покрај општо прифатените предности на мултикултурализмот во образованието и потребата од подобрување на меѓуетничките односи преку образованието, во училиштата сè позачестени се случаите на поделба по етничка основа“.⁶⁶ Со оглед на тоа што од образовниот систем се очекува

⁶⁵ Види: Петроска-Бешка В., Најчевска М., Кениг Н., Балажи С., Томовска А., *Студија за мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието*, Канцеларија на УНИЦЕФ, Скопје - ноември, 2009, стр. 7-10.

⁶⁶ Ибид. стр. 5.

да презема конкретни чекори во воведувањето на моделот на интеграција наместо моделот на етничка поделеност, потребно е преку интензивна соработка помеѓу училиштето и општината да се дејствува кон оваа цел со заеднички напори кои имплицираат позитивен ефект на кохерентност во целото општество. Со децентрализацијата во образованието, учеството на локалната самоуправа е идентификувано особено во подигнувањето на квалитетот на образованието преку воспоставување на директна соработка со наставниот и раководниот кадар во училиштата.

Истражувањето на МЦГО за потребите на општините во врска со децентрализацијата на образованието⁶⁷ покажа дека нивото на вклученост на општинските одговорни лица за образование во решавањето на образовните приоритети поврзани со родовата еднаквост и мултикултурализмот од аспект на унапредување на квалитетот во образованието е лимитирано и инцидентно. Главно, по иницијатива на меѓународните донатори и локалниот граѓански сектор реализирани се мал број на проекти за унапредување на мултикултурализмот во училиштата.

⁶⁷ Ташева М., Ристевска С. и Ангеловска А., (2010). *Унапредување на меѓуетничкиот дијалог во општините -Теоретски и практични аспекти*, Скопје: МЦГО стр.23.

4. ИСТРАЖУВАЊА ЗА ПРАКТИЧНИТЕ АСПЕКТИ ОД МУЛТИКУЛТУРНОТО ЖИВЕЕЊЕ ВО СВЕТОТ И ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Истражувањата на Банкс од 2001, на Стефан и Вогт од 2004, покажуваат дека децата доаѓаат на училиште полни со негативни ставови и погрешни родови, етнички и други стереотипи и предрасуди во врска со одделни културни групи.⁶⁸ Истите истражувања, покажуваат дека лекциите, методските единици и наставните материјали во коишто се вклучени содржини за разни родови, етнички и расни групи можат да им помогнат на учениците да изградат позитивни интергрупни ставови, ако постојат извесни услови во наставната ситуација. Во овие услови спаѓаат позитивните претстави за родовите и етничките групи во материјалите и користење на мултиетнички материјали на и механизми за да му се спротивстават на сексизмот во училиштата.

Република Македонија според населението е мултиетничка и мултикултурна држава. Заедно со македонскиот народ кој претставува мнозинство, живеат и многу други етнички заедници. Сите етнички заедници заедно со мнозинството се карактеризираат со одредени обележја и сопствена култура. Сите подеднакво се вклучени во општеството и секоја година се повеќе се постигнува целта од заемно дејствување за заеднички интереси.

Во нашта земја, во процесот на следење на потребата од интегрирање на мултикултурализмот во курикулумот, како и со интензивирањето на реформите во образовниот систем, се спроведоа повеќе истражувања во одделни нивоа на образованието.

Наодите на истражувањето на тимот на УНИЦЕФ се дека во училиштата се користат најразлични стратегии за да се оневозможат директни контакти меѓу учениците со различно етничко/културно потекло, преку временско или просторно дистанцирање на учениците по етничка линија.⁶⁹ Причината за тоа е да се избегне меѓуетничко насилство, од психолошко до физичко, иако често се наведуваат и други изговори, како на пр. просторните услови или наследената состојба. Иако на декларативно ниво постои соработка меѓу наставниците од различните етнички

⁶⁸ Ибид., стр. 21

⁶⁹ Петроска-Бешка В., Најчевска М., Кениг Н., Балажи С., Томовска А., (2009). *Студија за мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието*, Скопје: Канцеларија на УНИЦЕФ, стр.8.

заедници, таа најчесто се однесува на извршување на училишните обврски, а многу помалку е иницирана од потребата за професионална соработка, којашто е површна и без вистинска интеракција. Училиштата не располагаат и со капацитети за конструктивно разрешување на конфликтите, односно со ефикасни механизми на комуникација и координација за засилување на демократска партиципација и разрешување конфликти во училиштата и општините. Кога конфликтите се случуваат меѓу учениците припадници на различни етникуми, главно се игнорираат или попатно се спомнуваат, за да се спречи било каква негативна интеретничка конотација и евентуална политичка и медиумска манипулација. Не следејќи го етничкиот состав на училиштата кај стручните служби кои имаат слаб капацитет за справување со конфликти, кај учениците се генерира чувство на неправедност и недоверба кога не можат да побараат помош на својот мајчин јазик. Не се ретки појавите на потхранување на меѓуетничката нетолеранција и поради стереотипните погледи на наставниците и родителите кои „другите“ ги перцепираат како „насилници“ или „провокатори“ испраќајќи порака до учениците за воздржување од комуникацијата за заштита од „другите“.⁷⁰ Учениците, пак, заинтересирано учествуваат во инцидентните (главно проектни) воннаставни активности, со перманентно растечки тренд на љубопитност за социјализација и учење за „другите“ култури и традиции.⁷¹

Во неодамнешното истражување во основните и средните училишта во Република Македонија од ОБСЕ⁷², идентификувано е дека развојот на етничката свесност кај најголем број од испитуваните ученици се развива на возраст помеѓу шест и четиринаесет години. Меѓутоа, Нездал (1999) тврди дека етничката свесност се појавува на тригодишна возраст кај најголем број деца, додека „целосна етничка свесност“ се постигнува на возраст од шест или седум години. Нездал не ја перцепира разликата помеѓу расната и етничката свесност и не го зема предвид фактот дека во САД најмногубројни се истражувањата за етничката свесност кај децата од различни раси - белата раса, Афро-американците и Хиспанците. Недостигот на видливи разлики меѓу различните етнички (но не и расни) групи во Македонија придонесува етничката свесност кај децата да се развива на поголема возраст отколку кај децата кои живеат во

⁷⁰ Ибид.

⁷¹ Овој искусствен наод е резултат и на опсервациите, анкетите и интервјуата при имплементација на бројни проекти за унапредување на меѓукултурните односи, реализирани од страна на МЦГО.

⁷² Yvette Leonie Nijboer - Universiteit Utrecht *The Ethnic Identity and Inter-ethnic Relations of Primary and Secondary School Students in the FYR Macedonia*, June 2011

мултирасни држави (како во САД).⁷³ Истражувањето се повикува на созревањето на „етничкото“ кај децата и младите. Бревер, пак, верува дека чувството на припадност кон групата не мора да води кон „непријатно чувство“ кон оние што се „надвор од групата“. Но, ризиците за „непријатно чувство“ кон оние „надвор од групата“ како и за сегрегацијата заснована врз „етничко пријателство“ се поголеми во услови „кога единствената примарна категоризација каква што е етникумот е доволно значајна за да се подели популацијата во субгрупи, каков што е случајот во Република Македонија“.⁷⁴

⁷³ Ибид., стр.8

⁷⁴ Ибид., стр.9

5. МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМОТ- СТРАТЕШКА ОПРЕДЕЛБА И ВРЕДНОСТ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Со членот 44 од Уставот на Република Македонија со којшто на секој граѓанин му се гарантира правото на образование достапно секому под еднакви услови, се воспостави солидна основа за обезбедување рамноправен статус на побројните етнички заедници во образовниот систем. Определено е и дека друг јазик (освен македонскиот) што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, е службен јазик, а припадниците на заедниците имаат право да основаат културни, уметнички, образовни институции, како и научни и други здруженије заради изразување, негување и развивање на својот идентитет, како и право на настава на својот јазик во основното и средното образование (во училиштата во коишто образованието се одвива на друг јазик се изучува и македонскиот јазик).⁷⁵

Во Законот за основно образование⁷⁶, меѓу наведени цели се оние коишто имплицитно се однесуваат на родовата осетливост, а поексплицитно на почитувањето на културните разлики. За учениците кои следат настава на јазик различен од македонскиот јазик, се определува наставата да се изведува на јазикот и писмото на соодветната заедница.

Концепцијата на деветгодишно основно воспитание и образование⁷⁷, ја постави основата за воведување промени во наставниот план за задолжителното основно образование и во наставните програми по сите предмети од I до IX одделение. За прв пат од нашето осамостојување, наставниот план и програми произлегуваат од програмски документ со дефинирани принципи и цели за развојот на основното образование. За прв пат се воведуваат и принципите што влијаат врз родовата сензитивност и мултикултурноста, и тоа: демократичност, недискриминација, почитување на индивидуалните разлики меѓу учениците, целосен развој на личноста на ученикот, разбирање на другите и мултикултурност.

⁷⁵ Устав на Република Македонија, (член 48)

⁷⁶ Закон за основното образование, Службен весник на РМ бр. 103/08 (членови: 2, 3, 9, 14, 100, 104, 119).

⁷⁷ Концепција на деветгодишно основно воспитание и образование, (2007). Скопје: Биро за развој на образованието

Во Национална програма за развој на образованието во периодот 2005 – 201578, се инсистира на сензитивен однос кон родовата еднаквост и промоцијата на културниот идентитет во мултикултурен контекст.

Декларацијата за заштита на правата на детето⁷⁹ ја истакнува потребата од образование во коешто воспитната функција се насочува кон „развојот на личноста на детето и подигање на свеста за соживот, за почитување на националните, културните и другите општоцивилизационски вредности и за прифаќање на различностите и поттикнување на адекватни форми на културни, уметнички, рекреативни и слободни активности“.

Во Националниот акционен план за правата на децата⁸⁰, акцент е ставен на задолжително, бесплатно и квалитетно основно образование, како и интрекултурна кохезија на сите.

Во Методологијата за вреднување на учебниците⁸¹, во делот за критериумите за вреднување на учебниците, е наведено дека учебникот мора да даде основа за спознавање на другите, начинот на однесување, културата, обичаите, вероисповедта, родовата припадност, потоа за познавање на базичните човекови права, недискриминација, и за развивање интерес и почит за културата и традициите. Методологијата не дозволува во учебниците да се користат изрази и термини со негативни пораки и потценувачки ставови кон одредени заедници и личности.

Со Законот за учебници⁸² за основно и средно образование се одредува обврска учебниците да се издаваат и на јазикот и на писмото во согласност со прогласувањето на Законот за спречување и заштита од дискриминација⁸³ во 2010 година, во Република Македонија, се забранува секоја директна и индиректна дискриминација врз основа на пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етникум, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверувања, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална и телесна попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус,

⁷⁸ *Национална програма за развој на образованието 2005-2015*, Министерство за образование и наука, 2004.

⁷⁹ *Декларација за заштита на правата на детето*. Собранието на Република Македонија, Бр. 07-5188/1, 20 октомври, 2003 г.

⁸⁰ *Национален план за акција за правата на децата во Република Македонија, 2005-2015 г.*, Скопје, 2005

⁸¹ *Методологија за вреднување на учебниците за основно и средно образование*, Биро за развој на образованието, Скопје, 2009

⁸² *Закон за учебници за основно и средно образование*, Службен Весник на Република Македонија, бр.98/08, член 3.

⁸³ Со Указ на владата во Службен весник на РМ, бр. 50 од 13.04.2010 година

здравствена состојба или која било друга основа која е предвидена со закон. (Член 3 од Законот).

5.1 Мултикултурно поучување и учење во Република Македонија

Мултикултурното поучување и учење во Република Македонија се базира на сфаќањата кои произлегуваат од истражувањата во оваа област. Голем дел на истражувачи, меѓу кои и Пол Горски (Gorski P.) мултикултурната училишница ја разгледуваат преку: начинот на испорачување (delivery), содржината, опременоста со материјали за учење и поучување, перспективата- примена на различните аспекти на поучување, критичката инклузивност, социјалната и граѓанската одговорност, проверувањето и оценувањето.

Начин на испорачување – „подразбира потврдување и решавање околу стиловите на учење и динамиката која владее во училишницата.

Поучувањето и учењето се базираат врз основа на:

- „Наставни техники кои варираат
- Предавањето
- Кооперативното учење
- Дијалогот
- Индивидуалната работа
- Активноста на учениците
- Разбирање на динамиката во училишницата“⁸⁴

Образовните материјали или наставните техники и средства кои се користат мора да располагаат со различни гласови и гледишта. Учениците како главни субјекти мора да бидат мотивирани и поттикнати за самостојно да размислуваат и слободно дискутираат околу своите лични ставови. Кога ќе се постигне нивото каде учениците ќе ги постават прашањата од типот „Чиј глас слушаат, а чиј не слушаат“, кога ќе се запрашаат „Со кого наставникот работи и зошто баш некој мотивира“, тогаш се исполнува условот за активност, критичко мислење и индивидуализација во наставата во која постои мултикултурализам.

⁸⁴ Gorski C. P., *Seven Key Characteristics of a Multicultural Education Curriculum*, Retrieved April 19, 2013 from: http://www.edchange.org/multicultural/resources/ct_characteristics.html

Содржина – кога станува збор за содржините тогаш мора јасно и концизно да даваат одговор на секое прашање. Истите треба да бидат признати и одобрени од перспективите на сите групи.

Наставниците треба да се осигураат дали е возможно такво целосно признание и одобрение на содржината подеднакво од сите групи. Класичната литература мора да претрпи одредени промени, односно да се тргне од идејата за прецизност и комплетност.

Опременост со материјали за учење и поучување - Материјалите за учење и поучување мораат да бидат детално разгледани само поради фактот дека постои ризик истите да поддржуваат дискриминирачки содржини.

Примена на различните аспекти на поучување – содржина која ќе биде презентирана мора да биде разгледана од различни агли се со цел истата да биде вистинита, поткрепена и во целост точна. Тековната содржина треба да варира подеднакво за сите, а не да се потенцира потребата на малцинството. Тековната содржина треба да биде и критички согледана од страна на наставникот, а потоа и од страна на учениците. Важно е наставникот да биде добро подготвен и да создава позитивна атмосфера во училницата, еднаква за сите ученици.

Критичка инклузивност – учениците мора да бидат активирани во наставата и во процесот на учење и поучување. Сето тоа добро се постигнува ако на ученикот му се даде шанса да го искаже своето мислење, да го претстави доживеаното, да го сподели искуството со кое се стекнал.

Социјалната и граѓанската одговорност – Водачите, едукаторите, поучувачите, воспитувачите и пред се наставниците, имаат одговорност за да се вклучат во процесот на испитување на предрасудите, стереотипите како и во процесот на нивно надминување и целосно отфрлање.

Одговорноста што ја носат на себе самите наставници конкретно поради улогата на учители, како животни така и во праксата, е голема и преку неа се создава поглед низ кој учениците ќе гледаат во текот на нивните животи. За да се биде ефикасен и делотворен наставник треба пред се да се има развиено граѓанска и социјална одговорност.

Проверување и оценување – со оглед на тоа дека скоро насекаде е отфрлена традиционалната настава и во целост се применува современата и проверката и оценувањето на знаењата на учениците е исклучиво објективно. За било какво

оценување да станува збор, фомативно или сумативно, секој наставник, посебно оној кој е во непосредна близина и функционира во мултикултурна настава треба еднакво да се однесува и еднакво да го оценува секој ученик без разлика дали е од етничката или од малцинската група.

Во иста насока е и сфаќањето на Гај (Gay) кој објаснува дека: „интелектуалната способност не зависи од етничката припадност на ученикот. Ако е тоа признато и почитувано во наставниот процес, училиштето како институција и воопшто наставата ќе биде радикално позитивно променета. Отворената настава кон мултикултурализмот значи ослободување од стегите и развивање на образовниот потенцијал на етничките групи, но истовремено и зачувување на нивните физички, психосоцијални и академски способности“.⁸⁵

Од исказот јасно се потенцира начинот на којшто се перцепираат луѓето, реалноста, појавите и настаните околку нас, во голем процент сето ова зависи од развиената свест на наставникот, неговата моќ на делување врз неговите ученици за еден ден и тие да располагаат со таа демократичност. Генерално, за жал секогаш постои извесна доза на предрасуди и стереотипи во секојдневието, но и во наставата, но затоа секој од нас има задача да се залага за сортирање и извлекување од замката која се наметнала врз светот. Она што го добиваме како впечаток за индивидуата или групата треба да знаеме да го рационализираме за истото да не премине во погрешна насока. Токму претпазливоста и чекорењето напред доведуваат до подобра генерализација и давање можност на сите подеднакво. Секој оној кој е во ситуација да подаде рака и да направи нешто повеќе не смее ниту малку да се штеди во искажувањето на пријатноста и отвореноста кон светот, онаков каков што е.

Во Водичот на курикулум за мултиетничко образование (*Curriculum Guidelines for Multicultural Education*) покрај другото се вели дека курикулумот за мултиетничко образование образование треба да: „

- Етничката и културната различност треба да ја опфатат целата училишна средина.
- Училишните политики и процедури треба да ја поттикнат позитивната мултикултурна интеракција и спогодба меѓу учениците и наставниците.

⁸⁵ Gay, G. (2000). *Culturally responsive teaching: Theory, research, & practice*. New York: Teachers College Press., p.20

- Наставната програма треба да ги одразува стилските на културно учење и карактеристиките на учениците во рамките на училиштето како заедница
- Мултикултурниот курикулум треба да го поттикне развојот на секој ученик
- Курикулумот треба да ги одразува стилските на културно учење
- Мултикултурниот курикулум треба да ги искаже етничките и културните алтернативи и опции
- Мултикултурниот курикулум треба да промовира вредности, ставови и однесувања кои ќе го поддржат етничкиот плурализам и разновидност.
- Мултикултурниот курикулум треба да им помогне на учениците за донесување на одлука кои ќе бидат од голема важност за понатамошно нивно усовршување
- Мултикултурниот курикулум треба да им помогне на учениците да развијат вештини потребни за ефикасни меѓучовечки, меѓуетнички и интеркултурни интеракции.
- Мултикултурниот курикулум треба да го извади максимумот од секој ученик и да поттикне храброст за експериментално учење.

Од наведеното се гледа дека секое училиште, посебно она чие општество е мултикултурно, мора да обезбеди образование соодветно на сите етнички заедници, каде секој член и учесник во истото ќе се чувствува слободно и недискриминирано. Согласно со тоа, се подобрува нивото на стекнати знаења, а со тоа и квалитетот на образование. Целта е да се изнајде решение за етничката поделеност, а на ваков начин само ќе се зголеми вниманието и ќе се поттикнат сите оние засегнати со оваа проблематика.

Проблемите кои се јавуваат во текот на образованието, посебно во периодот од осмогодишното и деветогодишното основно образование се однесуваат директно на самите ученици, но затоа со коригирање и со дополнување на наставните програми видно е евидентиран напредок кој во никој случај не смее да остане на ова ниво. Секој прогрес е од исклучителна важност за една настава, едно училиште, општество и една вака хетерогена држава како што е Република Македонија.

ДЕЛ 2
МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

6. МЕТОДОЛОШКИ ОДНОВИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

6.1 Идентификувани проблеми:

1. Неприфакане на мултикултурализмот од доминантната група
2. Мултикултурализмот се третира како социјално прашање
3. Неоспособеност на наставниот кадар за мултикултурно образование
4. Недоволни материјални услови за реализација на мултикултурно образование
5. Недостаток на медиуми за реализација на мултикултурно образование.

6.2. Предмет на истражувањето:

Испитување на застапеноста на мултикултурализмот во курикулумот за основното образование во Република Македонија.

6.3 Цел на истражувањето:

Целта на ова истражување е:

- испитување на познавањето на курикулумот за основно образование
- испитување на потребата од воведување на мултикултурализмот во “чисти средини”
- испитување на потребата од воведување на мултикултурализмот во мешани средини
- дефинирање на претпоставките за успешно воведување на мултикултурното образование во секојдневното делување на човекот

6.4. Задачи на истражувањето:

- Да се испита мислењето на родителите за познавање на курикулумот во основните училишта
- Да се испита и утврди степенот на познавање на мултикултурните основи на актуелната поставеноста на курикулумот во основното училиште
- Да се испита потребата од воведување на мултикултурализмот во “чисти средини”
- Да се испита потребата од воведување на мултикултурализмот во мешани средини
- Да се испита мислењето на учениците за нивната потреба од изучување мултикултурни содржини при реализација на редовната настава

- Да се испита мислењето на учениците за можностите за воведување на мултикултурни содржини при реализација на наставата
- Да се испита мислењето на наставниците по однос на способноста за реализација на настава во мултикултурни средини
- Да се испита можноста вклучување на родителите во реализација на мултикултурно образование во основните училишта
- Утврдување на материјалните и просторните услови за реализација на мултикултурно образование во основните училишта

6.5 Вид на истражување:

Вид:

- Општествено затоа што третира прашања од општествениот живот
- Социјално(разгледува односи помеѓу поединци, поединци и групи и групи и држава).
- Монодисциплинарно го разгледува проблемот од аспект на педагошката наука во делот на мултикултурното образование
- Развојно- поставува и дефинира натамошни чекори во реализацијата на мултикултурализмот во македонското општество.

6.6 Истражувачка парадигма

Истражувањето во основа е квантитативно бидејќи дава квантитативна анализа на состојбите со мултикултурализмот преку прибирање, обработка и интерпретација на квантитативни сознанија од мислењата на испитаниците.

Во еден дел истражувањето е квалитативно и истото се фокусира на анализа на наставните планови и програми и соодветните документи кои го третираат овој проблем.

6.7 Истражувачки дизајн:

Дескриптивно – дава опис на застапеноста, потребата од зголемување на застапеноста на мултикултурализмот и начините за зголемување на мултикултурното образование.

6.8. Хипотези во истражувањето

Општа хипотеза

Индивидуалните и институционалните фактори влијаат врз воведување на мултикултурализмот во основните училишта.

Посебни хипотези

1. Родителите не се информирани за мултикултурните аспекти на курикулумот во основните училишта.
2. Родителите сметаат дека во курикулумот во основното училиште треба да има поголема застапеност на мултикултурни содржини и цели.
3. Во средини каде заедно учат ученици од различни заедници родителите сметаат дека нема потреба од воведување на мултикултурни вредности во наставата.
4. Учениците имаат потреба од развој на мултикултурни вредности кај нив.
5. Наставниците не се оспособени за реализација на наставата во мултикултурна средина.
6. Родителите не се подготвени за вклучување во реализација на наставата.

6.9 Варијабли во истражувањето

Независни варијабли

- Национална припадност на родителите
- Национална припадност на учениците
- Ангажираност на наставниците во различни степени на образование
- Ангажираност на наставниците во различни услови на мултикултурен контекст

Зависни варијабли

- Потреба од воведување на мултикултурни вредности во редовната настава
- Подготвеност на наставниците за реализација на настава во мултикултурни средини
- Подготвеност за вклучување на родителите во реализација на наставата

6.10 Постапки и инструменти за прибирање податоци

Од *постапките за прибирање на податоци во истражувањето* ги користиме:

- Анкетирање

Со *анкетирањето* како техника за прибирање податоци се испитува мислењето и ставовите на наставниците, родителите и учениците по однос на застапеноста на мултикултурализмот во образованието на учениците, запознаеноста со застапеноста на мултикултурализмот во образованието на учениците и оспособеноста на наставниците да реализираат наставата во мултикултурна средина.

Од *инструментите за прибирање на податоци во истражувањето* користиме:

- Анкетен лист за наставници
- Анкетен лист за родители
- Анкетен лист за ученици

Анкетниот лист за наставници содржи 9 прашања од кои 5 се од отворен тип, прашања со кои се бараат факти од испитаниците, 4 прашања од затворен тип со кои испитаниците го искажуваат своето мислење за потребата од воведување на мултикултурализмот во “чисти средини”, потребата од воведување на мултикултурализмот во мешани средини, можноста вклучување на родителите во реализација на мултикултурно образование во основните училишта и способноста за реализација на настава во мултикултурни средини.

Анкетниот лист за родители содржи 7 прашања од кои 5 се од затворен тип и две од отворен тип. Прашањата од затворен тип се посветени на прибирање на факти, додека 5 се прашања за испитување на мислењата и ставовите. Со анкетниот лист за родители се испитува мислењето на родителите по однос на можноста вклучување на родителите во реализација на мултикултурно образование во основните училишта, познавање на курикулот во основните училишта од страна на родителите, потребата од воведување на мултикултурализмот во “чисти средини” и мешани средини.

Анкетниот лист за ученици ќе содржи 5 прашања. 2 од прашањата се за испитување на факти, а 3 од затворен тип, прашања со кои се испитуваат нивната потреба од изучување на мултикултурни содржини при реализација на редовната настава и за можностите за воведување на мултикултурни содржини при реализација на наставата.

6.11 Популација и примерок

Во истражувањето опфатена е **популација** на наставници, ученици, родители и училишта.

Популацијата наставници се состои од наставници од 5-тите до 8-мите одделенија во основните училишта во Република Македонија.

Популацијата ученици се однесува на ученици од 5-тите до 8-мите одделенија во основните училишта.

Популацијата родители се однесува на родителите на ученици од 5-тите до 8-мите одделенија во основните училишта.

Популацијата училишта вклучува основни училишта во Република Македонија.

Во истражувањето има **примерок** на наставници, ученици, родители и училишта.

Примерокот на наставници е пригоден и истиот е стратификуван. Имено во истражувањето ќе бидат опфатени наставници кои работат во т.н. мешани средини и наставници кои работат во т.н. „чисти“ средини. Вкупниот број на испитаници наставници е 143. Исто така примерокот наставници е стратификуван во однос на тоа дали наставниците работат во предметна настава или во одделенска настава.

Примерокот на ученици е намерен и стратификуван. Намерен е бидејќи учениците ќе се избираат од одделенијата на наставниците кои се испитаници во истражувањето, а стратификуван бидејќи ќе бидат испитани ученици од различни култури кои учат во основните училишта во Република Македонија од 5-то до 8-мо одделение. Испитани се вкупно 694 ученици.

Примерокот на родители е пригоден. Во истражувањето се испитани родители чии деца учат во училишта во кои има ученици припадници на повеќе заедници. Испитани се вкупно 558 родители.

Примерокот училишта е пригоден и истиот вклучува 12 училишта во кои учат ученици од различни заедници во Република Македонија.

Примерокот на истражување детално е опишан во табелите кои се поместени во делот *Анализа и интерпретација на резултатите од истражувањето*.

ДЕЛ 3
АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ПОДАТОЦИТЕ ОД
ИСТРАЖУВАЊЕТО

7. Структура на примерокот на истражување

Примерокот на истражување се состои од училишта, ученици, родители и наставници. Во табелите кои следуваат се поместени податоците за различните видови примероци.

Табела бр. 1 Структура на примерокот училишта

Бр.	Назив на училиште	Населено место	Структура на училиштата според националната припадност на учениците и наставниците
1	Светозар Марковиќ	Старо Нагоричане	настава на српски наставен јазик
2	Браќа Рибар	Старо Нагоричане	настава на српски наставен јазик
3	Јане Сандански	Скопје	македонски, турски и албански наставен јазик
4	Гоце Делчев	Штип	мешано етничко училиште
5	Рајко Жинзифов	Скопје	мешано етничко училиште
6	Никола Карев	Крушево	македонци и власи
7	Браќа Миладиновци	Струга	македонци, албанци, турци, роми и бошњаци
8	Јосип Броз Тито	Струга	македонски
9	Јан Амос Коменски	Скопје	македонски
10	Братство Единство	Коњари	мешано етничко училиште
11	Мустафа Кемал Ататурк	Гостивар	мешано етничко училиште
12	Браќа Рамиз Хамид	Скопје	мешано етничко училиште

Од податоците во табелата 1 се гледа дека во истражувањето се обидовме да опфатиме училишта кои се наоѓаат во средини со население, со различни етнички и културни обележја. Станува збор за населени места (градови и села) во кои претежно живее население со повеќе од една етничка припадност. Примерокот на ученици, наставници и родители е врз основа на изборот на училишта. Примерокот на училишта е пригоден, при што е водено сметка за тоа во училиштето да учат ученици од семејства со различен културен бекграунд. Бројот на училишта е 12 лоцирани во 7 населени места, од кои 3 од селска средина и 9 во градска средина. Обработката на испитаниците е правена врз основа на нивната припадност по категории и збирно, така што во ниту еден момент не се навлегува во нарушување на нивното право на самоопределување, приватност и право на припадност.

Табела бр.2 Структура на примерокот ученици според национална припадност

	број	%
Македонци	338	48,703
Турци	125	18,016
Бошњаци	37	5,331
Роми	97	13,977
Албанци	51	7,349
Срби	28	4,0346
Останати	18	2,594
Вкупно	694	100

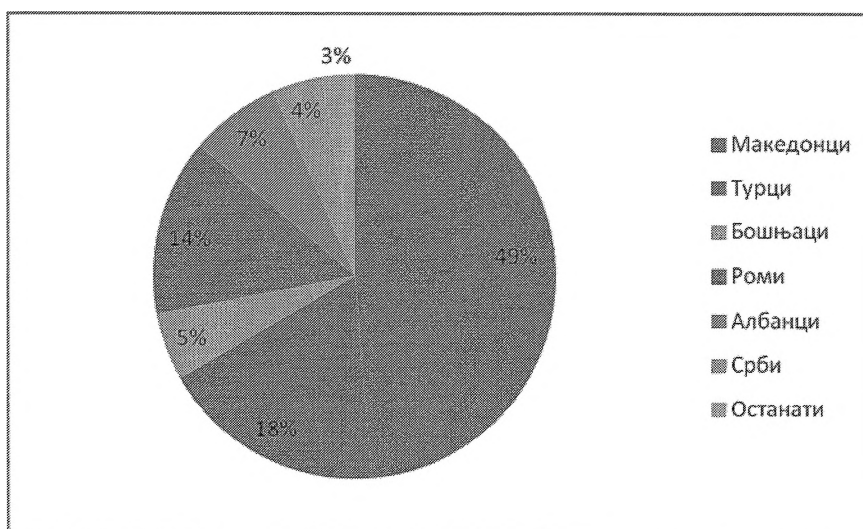

График бр. 1 Структура на примерокот ученици според национална припадност

Во табелата бр. 2 се представени податоци за примерокот на ученици според националната припадност. Може да се увиде дека со истражувањето се опфатени вкупно 694 ученици припадници на различни заедници кои живеат во Република Македонија. Од нив најголем број 338 или 48,703 % се од македонска националност и 125 или 18,016 се од турска националност. Најмал број на испитаници ученици се ученици кои се изјасниле како останати 18 или 2,594 % од вкупниот број на испитаници. Овој број на опфатени ученици во нашето истражување не го покажува бројот на процентуална застапеност на населението според Државниот завод за статистика.

Табела бр. 3 Структура на примерокот родители по национална припадност

	број	%
Македонци	251	44,982
Албанци	35	6,272
Власи	83	14,875
Турци	69	12,366
Роми	51	9,14
Бошњаци	32	5,735
Срби	26	4,659
Останати	11	1,971
Вкупно	558	100

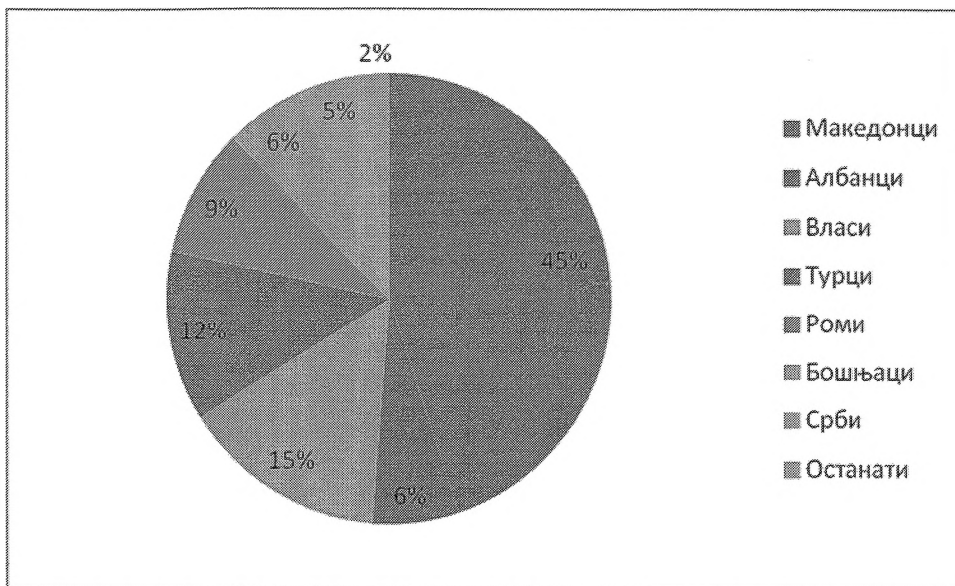

График бр. 2 Структура на примерокот родители по национална припадност

Во табелата бр. 3 се представени податоци за примерокот на родители според националната припадност. Се гледа дека во истражувањето се опфатени вкупно 558 родители кои припаѓаат на осум заедници кои живеат во Република Македонија. Од нив најголем број 251 или 44,982 % се од македонска националност и 83 или 14,875 се од влашка националност. Најмал број на испитаници родители се оние кои се изјасниле како останати 11 или 1,971% од вкупниот број на испитаници. И во овој случај број на опфатени родители во нашето истражување не го покажува бројот на процентуална застапеност на населението според Државниот завод за статистика.

Табела бр. 4 Структура на примерокот наставници според тоа во какво одделение реализираат настава

	во чисто одделение		во мултикултурно одделение		вкупно
	број	%	број	%	
Наставници според работното место	71	49,65	72	50,35	143

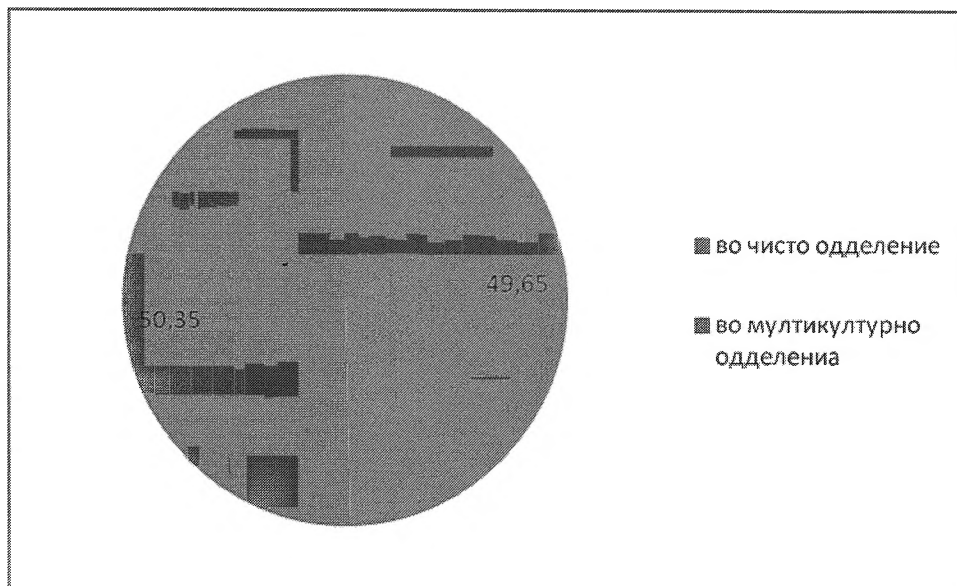

График бр. 3 Структура на примерокот наставници според тоа во какво одделение реализираат настава

Во табелата бр. 4 поместена погоре е дадена структурата на примерокот наставници според тоа дали работат во „условно речено“ чисти одделенија или работат во мултикултурно одделение или т.н. мешано одделение. Од табелата може да се види дека бројот на испитаниците кои работат во чисти одделенија 71 е приближно еднаков со бројот на наставници кои работат во мултикултурно, односно мешано одделение 72. Во оваа обработка не е водено сметка за стратумот број на различни заедници во едно одделение во кое работи наставникот во мешана средина и за тоа дали наставникот предава и во едните и во другите одделенија. Мислењата на наставниците кои ќе се определат по овој критериум така го концепираат својот одговор.

Табела бр. 5. Структура на примерокот наставници според тоа во какво одделение реализираат настава

	во одделенска настава		во предметна настава		вкупно
	број	%	број	%	
Наставници по степенот на образование	60	41,958	83	58,042	143

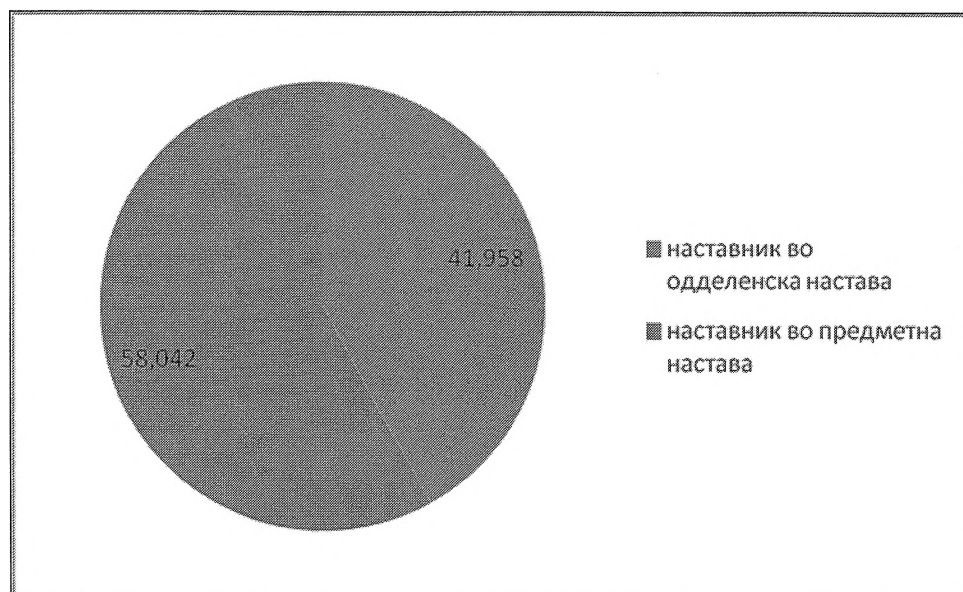

График бр. 4 Структура на примерокот наставници според тоа во какво одделение реализираат настава

Во табелата бр. 5 се поместени податоци кои се однесуваат на примерокот наставници според тоа на кое ниво се ангажирани во реализацијата на наставата: во одделенска настава или во предметна настава. Може да се забележи дека од вкупно 143 наставници, 60 или 41,958% се наставници кои работат во одделенска настава. Од предметната настава со истражувањето се опфатени 83 наставници или 58,042 % од вкупниот број испитаници наставници. Изборот и структурирањето на примерокот наставници по овие два критериуми сметаме дека е најсоодветен за истражување на состојбите со мултикултурното живеење, учење и работа во целокупниот подсистем основно училиште.

Заради сложеноста на табелите од аспект на категории и цифри сметавме дека потребно е да се даде легенда за кратенките кои се однесуваат на потеклото на испитаниците: (Види табела 6)

Табела бр. 6 Легенда на кратенки кои се користат при обработка на податоците од истражувањето

<i>Легенда</i>	
Кратенка	Значење
Мак.	Македонци
Алб.	Албанци
Вла.	Власи
Тур.	Турци
Ром.	Роми
Бош.	Бошњаци
Срб.	Срби
Ост.	Останати*

*** Забелешка: Во категоријата останати се поместени и обработени анкетните листови на испитаниците кои се изјасниле како муслимани по однос на прашањето на етничка припадност односно заедницата на која и припаѓаат, но поради непостоење на Уставна категорија – Муслимани истите се именувани како останати.**

8. Информираност на родителите за мултикултурните аспекти на курикулумот во основните училишта

За информираноста на родителите за мултикултурните аспекти од реализација на курикулумот во основните училишта податоци добивме од самите родители. Имено, на едно од прашањата во анкетниот лист за родители кое конкретно се однесува на тоа, испитаниците имаа можност одредени категории на искази да ги определат според три нивоа на степени на запознаеност: *воопшто не сум запознаен; слушам од брачниот другар и делумно сум запознат и слушам од брачниот другар и делумно сум запознат.*

Податоците од ова прашање ги обработивме на два начини: збирно и по национална припадност на родителите.

Збирната обработка е поместена во табела бр. 7.

Табела бр. 7 Запознаеност на родителите со курикулумот (Збирна обработка)

	воопшто не сум запознаен	слушам од брачниот другар и делумно сум запознат	запознат сум во потполност	ар. сред.	ст. дев
а) Запознаеност со содржините	364	93	101	1,529	0,782
б) запознаеност со реализацијата на наставата од страна на наставникот	363	97	98	1,525	0,775
в) запознаеност со можноста за избор на предмети и листата на предмети	349	99	110	1,572	0,799
г) запознаеност со местото на реализација на наставните активности	358	86	114	1,563	0,809
f	1434	375	423		
%	64,247	16,801	18,951		

Од податоците во табелата 7 може да се забележи дека најголем број на испитаници 1434 или 64,247% сметаат дека воопшто не се запознати со категориите по кои даваа мислења. Од оние категории за кои се определуваа, испитаниците- родители се изјасниле дека сите категории им се непознати, со мала негативна разлика на категориите *запознаеност со содржините* и *запознаеност со реализацијата на наставата од страна на наставникот.*

Дека со мултикултурните аспекти на курикулумот во основните училишта се запознати во потполност се изјасниле само 423 родители од вкупниот број родители испитаници, или 18,951%. Најголем број од овие родители 114 одговориле дека се запознати со *местото на реализација на наставните активности*. 16,951% Од испитаниците родители или 375 одговориле дека за курикулумот на сопственото дете во училиште слушнале од страна на брачниот другар и сметаат дека се делумно запознати.

Овие податоци се значајни да ја покажат и компактната на одговорите на испитаниците, но и просечните вредности на одговорите на испитаниците по секоја од категориите. Вредностите на аритметичката средина покажуваат дека постои релативна воедначеност на одговорите на испитаниците. Максималните (0,809) и минималните (0,775) вредности на стандардната девијација на одговорите во секоја од категориите покажуваат воедначен став по однос на наведените категории кај испитаниците.

Обработката по основ на национална припадност на родителите е поместена во табела бр. 8.

*Табела бр. 8 Запознаеност на родителите со курикулумот
(Обработка на мислењата според националната припадност на родителите)*

	Мак.		Алб		Вла		Тур		Ром		Бош.		Срб		Ост	
	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев
запознаеност со содржините	1,474	0,769	1,543	0,840	1,386	0,598	1,812	0,856	1,569	0,748	1,656	0,888	1,269	0,654	2,091	0,900
запознаеност со реализацијата на наставата од страна на наставникот	1,478	0,759	1,686	0,820	1,229	0,588	1,696	0,873	1,784	0,775	1,625	0,740	1,346	0,617	2,182	0,833
запознаеност со можноста за спор на предмети и листата предмети	1,598	0,833	1,457	0,805	1,289	0,612	1,638	0,798	1,804	0,741	1,656	0,775	1,308	0,666	2,364	0,771
запознаеност со местото на реализација на наставните активности	1,550	0,814	1,686	0,919	1,265	0,623	1,783	0,883	1,686	0,727	1,625	0,740	1,385	0,738	2,000	0,953

Во табелата бр 8 се поместени резултатите на прашањето за запознаеност на родителите со основите на курикулумот по кои учат нивните деца, но обработени според националната припадност на родителите. Од табелата може да се виде дека:

- Родителите Македонци најмалку се запознати со содржините, што може да се види со вредноста на аритметичката средина на нивните одговори 1,474, додека најмногу се запознати со можноста за избор на предмети и листата на предмети која се покажува со вредноста на аритметичката средина на нивните одговори 1,598. Секако дека разликата помеѓу овие вредности не е голема што покажува на релативна воедначеност во одговорите по однос на оваа прашање и извесна кохезија на мислењата. Таа кохезија се отчитува и преку вредноста на стандардната девијација која се движи во границите на вредност од 0,064 (0,833-0,769)
- И одговорите на родителите од останатите заедници се во насока на недоволно запознавање со курикулумот. Посебно за истакнување се одговорите на родителите припадници на Албанската заедница, Власите и Србите. Родителите Албанци со своите одговори кажуваат дека најмалку позната им е можноста за избор на предмети и листата на предмети која се покажува со вредноста на аритметичката средина на нивните одговори 1,457, додека со мислењето за извесна запознаеност со курикулумот преку брачниот другар и вредноста на аритметичката средина на нивните одговори 1,686 покажуваат дека постојат и такви случаи, кои сепак се во незначителен број. Од табелата се забележува и дека одговорите на родителите Албанци се со највисоки вредности на стандардната девијација (од 0,805 до 0,919), што покажува дека се значително помалку компактни како заедница по однос на оваа прашање.
- Интересно е сознанието од табелата кое го добиваме по однос на одговорите на Власите. Имено, според вредностите на аритметичките средини се покажуваат како родители кои се најмалку запознати со категориите на реализација на курикулумот, додека пак со вредностите на стандардната девијација покажуваат најмала дисперзија и најголема воедначеност.
- Слична е и состојбата кај одговорите на родителите Срби каде се забележува големо непознавање на курикулумот, со воедначеност на одговорите на испитаниците.

Предходно наведената анализа на резултатите упатува на констатацијата дека родителите не се воопшто запознати со категориите по кои даваа мислења. Од тие причини, а и од причина што и родителите од сите опфатени заедници одговориле во иста насока, можеме да констатираме дека се прифаќа посебната хипоотеза која гласи

Родителите не се информирани за мултикултурните аспекти на курикулумот во основните училишта.

9. Потреба од застапеност на мултикултурни содржини и цели во курикулумот

Мислењето на родителите на учениците е од суштинско значење за делувањето на наставникот, училишните органи и државата во насока на задоволување и почитување на културните вредности на секоја од заедниците. Уште едно значајно прашање кое беше во фокусот на нашето истражување е прашањето на кое одговараа родителите, а се однесува на потребата од застапеност на мултикултурни содржини и цели во курикулумот. Родителите по однос на оваа прашање се изјаснуваа преку избор на една од трите понудени опции и тоа застапеност преку: *посебен предмет; како содржини во другите предмети и не треба да се воведе*. Резултатите со одговорите на испитаниците се поместени во табелата бр.9

Табела бр. 9 Мислење на родителите за потребата од застапеност на мултикултурни содржини и цели во курикулумот (Збирна обработка)

	f	%
а) посебен предмет	256	45,878
б) како содржини во другите предмети	197	35,305
в) не треба да се воведе	105	18,817
Вкупно	558	100

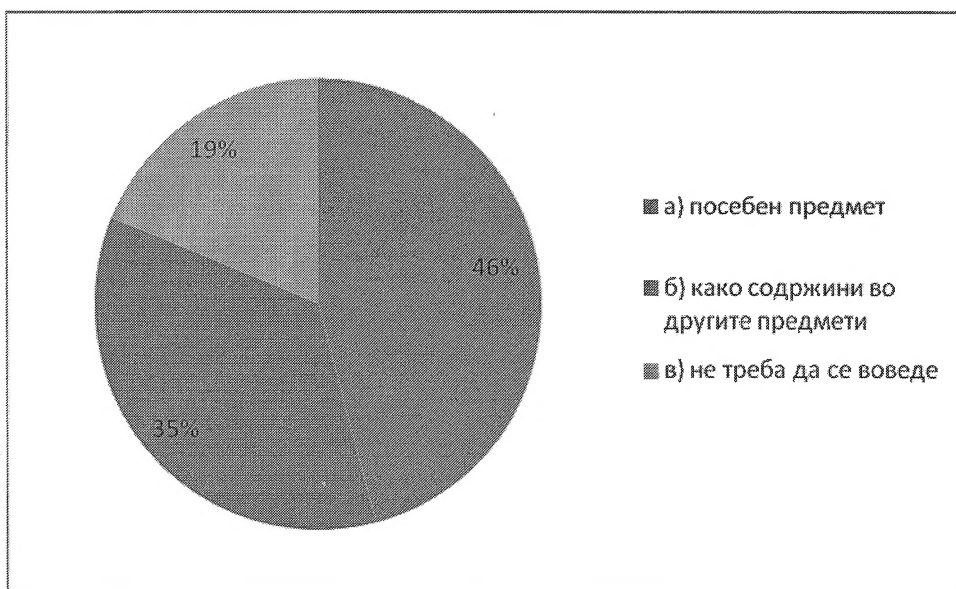

График бр. 5 Мислење на родителите за потребата од застапеност на мултикултурни содржини и цели во курикулумот

Од табелата 9 се гледа дека најголемиот број од родителите 256 или 45,878% од вкупниот број испитани родители се изјасниле дека потребно е воведување на посебен предмет во основното образование. 197 од родителите испитаници или 35,305%, се изјасниле дека мултикултурното образование на нивните деца треба да се реализира преку содржини во постоечките предмети. Релативно голем број на испитаници 105 од вкупно 558-те, или 18,817% се изјасниле дека не треба да се воведат мултикултурното образование за нивното дете.

Од оваа табела очигледно е дека постои потреба од воведување на мултикултурни содржини во основното образование и дека тоа треба да се направи на начин што ќе се воведат посебен предмет.

Интересно е да се види и структурата на одговорите на родителите според нивната припадност. Во табелата бр. 10 може да се забележи дека:

*Табела бр. 10 Мислење на родителите за потребата од застапеност на мултикултурни содржини и цели во курикулумот
(Обработка на мислењата според националната припадност на родителите)*

	Макед		Алб		Вла		Тур		Ром		Бош		Срб		Ост	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
а) посебен предмет	85	33,865	13	37,143	71	85,542	32	46,377	28	54,902	17	53,125	5	19,231	5	45,455
б) како содржини во другите предмети	102	40,637	20	57,143	8	9,639	27	39,130	20	39,216	8	25,000	8	30,769	4	36,364
в) не треба да се воведат	64	25,498	2	5,714	4	4,819	10	14,493	3	5,882	7	21,875	13	50,000	2	18,182
вкупно	251	100	35	100	83	100	69	100	51	100	32	100	26	100	11	100

- Најмногу од родителите македонци 102 или 40,637% би сакале мултикултурното образование да се воведат преку содржини во другите предмети, исто како и родителите албанци 20 или 57,143%.

- Најмногу од родителите власи 71 или 85,542%, турци 32 или 46,377%, роми 28 или 54,902% , бошњаци 17 или 53,125 % и останати 5 или 45,455% најмногу би сакале мултикултурното образование да се воведи како посебен предмет.
- Најголем број на родители припадници на српската заедница во Република Македонија 13 или 50% од испитаните срби се изјасниле дека не треба да се воведи мултикултурното образование во основните училишта.

Од анализата на резултатите од обработените одговори по овој сегмент кој го проучувавме се гледа дека е потребно воведување на нов предмет, односно содржини и цели со мултикултурен карактер во основното образование во Република Македонија. Ова сознание ја потврдува посебната хипотеза која гласи *Родителите сметаат дека во курикулумот во основното училиште треба да има поголема застапеност на мултикултурните содржини и цели.*

10. Потреба од воведување на мултикултурни вредности во наставата во средини со застапеност на ученици од различни културни заедници

По однос на воведувањето на мултикултурни вредности во наставата во средини со застапеност на ученици од различни културни заедници свои одговори на прашање во анкетниот лист дадоа родителите. Тие одговараа на прашањето дали треба или не да се воведат мултикултурно образование во различните видови на средини за учење: во редовни паралелки во чисти средини; во редовни паралелки во мешани средини; во мешани паралелки во чисти средини и во мешани паралелки во мешани средини. Обработката на податоците е правена како збирна обработка на одговорите, но и обработка според припадноста на родителите на различните заедници.

Во табелата 11 подолу табеларно се претставени резултатите од збирната обработка на нивните одговори.

Табела бр. 11 Мислење на родителите за потребата од воведување на мултикултурни вредности во наставата во средини со застапеност на ученици од различни културни заедници (Збирна обработка)

	да			не		
	f	%	%	f	%	%
а) во редовни паралелки во чисти средини	336	26,128	60,215	222	23,467	39,785
б) во редовни паралелки во мешани средини	327	25,428	58,602	231	24,419	41,398
в) во мешани паралелки во чисти средини	301	23,406	53,943	257	27,167	46,057
г) во мешани паралелки во мешани средини	322	25,039	57,706	236	24,947	42,294
Вкупно	1286	100		946	100	

Од она што може да се види и истакне од табелата со одговорите на родителите стои дека:

- Најголем број на одговорите на испитаниците родители се позитивни за секоја од наведените видови структура на одделението.

- Родителите најмногу позитивни гласови дале за воведување на мултикултурното образование во *редовни паралелки во чисти средини* 336 или 26,128%
- Најмногу негативни гласови добила категоријата воведување на мултикултурното образование во *мешани паралелки во чисти средини* 257 или 24,947.
- Во однос на секоја од категориите, 60,215% од родителите се изјасниле позитивно за воведување на мултикултурното образование во *редовни паралелки во чисти средини*
- Најмала разлика помеѓу позитивните и негативните одговори на родителите има во категоријата воведување на мултикултурното образование во *мешани паралелки во чисти средини* (53,943% и 46,057%).

Во табелата 12 која следува се поместени резултатите од обработката на мислењето на родителите според заедниците на кои припаѓаат за карактерот на училиницата во која треба да се воведат мултикултурно образование.

Од табелата воочливо е дека:

- Родителите македонци преферираат воведување на мултикултурни вредности во наставата во *мешани паралелки во мешани средини* 60,558% од испитаниците.
- Родителите албанци приоритет даваат на воведување на мултикултурни вредности во наставата во *редовни паралелки во чисти средини* 68,571% од испитаниците,
- Родителите власи преферираат мултикултурни вредности во наставата во *редовни паралелки во мешани средини* 96,386% од испитаниците,
- 60,870% Од родителите турци, 80,392% од родителите роми, родителите бошњаци со 81,250% и родителите останати со 81,818% за поголема соодветност за воведување на мултикултурни вредности во наставата се изјасниле како и македонците за *редовни паралелки во чисти средини*
- Забележливо е дека само кај родителите припадници на српската заедница вредностите во секоја од наведените опции за воведување на мултикултурни вредности во наставата има негативни вредности, од кои најнегативен став имаат кон воведување во *мешани паралелки во чисти средини* (76,923%), додека

најпозитивно со само 38,462% од испитаниците за воведување во мешани паралелки во мешани средини.

Табела бр. 12 Мислење на родителите за потребата од воведување на мултикултурни вредности во наставата во средини со застапеност на ученици од различни културни заедници (Обработка на мислењата според националната припадност на родителите)

	Мак		Алб		Вла		Тур		Ром		Бош		Срб		Ост	
	да	не	да	не	да	не	да	не	да	не	да	не	да	не	да	не
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
а) во редовни паралелки во чисти средини	43,825	56,175	68,571	31,429	92,771	7,229	60,870	39,130	80,392	19,608	81,250	18,750	26,923	73,077	81,818	18,182
б) во редовни паралелки во мешани средини	56,574	43,426	48,571	51,429	96,386	3,614	42,029	57,971	50,980	49,020	53,125	46,875	34,615	65,385	63,636	36,364
в) во мешани паралелки во чисти средини	50,598	49,402	51,429	48,571	81,928	18,072	36,232	63,768	64,706	35,294	50,000	50,000	23,077	76,923	72,727	27,273
г) во мешани паралелки во мешани средини	60,558	39,442	28,571	71,429	87,952	12,048	40,580	59,420	45,098	54,902	59,375	40,625	38,462	61,538	63,636	36,364

Сознанијата од проверката на третата посебна хипотеза која гласи *Во средини каде заедно учат ученици од различни заедници родителите сметаат дека нема потреба од воведување на мултикултурни вредности во наставата*, упатуваат на тоа дека родителите поддржуваат воведување на мултикултурното образование и тоа без разлика на формата и начинот на изведба: во редовни паралелки во чисти средини; во редовни паралелки во мешани средини; во мешани паралелки во чисти средини и во мешани паралелки во мешани средини. Тоа покажува дека наведената посебна хипотеза *се отфрла*.

11. Потреба на учениците од развој на мултикултурни вредности

За испитување и утврдување на потребата на учениците од развој на мултикултурни вредности кај нив беа прашани самите ученици. На прашањето кое гласи сакам да се запознаам со карактеристиките на другиот, учениците имаа можност да степенуваат 3 искази: *Сакам да научам повеќе, Не сум заинтересиран за дополнително знаење и Не сакам да знам ништо за него/неа.*

Обработката на одговорите на оваа прашање се наоѓа и е претставена во табелата бр. 13

Табела бр. 13 Желба на учениците да се запознаат со карактеристиките на другите ученици (Обработка на мислењата според националната припадност на учениците)

	Мак		Тур		Бош		Ром		Алб		Срб		Ост		вкупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Сакам да научам повеќе	249	73,669	85	68,35	35	94,595	90	92,784	26	50,98	16	57,143	15	83,333	516	74,352
Не сум заинтересиран за дополнително знаење	78	23,077	32	25,6	2	5,405	4	4,123	12	23,529	7	25	3	16,667	138	19,885
Не сакам да знам ништо за него/неа	11	3,254	8	6,4	0	0	3	3,092	13	25,49	5	17,857	0	0	40	5,764
Вкупно	338	100	125	100	37	100	97	100	51	100	28	100	18	100	694	100

Анализата на податоците во табелата покажува дека:

- Најголем број на учениците 516 или 74,352 % сакаат да научат повеќе за припадникот на друга заедница. 138 Ученици испитаници или 19,885% се изјасниле дека не се заинтересирани за дополнително знаење за припадникот на друга заедница, додека има и ученици 40 или 5,764 % кои се изјасниле дека не сакаат да знаат ништо за другиот.
- Најголем процент на ученици испитаници припадници на бошњачката заедница 94,595%, и учениците роми со 92,784% се изјасниле дека сакаат да научат повеќе за учениците припадници на други заедници.
- Најголем процент на ученици испитаници припадници на албанската заедница 25,49% се изјасниле дека не сакаат да знаат ништо за другиот. По нив следуваат одговорите на ученици испитаници припадници на српската заедница 17,857%

За потребата на учениците од развој на мултикултурни вредности кај нив, учениците одговараа и на прашањето кое се однесува на потребата за учење за своето другарче, при што учениците имаа можност седумте понудени категории карактеристики, потекло, вера, националност, обичаи, начин на облекување, ора и песни и култура да ги класифицираат во една од трите опции: *не сакам да знам за ова, знам нешто и повеќе не ми е потребно* и *сакам да научам повеќе*.

Обработката на податоците по однос на ова се претставени во табела 14.

14. Табела бр. Потребата на учениците за учење за своето другарче
(Обработка на мислењата според националната припадност на учениците)

	Македонци		Турци		Бошњаци		Роми		Албанци		Срби		Останати	
	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев
а) неговото потекло	2,426	0,694	1,952	0,828	2,541	0,757	2,423	0,744	2,412	0,867	2,143	0,875	2,556	0,762
б) неговата вера	2,420	0,658	2,304	0,782	2,351	0,706	2,309	0,791	2,294	0,892	1,857	0,789	2,556	0,685
в) неговата националност	2,405	0,665	2,32	0,733	2,514	0,598	2,423	0,758	2,569	0,664	1,929	0,799	2,611	0,591
г) неговите обичаи	2,450	0,753	2,216	0,835	2,486	0,683	2,289	0,861	2,176	0,879	2,143	0,953	2,667	0,667
д) начинот на облекување	2,145	0,796	1,776	0,778	2,027	0,854	1,948	0,889	2,078	0,882	1,750	0,911	2,500	0,500
ѓ) неговите песни, ора, ...	2,189	0,821	2,144	0,827	2,378	0,850	2,351	0,838	1,980	0,874	1,857	0,833	2,722	0,558
е) неговата култура	2,512	0,706	2,408	0,749	2,622	0,672	2,588	0,695	2,412	0,771	2,071	0,923	2,778	0,533

Од податоците во табелата, се гледа дека:

- Најголем дел од испитанците Македонци се заинтересирани за културата, обичаите и потеклото на соученикот.
- Учениците од Турска припадност имаат најголема потреба за учење за културата и верата на соученикот, додека кај Бошњациите потребата од запознавање со соученикот е насочена кон културата, потеклото и националните обележја.
- Кај учениците Роми најголема е имаат потреба од учење за културата и песните и ората на соучениците. Кај албанските ученици најголем интерес побудуваат националната припадност, културата и потеклото на соучениците. Кај учениците Срби најголема е потребата од учење на обичаите и потеклото, додека кај оние ученици кои се изјасниле како останати, културата и песните и ората се нештата за кои има потреба да учи.

Од збирната обработка на податоците (види во табелата подолу) по однос на потреба на учениците за учење за своето другарче може да се забележи дека вкупно 2504 одговори или 51,586% од нив се однесуваат на позитивно изјаснување за учење на нешто повеќе за другиот. 1359 Одговори или 27,998% покажуваат дека учениците за карактеристиките на своето другарче веќе знаат нешто и повеќе не им е потребно, додека 991 одговор или 20,416% покажуваат незаинтересираност за наведените карактеристики на другиот.

Бројките во табелата покажуваат дека дури 442 ученици или 63,781% се изјасниле дека сакаат да научат повеќе за културата на соученикот од друга заедница.

Најголем број на учениците 243 или 35,014% испитаници се изјасниле дека знаат нешто и повеќе не им е потребно за националноста на соученикот.

Најголем број на ученици кои не сакаат да знаат за соученикот припадник на друга заедница се определиле за начинот на облекување 229 (32,997%) и изучување на неговите песни и ора, 188 или 27,0895.

Табела бр. 15 Потреба на учениците за учење за своето другарче

(Збирна обработка)

	не сакам да знам за ова		знам нешто и повеќе не ми е потребно		сакам да научам повеќе		ар. сред	ст. дев
	f	%	f	%	f	%		
а) неговото потекло	132	19,020	196	28,242	366	52,738	2,337	0,777
б) неговата вера	109	15,774	223	32,272	359	51,954	2,352	0,738
в) неговата националност	88	12,680	243	35,014	363	52,305	2,396	0,702
г) неговите обичаи	146	21,037	152	21,902	396	57,061	2,360	0,807
д) начинот на облекување	229	32,997	213	30,692	252	36,311	2,033	0,832
ѓ) неговите песни, ора, ...	188	27,089	180	25,937	326	46,974	2,199	0,837
е) неговата култура	99	14,286	152	21,934	442	63,781	2,491	0,731
вкупно	991	20,416	1359	27,998	2504	51,586		
%	20,416		27,998		51,586			

Вредностите на аритметичката средина покажуваат дека просечно најголем интерес за изучување има за културата (2,491) и националноста на другиот (2,396). Во случајов, вредноста на стандардната девијација (0,702), ни покажува дека одговорите на учениците по однос на изучувањето на националната припадност на другиот се најмалку дисперзирани и има релативна кохезија во овој одговор на учениците.

За тоа на кој начин е најприфатливо да учи ученикот за своето другарче од друга национална припадност учениците одговараа на прашање со избор на еден од трите понудени искази *не сакам да научам на овој начин, не е лошо да се учи на овој начин и сакам да учам на овој начин* за следниве категории на начини: *предавање на наставникот, моите родители, од наставникот и родителите, сам/а од книги, сам/а од интернет и други средства и во разговор со моите другари.*

За обработка на одговорите на учениците на оваа прашање се определивме за постапките проценти, аритметичка средина и стандардна девијација.

Табела бр. 16 *Начин на учење за своето другарче припадник на друга заедница*
(Збирна обработка)

	не сакам да научам на овој начин		не е лошо да се учи на овој начин		сакам да учам на овој начин		ар. сред	ст. дев
	f	%	f	%	f	%		
а) предавање на наставникот	162	23,343	187	26,945	345	49,712	2,264	0,813
б) моите родители	179	25,793	209	30,115	306	44,092	2,183	0,816
в) од наставникот и родителите	160	23,055	179	25,793	355	51,153	2,281	0,814
г) сам/а од книги	194	27,954	232	33,429	268	38,617	2,107	0,809
д) сам/а од интернет и други средства	183	26,369	248	35,735	263	37,896	2,115	0,793
ѓ) во разговор со моите другари	105	15,130	208	29,971	381	54,899	2,398	0,736
вкупно	983	23,607	1263	30,331	1918	46,061		
%	23,607		30,331		46,061			

Од табелата 16 се гледа дека:

- Предложените начини на учење воглавно им се допаѓаат на учениците, како начини за учење за другиот 46,061% од одговорите.
- Најголем број на ученици 381 или 54,899% одговориле дека преферираат учење преку разговор со моите другари, а значителен број од учениците 355 или 51,153% се изјасниле за учење од наставникот и родителите.
- Најголем број на ученици 248 или 35,735% одговориле дека не е лошо да се учи на овој, начин сам од интернет и други средства
- Најголем број на ученици 194 или 27,954% одговориле дека не сакаат да научат на овој начин за соученикот од друга припадност.
- Вредностите на аритметичката средина на секој од начините покажува дека просечно најмногу ученици би сакале да учат за другиот преку разговор со своите другарчиња (2,398) Отстапувањата на секој поединечен одговор на учениците по однос на истата категорија, учење преку разговор со своите другари, се најмали во однос на другите и изнесува 0,736.

Наведните сознанија по однос на оваа прашање се уште поинтересни кога станува збор за поприфатлив начин на учење за другиот гледано од аспект на припадност на одредена заедницата на секој од учениците. Овие резултати се поместени во табела 17.

Табела бр. 17 Начин на учење за своето другарче припадник на друга заедница
(Обработка на мислењата според националната припадност на учениците)

	Македонци		Турци		Бошњаци		Роми		Албанци		Срби		Останати	
	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев	ар. сред	ст. дев
а) предавање на наставникот	2,249	0,794	2,152	0,801	2,297	0,801	2,412	0,822	2,451	0,800	1,857	0,875	2,556	0,762
б) моите родители	2,198	0,795	2,136	0,842	2,216	0,776	2,247	0,813	2,039	0,885	2,107	0,817	2,333	0,816
в) од наставникот и родителите	2,260	0,783	2,192	0,864	2,568	0,638	2,309	0,866	2,471	0,801	2,036	0,865	2,389	0,756
г) сам/а од книги	2,050	0,800	2,112	0,841	2,324	0,660	2,062	0,835	2,471	0,606	1,929	0,884	2,167	0,898
д) сам/а од интернет и други средства	2,142	0,740	2,04	0,843	2,189	0,691	2,196	0,845	2	0,840	2,036	0,944	2	0,816
ѓ) во разговор со моите другари	2,364	0,730	2,256	0,809	2,514	0,642	2,629	0,647	2,471	0,637	2,179	0,758	2,667	0,745

Од обработката на податоците се гледа дека:

- Просечно најголем број на ученици македонци (ар. средина 2,364) преферираат учење преку разговор со своите другари
- Просечно најголем број на ученици турци (ар. средина 2,256) исто така преферираат учење преку разговор со своите другари
- Ученици бошњаци најмногу би учеле од наставникот и родителите (ар. средина 2,568)
- Учениците роми (ар. средина 2,629), исто како македонците и турците, просечно преферираат учење за другиот преку разговор со своите другари
- Учениците албанци подеднакво преферираат учење преку разговор со своите другари, од наставникот и родителите и учење сам/а од книги. (ар. средина 2,471)

- Учениците срби преферираат учење преку разговор со своите другари (ар. средина 2,179), исто како и учениците муслимани (ар. средина 2,667).
- Од табелата уште може да се види дека најмала дисперзија на одговорите има во одговорите на учениците македонци (ст. девијација 0,730-0.8) додека најголемо поединечно отстапување има во одговорите на албанците (ст. девијација 0,637-0,885)

Во однос на четвртата посебна хипотеза во истражувањето *Учениците имаат потреба од развој на мултикултурни вредности кај нив*, од анализата на претходно наведените податоци можеме да констатираме дека постои желба кај учениците за запознавање со карактеристиките на другите ученици и сакаат да научат повеќе за другиот. Исто така можеме да констатираме и дека потсоојат разлики во поглед на одговорите кај ученици припадници на различни заедници и тоа од такви кај кои доминира желбата за учење за другиот, до такви каде голем процент не сакаат да знаат ништо за другиот. Посебно интересно сознание до кое дојдовме при обработка на податоците во рамките на проверката на оваа хипотеза е што најголем дел од учениците преферираат учење преку разговор со своите другари. Според интерпретацијата, може да констатираме дека посебната хипотеза *Учениците имаат потреба од развој на мултикултурни вредности кај нив, се прифаќа*.

12. Оспособеност на наставникот за реализација на настава во мултикултурна средина

За реализација на мултикултурното образование во основните училиште од голема важност е оспособеноста на наставникот за реализација на настава во мултикултурни средини. За таа цел, во нашето истражување еден од аспектите на кој посветивме посебно внимание е токму тоа. На тоа дали и колку се способни наставниците да реализираат настава во мултикултурни средини, учениците имаат можност да степенуваат 3 искази: *не сум способен и оспособен за реализација на наставата, можам да реализирам со помош во училиницата и можам самостојно да ја реализирам настава*. Наведените искази ги даваа по однос на следниве категории на активности при реализација на часот: *Планирање на наставата во мултикултурна средина; подготовка на наставата во мултикултурна средина; реализација на наставата во мултикултурна средина; евалуација на наставата во мултикултурна средина и истражување на наставата во мултикултурна средина*.

Обработката на одговорите на ова прашање е направена во однос на целиот примерок испитаници наставници и по однос на разликите во одговорите според работното место.

Табела бр. 18 Мислења на наставниците за нивната оспособеност за реализација на настава во мултикултурна средина (Збирна обработка)

	не сум способен и оспособен за реализација на наставата		можам да реализирам со помош во училиницата		можам самостојно да ја реализирам настава		ар. сред	ст. дев
	f	%	f	%	f	%		
а) Планирање на наставата во мултикултурна средина	60	20,979	104	36,364	122	42,657	2,217	0,768
б) подготовка на наставата во мултикултурна средина	92	32,168	102	35,664	92	32,168	2,000	0,802
в) реализација на наставата во мултикултурна средина	96	33,566	88	30,769	102	35,664	2,021	0,832
г) евалуација на наставата во мултикултурна средина	62	21,678	112	39,161	112	39,161	2,175	0,760
д) истражување на наставата во мултикултурна средина	62	21,678	136	47,552	88	30,769	2,091	0,718
	372	26,014	542	37,902	516	36,084		

Од анализата на табелата 18 погоре во збирната обработка на податоците може да се види дека:

- Најголем број на наставници 542 или 37,902% проценуваат дека им е потребна помош при работата во мултикултурни средини. 516 Наставници или 36,084% изјавиле дека имаат можат самостојно да ја реализираат наставата во мултикултурна средина, додека 372 наставници или 26,014% се определиле за опцијата не сум способен за реализација на наставата.
- Дека не се способни за реализација на наставата во мултикултурни средини најголем број на наставници 96 или 33,566% се изјасниле за категоријата реализација на наставата во мултикултурна средина, како и за категоријата *подготовка на наставата во мултикултурна средина*, за која се изјасниле 92 наставници или 32,168%.
- Дека се способни самостојно да реализираат настава во мултикултурна средина во делот на планирањето на наставата се изјасниле 122 наставници или 42,657%

Во табелата подолу се поместени резултатите од обработката на податоците по однос на оспособеноста на наставниците за реализација на наставата во мултикултурни средини според тоа дали наставниците работат во т.н. чисто или одделение во кое доминираат по број ученици со припадност на една заедница и наставници кои работат во мултикултурна средина.

Од табелата се гледа дека:

- Најголем број на наставници 137 или (38,592%) кои работат во чиста средина се изјасниле дека се способни да реализираат настава во мултикултурна средина со помош во училиницата. Дека не се способни за таква активност, се изјасниле 110 наставници кои работат во чиста средина или 30,986%.
- Најголем број на наставници 150 или (41,667%) кои работат во мешана средина се изјасниле дека се способни самостојно да реализираат настава во мултикултурни средини. Дека не се способни за таква активност, се изјасниле 76 наставници кои работат во мултикултурна средина или 21,111%.
- Вредноста на стандардната девијација во категоријата *истражување на наставата во мултикултурна средина* 0,691 кај наставниците кои работат во чисти средини покажува дека во оваа категорија дистрибуцијата на секој од

одговорите на испитаниците е најмала, што упатува на извесна воедначеност на испитаниците по однос на оваа категорија.

- Вредноста на аритметичките средини на категоријата *евалуација на наставата во мултикултурна средина кај наставниците во чисти средини* (2,254) и категоријата *планирање на наставата во мултикултурна средина* (2,472) покажува дека тоа се категории кои наставниците во чисто одделение и наставниците во мултикултурна средина можат најдобро да ги реализираат како активност во мултикултурната средина.

Табела бр. 19 Мислења на наставниците за нивната оспособеност за реализација на настава во мултикултурна средина (Наставници кои работат во чисти и мешани паралелки)

	Наставници чисто					Наставници мултикултурно				
	не сум способен и оспособен за реализација на наставата	можам да реализирам со помош во училиницата	можам самостојно да ја реализирам наставата	ар. сред	ст. дев	не сум способен и оспособен за реализација на наставата	можам да реализирам со помош во училиницата	можам самостојно да ја реализирам наставата	ар. сред	ст. дев
	f	f	f			f	f	F		
) Планирање на наставата во мултикултурна средина	21	32	18	1,958	0,740	9	20	43	2,472	0,707
) подготовка на наставата во мултикултурна средина	29	23	19	1,859	0,810	17	28	27	2,139	0,769
) реализација на наставата во мултикултурна средина	31	18	22	1,873	0,855	17	26	29	2,167	0,782
) евалуација на наставата во мултикултурна средина	13	27	31	2,254	0,745	18	29	25	2,097	0,767
) истражување на наставата во мултикултурна средина	16	37	18	2,028	0,691	15	31	26	2,153	0,739
f	110	137	108			76	134	150		
%	30,986	38,592	30,423			21,111	37,222	41,667		

Во табелата 20 подолу е претставена обработката на податоците од одговорите на наставниците кои се ангажирани како одделенски, односно предметни наставници.

Табела бр. 20 Мислења на наставниците за нивната оспособеност за реализација на настава во мултикултурна средина (Одделенски и предметни наставници)

	Одделенски наставници					Предметни наставници				
	не сум способен и оспособен за реализација на наставата	можам да реализирам со помош во училиницата	можам самостојно да ја реализирам настава	ар. средина	ст. дев	не сум способен и оспособен за реализација на наставата	можам да реализирам со помош во училиницата	можам самостојно да ја реализирам настава	ар. средина	ст. дев
Планирање на наставата во мултикултурна средина	18	25	17	1,983	0,764	12	27	44	2,386	0,725
подготовка на наставата во мултикултурна средина	29	19	12	1,717	0,777	17	32	34	2,205	0,757
реализација на наставата во мултикултурна средина	35	12	13	1,633	0,816	13	32	38	2,301	0,724
евалуација на наставата во мултикултурна средина	18	21	21	2,050	0,805	13	35	35	2,265	0,713
истражување на наставата во мултикултурна средина	11	35	14	2,050	0,644	20	33	30	2,120	0,767
f	111	112	77			75	159	181		
%	37	37,333	25,667		%	18,072	38,313	43,614		

Од табелата се гледа дека:

- Најголем број на наставници 112 или (37,333%) кои работат во одделенска настава се изјасниле дека се способни да реализираат настава во мултикултурна средина со помош во училиницата. Дека се способни за таква активност по сите наведени основи- категории, се изјасниле 77 наставници кои работат во одделенска настава или 25,667%.

- Најголем број на наставници 181 или (43,614%) кои работат во предметна настава се изјасниле дека се способни самостојно да реализираат настава во мултикултурни средини. Дека не се способни за таква активност, се изјасниле 75 наставници кои работат во предметна настава или 18,072%.
- Вредноста на стандардната девијација во категоријата *истражување на наставата во мултикултурна средина* 0,644 кај наставниците кои работат во одделенска настава покажува дека во оваа категорија дистрибуцијата на секој од одговорите на испитаниците е најмала, што упатува на извесна воедначеност на испитаниците по однос на оваа категорија.
- Вредноста на аритметичките средини на категоријата *евалуација на наставата во мултикултурна средина кај наставниците во чисти средини* (2,05) и категоријата *евалуација на наставата во мултикултурна средина* (2,05) кај наставниците во одделенска настава и категоријата *планирање на наставата во мултикултурна средина* (2,386) кај наставниците во предметна настава покажува дека тоа се категории кои наставниците можат најдобро да ги реализираат како активност во мултикултурната средина.

Посебно значајно сознание за успешната реализација на мултикултурното образование во основните училишта е и оспособеноста на наставникот за реализација на настава во мултикултурна средина. Неа ја испитувавме во рамките на проверка на посебната хипотеза која гласи: *Наставниците не се оспособени за реализација на наставата во мултикултурна средина.*

Од анализата се забележува дека најголем број на наставниците проценуваат дека им е потребна помош при работата во мултикултурни средини. Ако на ова се додаде и бројот на наставници кои се изјасниле дека не се способни за реализација на наставата во мултикултурни средини, тогаш ќе воочиме дека постои потреба од образование на наставниците за мултикултурно поучување. Нешто посигурни во реализацијата на наставата во мултикултурни средини се чувствуваат наставниците кои работат во мултикултурни средини и испитаните предметни наставници.

Од наведеното можеме да заклучиме дека посебната хипотеза *Наставниците не се оспособени за реализација на наставата во мултикултурна средина, се прифаќа.*

13.Способност на родителите за мултикултурно делување во училищата

Способноста на родителите да даваат придонес во реализацијата на наставата во мултикултурни средини е едно од прашаањата на кои се фокусиравме во нашето истражување. За таа цел, го испитавме мислењето на наставниците и мислењето на родителите. И едните и другите избираа еден од три понудени степени на градација на исказите: *не сум способен, можам да помагам и можам самостојно да реализирам настава*. Одговорите се однесуваа на следниве категории на активности: *планирање на наставата во мултикултурна средина, подготовка на наставата во мултикултурна средина, реализација на наставата во мултикултурна средина, евалуација на наставата во мултикултурна средина и истражување на наставата во мултикултурна средина*.

Одговорите на наставниците се претставени во табела бр. 21.

Табела бр. 21 Мислења на родителите за нивната способност за давање придонес во реализација на наставата во мултикултурните училиници (Збирна обработка)

	не сум способен		можам да помагам		можам самостојно да реализирам настава		ар. сред	ст. дев
	f	%	f	%	f	%		
а) Планирање на наставата во мултикултурна средина	332	59,498	210	37,634	16	2,867	1,434	0,550
б) подготовка на наставата во мултикултурна средина	321	57,527	201	36,022	36	6,452	1,489	0,616
в) реализација на наставата во мултикултурна средина	333	59,677	187	33,513	38	6,810	1,471	0,621
г) евалуација на наставата во мултикултурна средина	339	60,753	184	32,975	35	6,272	1,455	0,611
д) истражување на наставата во мултикултурна средина	312	55,914	196	35,125	50	8,961	1,530	0,654
вкупно	1637	58,674	978	35,054	175	6,272		

Од табелата се гледа дека:

- Најголем број од родителите 1637 или 58,674% се изјасниле дека не се способни за давање придонес во реализацијата на наставата, 978 или 35,054% дека можат да помагаат во реализацијата, а само 175 или 6,272% дека можат самостојно да реализираат настава.
- Од оние родители кои сметаат дека не се способни за давање придонес во реализацијата на наставата, најголем број 339 се изјасниле дека тоа има е најтешко со евалуација на наставата во мултикултурна средина, односно 333 ја реализираат наставата.
- Оние што се определиле дека можат да помагаат во наставата, најспособни се сметаат во помагање при планирањето на наставата во мултикултурна средина (210 или 37,634%) и во подготовка на наставата во мултикултурна средина 201 или 36,022%.
- Најголем број 50 или 8,961% од оние што се изјасниле дека дека можат самостојно да реализираат настава тоа најдобро би го правеле преку истражување на наставата во мултикултурна средина.
- Ниските вредности на аритметичката средина на секоја од категориите покажуваат дека во секоја од категориите на активности за реализација на наставата наставниците покажале сопствена неспособност.
- Ниските вредности пак на стандардната девијација во секоја од категориите покажува воедначен критериум за проценка на сопствената способност за можноста од учество во реализација на наставата во мултикултурни средини.

Во табелата која следува се претставени одговорите на родителите за можноста за влучување во процесот на учење и поучување во мултикултурни средини гледана од агол на нивната припадност. Резултатите се претставени пореку пресметаната аритметичка средина на нивните одговори и стандардната девијација за секојка од категориите.

Од табелата се гледа дека:

- Родителите македонци се најподготвени за реализација на наставата во мултикултурни средини во делот на истражување на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 1,486), додека најмногу се согласуваат околу одговорите по однос на планирање на наставата во мултикултурна средина (ст. дев. 0,538)

- Родителите албанци се најподготвени за реализација на наставата во мултикултурни средини во делот на истражување на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 1,714), додека најмногу се согласуваат околу одговорите по однос на планирање на наставата во мултикултурна средина (ст. дев. 0,522)
- И родителите власи, исто како и родителите албанци се најподготвени за реализација на наставата во мултикултурни средини во делот на истражување на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 1,325), додека најмногу се согласуваат околу одговорите по однос на планирање на наставата во мултикултурна средина (ст. дев. 0,404)

Табела бр. 22 Мислења на родителите од различна национална припадност за нивната способност за давање придонес во реализација на наставата во мултикултурните училиници

	Македонци		Албанци		Власи		Турци		Роми		Бошњаци		Срби		Останати	
	ар. сред.	ст. дев.	ар. сред.	ст. дев.	ар. сред.	ст. дев.	ар. сред.	ст. дев.	ар. сред.	ст. дев.	ар. сред.	ст. дев.	ар. сред.	ст. дев.	ар. сред.	ст. дев.
а) Планирање на наставата во мултикултурна средина	1,410	0,538	1,314	0,522	1,205	0,404	1,623	0,616	1,686	0,577	1,656	0,537	1,192	0,394	1,636	0,481
б) подготовка на наставата во мултикултурна средина	1,454	0,579	1,514	0,732	1,241	0,428	1,725	0,700	1,765	0,674	1,438	0,556	1,385	0,625	1,727	0,445
в) реализација на наставата во мултикултурна средина	1,422	0,603	1,543	0,805	1,253	0,435	1,783	0,699	1,608	0,597	1,563	0,556	1,269	0,444	1,636	0,643
г) евалуација на наставата во мултикултурна средина	1,442	0,631	1,343	0,583	1,253	0,435	1,725	0,657	1,529	0,606	1,688	0,583	1,154	0,361	1,636	0,643
д) истражување на наставата во мултикултурна средина	1,486	0,627	1,714	0,881	1,325	0,494	1,681	0,691	1,725	0,688	1,719	0,624	1,269	0,444	1,727	0,750

- Родителите турци се најподготвени во категоријата реализација на наставата во мултикултурни средини (ар. сред. 1,714), додека најмногу се согласуваат околу одговорите по однос на планирање на наставата во мултикултурна средина (ст. дев. 0,616)

- Родителите роми пак се најподготвени во категоријата подготовка на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 1,765), додека најмногу се согласуваат околу одговорите по однос на планирање на наставата во мултикултурна средина (ст. дев. 0,577)
- Родителите бошњаци се најподготвени во категоријата подготовка на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 1,719), додека најмногу се согласуваат околу одговорите по однос на планирање на наставата во мултикултурна средина (ст. дев. 0,537)
- Родителите срби се најподготвени во категоријата подготовка на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 1,385), додека најмногу се согласуваат околу одговорите по однос на истражување на наставата во мултикултурна средина (ст. дев. 0,361)
- Родителите останати се најподготвени во категоријата истражување на наставата во мултикултурна средина и категоријата подготовка на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 1,727), додека најмногу се согласуваат околу одговорите по однос на подготовка на наставата во мултикултурна средина (ст. дев. 0,445)

И мислењето на наставниците сметавме дека е важно за проценување на способоста на родителите во реализација на активности во мултикултурното образование на часот. На гореспоменатите категории, наставниците се определува за една од четирите искази: *не би ги вклучил во така чувствителна активност, би ги вклучил само како помошници и повремено, би ги вклучил само како помошници и често, би ги вклучил само како помошници и често и секогаш би ги вклучувал како рамноправни реализатори на наставата.*

Обработката на мислењата на родителите е поместена во двете табели кои следуваа и тоа според тоа дали наставниците работат во чисто или мешано одделение и според тоа дали се одделенски или предметни наставници.

Табела бр. 23 Мислења на наставниците за можноста на родителите за давање придонес во реализација на наставата во мултикултурните училиници (Наставници кои работат во чисти и мешани паралелки)

	Наставници чисто						Наставници мултикултурно				ар. сред	ст. дев
	не би ги вклучил во така чувствителна активност	би ги вклучил само како помошници и повремено	би ги вклучил само како помошници и често	секогаш би ги вклучувал како рамноправни реализатори на наставата	ар. сред	ст. дев	не би ги вклучил во така чувствителна активност	би ги вклучил само како помошници и повремено	би ги вклучил само како помошници и често	секогаш би ги вклучувал како рамноправни реализатори на наставата		
а) Планирање на наставата во мултикултурна средина	32	18	14	7	1,944	0,856	11	35	20	6	2,292	0,691
б) подготовка на наставата во мултикултурна средина	18	33	13	7	2,127	0,738	19	13	30	10	2,431	0,868
в) реализација на наставата во мултикултурна средина	21	19	26	5	2,211	0,847	14	24	19	15	2,486	0,796
г) евалуација на наставата во мултикултурна средина	25	22	16	8	2,099	0,838	12	27	22	11	2,444	0,751
д) истражување на наставата во мултикултурна средина	18	19	19	15	2,437	0,852	20	19	23	10	2,319	0,850
f	114	111	88	42			76	118	114	52		
%	32,113	31,268	24,789	11,831			21,111	32,778	31,667	14,444		

Од табелата 23 се гледа дека:

- Најголем број од наставниците кои работат во чисти средини 114 или 32,113% не би ги вклучиле родителите во така чувствителна дејност, додека секогаш би ги вклучиле само 42 наставници или 11,831%.
- Најголем број од наставниците кои работат во мешани паралелки 118 или 32,778% би ги вклучил само како помошници и повремено, додека секогаш би ги вклучиле само 52 наставници или 14,444%.
- По категории, наставниците кои работат во чисти средини најмногу би ги вклучиле родителите во истражување на наставата во мултикултурна средина

(ар. сред. 2,437) а најмалку во Планирање на наставата во мултикултурна средина (ар сред. 1,944).

- По категории, наставниците кои работат во мешани средини најмногу би ги вклучиле родителите во реализација на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 2,486) а најмалку во Планирање на наставата во мултикултурна средина (ар сред. 2,292).
- Наставниците кои работат во чисти средини најголема кохезија во одговорите имаат во категоријата подготовка на наставата во мултикултурна средина (вредност на ст. дев. 0,738) , додека наставниците кои работат во чисти средини најголема кохезија во одговорите имаат во категоријата планирање на наставата во мултикултурна средина (вредност на ст. дев. 0,691).

Табела бр. 24 Мислења на наставниците за можноста на родителите за давање придонес во реализација на наставата во мултикултурните училиници (Одделенски и предметни наставници)

	Одделенски наставници						Предметни наставници					
	не би ги вклучил во така чувствителна активност	би ги вклучил само како помошници и повремено	би ги вклучил само како помошници и често	секогаш би ги вклучувал како рамноправни реализатори на наставата	ар. сред	ст. дев	не би ги вклучил во така чувствителна активност	би ги вклучил само како помошници и повремено	би ги вклучил само како помошници и често	секогаш би ги вклучувал како рамноправни реализатори на наставата	ар. сред	ст. дев
а) Планирање на наставата во мултикултурна средина	26	18	11	5	1,917	0,824	17	35	23	8	2,265	0,748
б) подготовка на наставата во мултикултурна средина	20	18	17	5	2,117	0,840	17	28	26	12	2,398	0,787
в) реализација на наставата во мултикултурна средина	15	12	30	3	2,350	0,844	20	31	15	17	2,349	0,805
г) евалуација на наставата во мултикултурна средина	25	16	15	4	1,967	0,853	12	33	23	15	2,494	0,733
д) истражување на наставата во мултикултурна средина	29	9	17	5	1,967	0,918	9	29	25	20	2,675	0,721
f	115	73	90	22			75	156	112	72		
%	38,333	24,333	30,000	7,333			18,072	37,59	26,988	17,349		

Во табелата бр.24 е претставена обработката на мислењата на наставниците по тоа дали работат во одделенска или предметна настава. Од табелата 24 се гледа дека:

- Најголем број од наставниците кои работат во одделенска настава 115 или 38,333% не би ги вклучиле родителите во така чувствителна дејност, додека секогаш би ги вклучиле само 22 наставници или 7,333%.
- Најголем број од наставниците кои работат во предметна настава 156 или 37,59% би ги вклучил само како помошници и повремено, додека секогаш би ги вклучиле 52 наставници или 17,349%.
- По категории, наставниците кои работат во одделенска настава најмногу би ги вклучиле родителите во реализација на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 2,350) а најмалку во Планирање на наставата во мултикултурна средина (ар сред. 1,917).
- По категории, наставниците кои работат во предметна настава најмногу би ги вклучиле родителите во истражување на наставата во мултикултурна средина (ар. сред. 2,675) а најмалку во Планирање на наставата во мултикултурна средина (ар сред. 2,265).
- Наставниците кои работат во одделенска настава најголема кохезија во одговорите имаат во категоријата планирање на наставата во мултикултурна средина (вредност на ст. дев. 0,824), додека наставниците кои работат во предметна настава најголема кохезија во одговорите имаат во категоријата истражување на наставата во мултикултурна средина (вредност на ст. дев. 0,721).

Посебно значајно за мултикултурното образование во основните училишта во Република Македонија сметавме дека е способност на родителите за мултикултурно делување во училницата. Во таа насока ја поставивме и посебната хипотеза *Родителите не се подготвени за вклучување во реализација на наставата.* Сознанијата од анализата на податоците по однос на оваа проблематика покажуваат дека најголем број од родителите се изјасниле дека не се способни за давање придонес во реализацијата на наставата и тоа со релативно воедначена проценка кај секој поединечен испитаник. За комплетирање на сликата за можно вклучување на родителите во реализација на наставата во мултикултурни средини ги прашавме и

наставниците од кои добивме недвосмислени одговори во насока на вклучување на родителите помошници и повремено од страна на наставниците кои работат во мешани паралелки, но и нивно невклучување од страна на наставниците од одделенска и предметна настава. Тоа покажува дека посебната хипотеза *Родителите не се подготвени за вклучување во реализација на наставата, се отфрла.*

Врз основа на констатираното по однос на шесте посебни хипотези, од кои за пет после обработката, анализата и интерпретацијата утврдивме дека се прифатија, а една се отфрли, можеме да констатираме дека општата хипотеза во нашето истражување која гласи *Индивидуалните и институционалните фактори влијаат врз воведување на мултикултурализмот во основните училишта, се прифаќа.*

ЗАКЛУЧОЦИ

Истражувањето на вака актуелна тема како што е мултикултурализмот и социјалното живеење на поединците во едно општество постојано се наоѓа во фокусот на интерес на државите кои во својата конституција вбројуваат граѓани припадници на различни етнички, културни заедници.

Нашиот истражувачки интерес го задоволиме со истражување на одредени аспекти на мултикултурализмот во Република Македонија кои се сеуште отворени прашања и на кои научната и стручна јавност бара одговори.

Во нашето истражување добивме сознанија кои само ќе ја надополнат и изградат вистинската слика за местото и улогата на поединецот во општество како што е Македонија. Во истражувањето дојдовме до сознанија кои се надеваме дека ќе поттикнат и реални, практични активности во насока на подобрување на мултикултурното живеење во Република Македонија.

Во ова пригода би ги издвоиле следниве заклучоци:

- Во однос на информираноста на родителите за културните аспекти на курикулумот откривме дека родителите во најголем дел не се запознати со категориите по кои даваа мислења. Исто така се забележува дека таквата неинформираност постои кај родителите припадници на различни заедници кои беа опфатени со истражувањето
- За потребата од поголема застапеност на мултикултурни цели и содржини во курикулумот најголем број од родителите сметаат дека е потребно воведување на посебен предмет во основното образование, или во намала рака, реализирање на тие содржини и цели преку содржини во постоечките предмети. Македонците посакуваат тоа да се воведо преку содржини, додека кај останатите заедници желбата е за тоа да се воведо посебен предмет.
- Родителите имаат позитивен став за воведување на мултикултурно образование во секоја од наведените видови структура на одделението- редовни паралелки во чисти средини; во редовни паралелки во мешани средини; во мешани паралелки во чисти средини и во мешани паралелки во мешани средини. Разлики единствено постојат во одговорите според припадност на родителите и тоа македонците и србите преферираат *мешани паралелки во мешани средини*, албанците и останатите приоритет даваат *редовните паралелки во чисти средини*, само власите преферираат мултикултурни вредности во наставата во *редовни паралелки во мешани средини*.

- Најголем број на испитани учениците сакаат да научат повеќе за припадникот на друга заедница. Посебно е значајно да истакнеме дека желбата за учење за другиот доминира кај учениците македонци, додека најголем е бројот на албанци кај кои таква желба не постои или не сакаат да знаат ништо за другиот. Во овој дел интересни се и сознанијата за начинот на учење кој го преферираат учениците каде доминира учење преку разговор со моите другари и учење од наставникот и родителите.
- За тоа дали наставникот е оспособен за реализација на настава во мултикултурна средина констатиравме дека најголем број на наставници проценуваат дека им е потребна помош при работата во мултикултурни средини. Се покажа и дека поголем број од наставниците кои работат во мултикултурна средина можат самостојно да реализираат настава во мултикултурни средини за разлика од оние кои работат во т.н. чисти паралелки. Исто така откривме и дека поголем број од одделенските наставниците би реализирале таква настава со помош во училницата, додека поголем број предметни наставници можат самостојно да реализираат настава во мултикултурни средини.
- Во однос на можноста за влучување на родителите во реализација на мултикултурна образование сознанијата се во насока на изразена неспособност на родителите во давање придонес во реализациоја на наставата, што е констатирано од нивните одговори. И сознанието од наставниците говори за извесна неподготвеност на родителите за вклучување во тој процес, со што укажуваат на некакви минимални незабележителни можности за нивно вклучување.

Врз основа на сознанијата добиени по однос на посебните хипотези во истражувањето и заклучоците кои произлегоа врз основа на истите анализи, констатиравме дека се прифаќа општата хипотеза во нашето истражување која гласи: *Индивидуалните и институционалните фактори влијаат врз воведување на мултикултурализмот во основните училишта.*

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Литература со латинични писмо

1. Banks A. J. & Banks, A. McGee C., (2007). *Multicultural Education: Issues And Perspectives*, John Niles & Sons, USA
2. Banks, J. A. (2004). Multicultural education: Historical development, dimensions, and practices. In J. A. Banks & C. A. McGee Banks (Eds.), *Handbook of research on multicultural education* (2nd ed., pp. 3–29). San Francisco: Jossey-Bass.
3. Banks, J. A., (1979). Shaping the future of multicultural education. *The Journal of Negro Education* 48(Summer)
4. Caroline Howarth C. & Andreouli E. *Has multiculturalism failed? The importance of lay knowledge and everyday practice*, Retrieved September 23, 2013 from: http://www.lse.ac.uk/socialPsychology/faculty/caroline_howarth/Howarth-and-Andreouli-paper-FINAL.pdf
5. De Salzmann N. de Etievan, (2008). *A Sense of Wonder When I Don't Know*, A.C.Editorial Ganeshia, Caracas
6. Delpit L., (2006). *Other People's Children – Cultural Conflict in the Classroom*, New Press, New York
7. Dubois C.E., Dumenil L., (2005). *Through Women's Eyes An American History With Documents*, Bedford/St.Martin's, Boston-N.York
8. Essay on Functions of Education: Analyse the functions of formal education systems from different sociological perspectives. <http://www.earlhamsociologypages.co.uk/essayfunctions.html>
9. Experineces of Middle and Junior High School Teachers and Students. (2005). Dissertation Abstracts International 66, (UMI No. 3194815)
10. Fabrykant M. (2012). Beloruski drzavni univerzitet, Minks, Belorusija. Nacionalni istrazivacki univerzitet. Sankt Petersburg, Rusija. Извадено од: http://www.academia.edu/3368493/Kulturni_identitet_interkulturalizam_multikulturalizam_-_istarska_iskustva
11. Fitzpatrick T., Manning N., Pascall G., Midgely J. & Kwon H. (eds.), *International Encyclopedia in Social Policy*, Rotledge, in preparation, Multiculturalism во ., *Мултикултурализмот и родовата еднаквост*, Институт „Евро Балкан“, The Concept of a Multicultural Society, Академска 2008/2009

12. Gay G., (2000). *Culturaly Responsive Teaching, Theorey, Research and Practice*, Teachers College, Columbia University N.York and London
13. Gender Differences in Educational Outcomes: Study on the Measures Taken and the Current Situation in Europe, Euridice, 2010
http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/120EN.pdf
14. Gorski C. P., *Seven Key Characteristics of a Multicultural Education Curriculum*, Retrieved Retrieved April 19, 2013 from:
http://www.edchange.org/multicultural/resources/ct_characteristics.html
15. Grant A.C., (2003). *Multicultural Research: A Reflective Engagement with Race, Class, Gender and Sexual Orientation*, Routledge Falmer, Taylor & Francis Group, London and New York
16. Guidelines on Multicultural Education, Training, Research, Practice, and Organizational Change for Psychologists, *American Psychological Association*, Retrieved September 19, 2013 from:
<http://www.apastyle.org/manual/related/guidelines-multicultural-education.pdf>
17. Henderson A. (2010). *Creating a Multicultural Environment that Values Diversity for Young Children*, Oklahoma Child Care Services Oklahoma Department of Human Services Retrieved October 15, 2013 from:
http://www.okdhs.org/NR/rdonlyres/677A577C-AE13-471E-875F-BC9AE340DBA7/0/1019_CreatingDiversity_occs_07012010.pdf
18. Jelic J., *Akulturacionija*. стр. 127. Извадено Јуни 21, 2013 од:
<http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/CasopisKultura/910.pdf>
19. Kostovic S. Djermanov J., *Izasovi interkulturalizma i škola*. Novi Sad. Извадено Август 23, 2013 од: <http://www.ff.uns.ac.rs/stara/elpub/susretkultura/66.pdf>
20. Kymlicka W. (2012). *MULTICULTURALISM: Success, Failure, and the Future*, Transatlantic council on migration, Retrieved September 23, 2013 from:
<http://www.migrationpolicy.org/pubs/multiculturalism.pdf>
21. Launikari M. & Sauli Puukari S. (2005). (Eds.) *Multicultural GUIDANCE AND COUNSELLING Theoretical Foundations and Best Practices in Europe*, Centre for International Mobility CIMO and Institute for Educational Research, p.15, Retrieved September 23, 2013 from:
<http://ktl.jyu.fi/img/portal/5258/BookMulticulturalGuidance.pdf>

22. Lubuguin F. (1998). *Melting Pot and Tossed Salad*, Presidential Address given at the Twentieth Annual Conference of The Society for Descriptive Psychology September 24-27, 1998 Estes Park, Colorado. Retrieved May 21, 2013, from: <http://www.sdp.org/sdp/papers/lubuguin.html>
23. Mill J.S., *Considerations of Representative Government*, прво издание во 1861, во делот за операционализација на демократските институции.
24. Mill J.S., (1977). *The Subjection of Women*, Dover Publications, Inc., Mineola, N.Y.
25. Nieto S., (1995). *Affirming Diversity, The Sociopolitical Context of Multicultural Education*, Longman, 10 Bank Street, White Plains, N.Y. 10606
26. Nieto, S., & Bode, P. (2008). *Affirming diversity, The Sociopolitical context of multicultural education* (5th ed.). Boston: Allyn & Bacon
27. Rex J., The Boundaries of the Public Domain во *Мултикултурализмот и родовата еднаквост*, Институт „Евро Балкан“, Академска 2008/2009, The concept of a multicultural society,
28. Sleeter, C. E., & Grant, C. (2006). *Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender* (5th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.
29. Title IX, Education Amendments of 1972
<http://www.dol.gov/oasam/regs/statutes/titleix.htm>
30. Wollstoincraft M., (1996). *A Vindication of the Rights of Woman*, Dover Publication Inc. Mineola, New York
31. Yvette Leonie Nijboer - Universiteit Utrecht *The Ethnic Identity and Inter-ethnic Relations of Primary and Secondary School Students in the FYR Macedonia*, June 2011
32. Zittleman, K. Title IX and Gender: (2005). *A Study of the Knowledge, Perceptions, and Experineces of Middle and Junior High School Teachers and Students*. Dissertation Abstracts International 66, (UMI No. 3194815)

Литература со кирилско писмо

1. Анализа на меѓуетничките односи во Република Македонија
http://www.cv.org.mk/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=148&Itemid=39
2. Атанасов П., (2003). *Мултикултурализмот како теорија, политика и практика*, Скопје: Евро-Балкан Пресс
3. Ахмед Л., (2004). *Жената и родот во исламот, Историските корени на една модерна дебата*, Скопје: Слово
4. Батлер Џ., (2002). *Проблеми со родот: Феминизмот и поткопувањето на идентитетот*, превод: Шелева Е. и Алаѓозовски Р., Скопје: Евро Балкан Пресс.
5. Бернал М., (2009). *Црна Атена – Афроазиските коренина класичната цивилизација, Фабрикувањето на антчка Грција 1785-1985*, (прв том) Скопје: Табернакул, стр. XVI
6. *Возраст, контакт, перцепции – Како училиштата ги оформуваат релациите помеѓу етничките заедници* (2010). Мисија на ОБСЕ во Скопје
7. *Декларација за заштита на правата на детето*. Собранието на Република Македонија, Бр. 07-5188/1, 20 октомври, 2003 г.
8. Декларација на УНЕСКО за принципи на толеранцијата:
www.mhc.org.mk/WBStorage/Files/Deklarazija%20za%20tolerancija.doc
9. Димитроска Гајдоска Д., (2004). *Подигање на свеста во врска со родовите прашања во средните училишта во Република Македонија: Искуства и препораки*, Скопје: Евро-Балкан Пресс
10. *Закон за државните службеници* Службен весник на РМ, бр. 76 од 07.06.2010 година, член 12
11. *Закон за изменување на законот за празниците на Република Македонија*, „Службен весник на РМ“ бр. 18 од 15.02.2007 година
12. *Закон за јавните службеници во* Службен весник на РМ, бр. 52 од 16.04.2010 година
13. *Закон за основното образование*, Службен весник на РМ бр. 103/08 (членови: 2, 3, 9, 14, 100, 104, 119).
14. *Закон за учебници за основно и средно образование*, Службен Весник на Република Македонија, бр.98/08, член 3.

15. *Законот за спречување и заштита од дискриминација* Указ на владата во Службен весник на РМ, бр. 50 од 13.04.2010 година
16. Илиев Д. (2013). *Македонија и меѓуетничката доверба- законски основи со редуцирана пракса*, воведен текст на тркалезната маса на тема Кој и како работи на изградба на меѓуетничката доверба во Република Македонија, реализирана во Битола, а организирана и поддржана од страна на Форум „Мост на пријателство“ Бачка Паланка
17. Индикатори за квалитет на работата на училиштата, Скопје, 2009, МОН, ДПИ http://www.mofk.gov.mk/DPI/download/Indikatori_mk.pdf
18. *Истражување на потребите за поддршка на децентрализацијата во образованието* (2010). Скопје: Македонски центар за граѓанско образование
19. Истражување Училиште по мерка на детето - Димензија 6: Почитување на правта на децата и на мултикултурализмот http://umd.gov.mk/istrazuvanje_rezultati1.aspx.
20. Кениг Н., (2008). *Неподнослива леснотија на половото стереотипизирање: анализа на учебниците по македонски јазик, историја и природа и општество за основно образование*, Годишен зборник, Скопје: Универзитет „Св.Кирил и Методиј“
21. Кимлика В., (2004). *Мултикултурно граѓанство*, Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество
22. Колозова К., (2002). *Истражувања од областа на родовите студии*, Том 1, Евро-Балкан Пресс
23. Колозова К., (2003). *Истражувања од областа на родовите студии*, Том 2/3, Евро-Балкан Пресс
24. Колозова К., (2003). *Хрестоматија на класични текстови од областа на родовата теорија*, Евро Балкан пресс
25. *Кон родово рамноправна Македонија* (2010). Скопје: Центар за истражување и креирање политики
26. Конвенција за заштита на човековите права и основните слободи изменета http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/28DB92A0-FCBC-40DB-86CB-645A8028A019/0/MKD_CONV.pdf -
27. *Концепција на деветгодишно основно воспитание и образование*, (2007). Скопје: Биро за развој на образованието

28. *Македонија не гради мултикултурно општество*, Форум, година VII, број 279, 18.2.2011
29. *Меркел призна: Мултикултурализмот е мртов, ќе опстане само кај нас*, Нова Македонија бр.22111, 19 октомври, 2010.
<http://www.novamakedonija.com.mk/NewsDetal.asp?vest=101910105363&id=9&setIzdanie=22111>
30. *Методологија за вренување на учебниците за основно и средно образование*, Биро за развој на образованието, Скопје, 2009
31. Мојанчевска К., (2008). *Низ перспективата на жената - Некои дебатирани прашања за квалитетот на животот на жената во Македонија*, Скопје: Центар за изведувачки уметности Мултимедиа
32. *Мултикултурализмот е мртов, ќе опстане само кај нас*, Нова Македонија бр.22111, 19 октомври, 2010.
<http://www.novamakedonija.com.mk/NewsDetal.asp?vest=101910105363&id=9&setIzdanie=22111>
33. *Мултикултурализмот и родовата еднаквост- Изборен модул.*, Институт „Евро Балкан“, *The Concept of a Multicultural Society*, Академска 2008/2009
34. *Насоки за планирање на организација на наставата во учебната 2011/12 година*, Биро за развој на образованието, Скопје,
http://app.bro.gov.mk/docs/nasoki_za_planiranje_i_organiziranje_na_nastavata.pdf
35. Национален план за акција за правата на децата во Република Македонија
[http://www.nkpd.gov.mk/images/Image/NPAPD%202006-2015\(1\).pdf](http://www.nkpd.gov.mk/images/Image/NPAPD%202006-2015(1).pdf)
36. *Национален план за акција за правата на децата во Република Мекдонија, 2005-2015 г., (2005)*. Скопје
37. *Национална програма за развој на образованието 2005-2015*, (2004).
Министерство за образование и наука,
38. *Национална стратегија за развој на културата за периодот 2013-2017*,
Службен весник на РМ, бр. 15 од 25.01.2013 година,
39. Петроска-Бешка В., Најчевска М., Кениг Н., Балажи С., Томовска А., (2009).
Студија за мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието, Скопје: Канцеларија на УНИЦЕФ,

40. Повелбата за фундаменталните права на Европската унија
http://translate.google.com/translate?hl=mk&langpair=en%7Cmk&u=http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm
41. *Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија*, попис 2002, Книга XIII, Државен завод за статистика: Скопје
42. *Прирачник за отстранување на дискриминацијата врз основа на етничка припадност*, (2009). Фондација Институт отворено општество – Македонија, Здружение на граѓани за поддршка на меѓуетничкиот дијалог и развој на заедницата „Заеднички вредности“
43. *Прирачник за социјална правда* (2009). Скопје: Фондација институт отворено општество
44. Резултати од европското истражување EACEA Eurydice: Gender Differences in Educational Outcomes: Study on Measures Taken and the Current Situation in Europe, 2010, стр.20.
http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/120EN.pdf
45. *Решение за донесување на основите на програмата за воспитно-образовната работа со деца од предучилишна возраст во јавните детски градинки* „Службен весник на РМ“ бр. 125 од 15.10.2007 година,
46. Ристова-Астеруд К., (2009). *Феминистички теории за политиката*, Евро Балкан Пресс
47. Саид Е., (1994). *Оријентализам*, Београд: Библиотека XX век
48. Со Указ на владата во Службен весник на РМ, бр. 50 од 13.04.2010 година
49. Т. Чарлс., *Мултикултурализам: Погледи за политиката на признавање* (2004). Чарлс Тејлор, К.Ентони Апаја, Јирген Хабермас, Стивен К. Рокфелер, Мајкл Волзер, Сузан Вулф, Евро-Балкан пресс
50. Ташева М., Ристевска С. и Ангеловска А., (2010). *Унапредување на меѓуетничкиот дијалог во општините -Теоретски и практични аспекти*, Скопје: МЦГО
51. Тејлор Ч., и група автори, (2004). *Мултикултурализам: Погледи за политиката на признавање*, Евро-Балкан пресс
52. Годоровиќ Д., (2007). *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, Ниш и Нови Сад: Stylos

53. Универзална декларација за човекови права ООН
<http://mtzproject.netfirms.com/Univerzalna%20deklaracija%20za%20pravata%20na%20chovekot%20Mk.htm>
54. Усвоен од страна на Министерството за образование и наука во октомври 2010 г., по предложената програмата на меѓународниот експерт за образование Харолд Шенкер.
55. *Устав на Република Македонија*, (член 48)
56. *Училиште по мерка на детето* (2007). Анализа на ситуација – Национален експертски тим за УМД во ПЈР Македонија, УНИЦЕФ
57. Џепароски И., (ур.) (2007). *Аспекти на другоста: Зборник по културологија*. Скопје: Евро-Балкан Пресс, Менора
58. Џордан Г. и Крис В., (1999-2000). *Културна политика*. Скопје: Темплум

ПРИЛОЗИ
ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПРИБИРАЊЕ ПОДАТОЦИ

Прилог А.

АНКЕТЕН ЛИСТ ЗА НАСТАВНИЦИ

Почитуван наставнику,

Во рамките на еден стручен труд се реализира истражувачки проект со кој сакаме да ги испитаме можностите и капацитетите за мултикултурно образование во училиштата во Република Македонија. Со Вашите одговори ќе дадете придонес за опис на состојбите со мултукултурното образование во нашата држава, но и да ги откриеме позитивните и негативните состојби и влијанија врз воведувањето на мултикултурното образование помеѓу учениците. Се потпираме на Вашето искуство, потреба и квалитет.

Анкетата е анонимна!

Благодариме за одвоеното време и сериозноста во пристапот кон оваа проблематика!

1. Наставник во: ОДД.
2. Наставник по предметот:
3. Стручна подготовка на наставникот:
4. Степен на образование:
5. Работам во: (заокружете еден од понудените одговори)
 - а. мултикултурно одделение
 - б. чисто одделение
6. Сметам дека треба да се воведат мултикултурно образование во основните училишта како: (заокружете еден од понудените одговори)
 - а. Посебен предмет
 - б. Како содржини во други предмети
 - в. Не треба да се воведат
7. Сметам дека мултикултурно образование во основните училишта треба: (заокружете еден од понудените одговори)

<i>Начин на воведување</i>	<i>да</i>	<i>не</i>
Да се воведат во редовните паралелки во чисти средини		
Да се воведат во редовните паралелки во мешани средини		
Да се воведат во мешани паралелки во чисти средини		
Да се воведат во мешани паралелки во мешани		

8. Способност за реализација на настава во мултикултурни средини

<i>Фази од реализација на настава во мултикултурни средини</i>	<i>Не сум способен и оспособен за реализација на наставата</i>	<i>Можам да реализирам со помош во училницата</i>	<i>Можам самостојно да ја реализирам</i>
Планирање на настава во мултикултурна средина			
Подготовка на настава во мултикултурна средина			
Реализација на настава во мултикултурна средина			
Евалуација на настава во мултикултурна средина			
Истражување на настава во мултикултурна средина			

9. Можност за вклучување на родителите во реализација на настава во мултикултурна средина

<i>Можности за вклучување на родителите во реализација на настава во мултикултурни средини</i>	<i>Не би ги вклучил во така чувствителна активност</i>	<i>Би ги вклучил само како помошници и повремено</i>	<i>Би ги вклучил како помошници и често</i>	<i>Секогаш би ги вклучувал како рамноправни реализатори на наставата</i>
Планирање на настава во мултикултурна средина				
Подготовка на настава во мултикултурна средина				
Реализација на настава во мултикултурна средина				
Евалуација на настава во мултикултурна средина				
Истражување на настава во мултикултурна средина				

АНКЕТЕН ЛИСТ ЗА РОДИТЕЛИ

Почитуван родителу,

Во рамките на еден стручен труд се реализира истражувачки проект со кој сакаме да ги испитаме можностите и капацитетите за мултикултурно образование во училиштата во Република Македонија. Со Вашите одговори ќе дадете придонес за опис на состојбите со мултикултурното образование во нашата држава, но и да ги откриеме позитивните и негативните состојби и влијанија врз воведувањето на мултикултурното образование помеѓу учениците. Се потпираме на грижата за иднината на Вашето дете!

Анкетата е анонимна!

Благодариме за одвоеното време!

1. Родител на ученик во: одд.
2. Национална припадност:
3. Сметам дека треба да се воведат мултикултурно образование во основните училишта како: (заокружете еден од понудените одговори)
 - а. Посебен предмет
 - б. Како содржини во други предмети
 - в. Не треба да се воведат
4. Сметам дека мултикултурно образование во основните училишта треба: (Обележете со X во секоја од категориите)

<i>Начин на воведување</i>	<i>да</i>	<i>не</i>
Да се воведат во редовните паралелки во чисти средини		
Да се воведат во редовните паралелки во мешани средини		
Да се воведат во мешани паралелки во чисти средини		
Да се воведат во мешани паралелки во мешани		

5. Способност на родителот за давање придонес во реализација на настава во мултикултурни средини (Обележете со X во секоја од категориите)

<i>Поле за давање придонес од страна на родителите во реализација на настава во мултикултурни средини</i>	<i>Не сум способен за помагање во реализација на наставата</i>	<i>Можам да помагам во реализирање на наставата</i>	<i>Можам самостојно да ја реализирам наставата</i>
анирање на настава во мултикултурна средина			
дготовка на настава во мултикултурна средина			
лизација на настава во мултикултурна средина			
луација на настава во мултикултурна средина			
тражување на настава во мултикултурна средина			

6. Можност за вклучување на родителите во реализација на настава во мултикултурна средина (Обележете со X во секоја од категориите)

<i>Можности за вклучување на родителите во реализација на настава во мултикултурни средини</i>	<i>Не би се вклучил</i>	<i>Би се вклучил само како помошник</i>	<i>Секогаш би се вклучувал како рамноправен реализатор</i>
Планирање на настава во мултикултурна средина			
Подготовка на настава во мултикултурна средина			
Реализација на настава во мултикултурна средина			
Евалуација на настава во мултикултурна средина			
Истражување на настава во мултикултурна средина			

7. Запознаеност на родителите со курикулумот (Обележете со X во секоја од категориите и/или дополнете)

<i>Запознаеност на родителите со курикулумот</i>	<i>Воопшто не сум запознат/а</i>	<i>Слушам од брачниот другар и делумно сум запознат/а</i>	<i>Запознат/а сум во потполност</i>
Запознаеност со содржините			
Запознаеност со тоа како наставникот ја реализира наставата			
Запознаеност со можноста за избор на предмети и наставата на предмети			
Запознаеност со местото на реализација на наставните активности			

АНКЕТЕН ЛИСТ ЗА УЧЕНИЦИ

Почитуван ученику,

Имаме намера да истражиме колку сакаш да учиш за другите култури и како тоа сакаш да се прави во твоето училиште.

Те замолуваме да го пополниш овој лист со твои мислења со што ќе си го олесниш процесот на твое образование.

Во истражувањето не ни е важно твоето име и презиме!

1. Ученик сум во: одделение.
2. Јас сум од националност.
3. За другарчето кое се разликува од мене по пол, националност, вера, култура, обичаи и др. (Заокружи еден од понудените одговори)
 - а) Сакам да научам повеќе
 - б) Не сум заинтересиран за дополнително знаење
 - в) Не сакам да знам ништо за него/ неа
4. Потребна од учење за своето другарче (Обележи со **знак X** во секој ред)

<i>За секое мое другарче од одделението би сакал да знам за:</i>	<i>Не сакам да знам за ова за:</i>	<i>Знам нешто и повеќе не ми е потребно</i>	<i>Сакам да научам повеќе</i>
Неговото потекло			
Неговата вера			
Неговата националност			
Неговите обичаи			
Начинот на облекување			
Неговите песни, ора,...			
Неговата култура			

5. Начин на учење за своето другарче

<i>Сакам за моето другарче да учам преку:</i>	<i>Не сакам да учам на овој начин</i>	<i>Не е лошо да се учи на овој начин</i>	<i>Сакам да учам на овој начин</i>
Предавање на наставникот			
Моите родители			
Од наставникот и родителите			
Сам/а од книги			
Сам/а од интернет и други средства			
Во разговор со моите другари			